

Марія СКАБ, Мар'ян СКАБ

Українська мова

5

МАРІЯ СКАБ, МАР'ЯН СКАБ

Українська мова

**Підручник для 5 класу
загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням румунською мовою**

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки,
молоді та спорту України*

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО „СВІТ”
2013

УДК 811.161.2(075.3):=135.1
ББК 81.411.1я7+(81.474.1)
С42

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки,
молоді та спорту України
(наказ від 04.01.2013 № 10)*

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Експертизу здійснював *Інститут української мови НАН України*
Рецензент *Яценко Н.О.* –
кандидат філологічних наук, науковий співробітник
відділу наукової термінології
Інституту української мови НАН України

Експертизу здійснював *Інститут педагогіки НАПН України*
Рецензент *Хорошковська О.Н.* –
доктор педагогічних наук, професор,
головний науковий співробітник лабораторії навчання
української словесності у школах національних меншин України
та діаспори Інституту педагогіки НАПН України

Скаб М.

С42 Українська мова : підруч. для 5 класу загальноосвіт.
навч. закл. з навчанням румунською мовою / М. Скаб,
М. Скаб.– Львів : Світ, 2013. – 240 с.

ISBN 978-966-603-805-3.

УДК 811.161.2(075.3):=135.1
ББК 81.411.1я7+(81.474.1)

ISBN 978-966-603-805-3

© Скаб М.В., Скаб М.С., 2013
© Видавництво „Світ”, 2013

ЮНИЙ ДРУЖЕ!

Перед тобою підручник, який допоможе засвоїти українську мову – державну мову в Україні, навчитися добре говорити і писати нею.

Народна мудрість каже: „Скільки я знаю мов, стільки разів я людина”. Кожен з нас повинен прагнути оволодіти якомога більшою кількістю мов. Знати українську мову – обов’язок усіх громадян, оскільки це державна мова нашої Батьківщини.

Українська мова споріднена зі слов’янськими мовами – білоруською, російською, польською, болгарською та іншими. Вона дуже мелодійна і милозвучна. Нею писали художні твори Тарас Шевченко, Леся Українка, Іван Франко, Павло Тичина, Олесь Гончар та інші видатні майстри слова. Нині українською мовою творять Ліна Костенко, Дмитро Павличко, Іван Драч, багато інших талановитих і цікавих людей.

Бажаємо тобі успіхів, друже, в оволодінні українською мовою! Будь допитливим, збагацуйся знаннями, з’ясовуй значення незрозумілих слів і запам’ятовуй їх. Намагайся говорити українською мовою, навіть якщо ти і знаєш ще не так багато слів. Головне – дуже захотіти.

Тож успіхів тобі у навчанні!

НАЙВИЩИЙ ДАР

Як веселонька блискуча,
переливна, миготюча,
по моїй країні милій
мова дивная дзвенить,
в казці, в пісні легкокрилій,
в юних спогадах ідилій,
мов струмочок, стугонить.
Сонцем ясным, холодочком,
камінцями, корінцями
поміж ніжних пишних трав
лється, котиться струмочком
і в своїм огнистім плесі,
ніби в світлім піднебессі,
одбиває, одпливає
мільйонами прояв...

Григорій Чупринка

ВСТУП

§ 1. ЗНАЧЕННЯ МОВИ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ І СУСПІЛЬСТВА. УКРАЇНСЬКА МОВА – ДЕРЖАВНА МОВА УКРАЇНИ

 Вправа 1. Прочитайте текст про значення мови в житті людини і суспільства. Перекажіть його. Чи погоджуєтеся ви з думками, висловленими в ньому? Доберіть власні приклади на підтвердження цих думок.

Мова – це неоціненний божественний дар, який дано людині. Вона супроводжує нас від самого народження й аж до смерті. У щоденній практиці спілкування не обійтися без мови. І навіть коли ми думаємо, у пам'яті відтворюємо відомі нам слова і фрази. Власні думки формулюємо і передаємо за допомогою мови. Світ пізнаємо через мову, бо в ній накопичено життєвий досвід попередніх поколінь. Через мову ми впливаємо на емоції та почуття людей, формуємо їхні естетичні смаки (*За Г. Одинцовою та Я. Кодлюк*).

 Вправа 2. Прочитайте крилаті вислови про мову. Поясніть, як ви їх розумієте. Вислів, який вам сподобався найбільше, запишіть.

1. Мова – втілення думки. Що багатша думка, то багатша мова (*М. Рильський*). 2. Хто нікчемну душу має, то така ж у нього мова (*Леся Українка*). 3. Скажи мені що-небудь, щоб я тебе побачив (*Сократ*). 4. Скільки я знаю мов, стільки разів я людина (*Народна мудрість*). 5. Одна людина, яка вміє розмовляти двома мовами, вартує двох (*Наполеон*). 6. Без знання мов відчуваєш себе ніби без паспорта (*А. Чехов*).

 Вправа 3. Прочитайте текст. Що таке молитва? До кого звичайно звертаються люди у молитві? Чому автор обрала для свого твору форму молитви?

МОЛИТВА ДО МОВИ

Мово! Пресвята Богородице мого народу! З чорнозему, з любистку, з м'яти, рясту, евшан-зілля, з роси, з дніпровської води, від зорі й місяця народжена.

Мово наша! Мудра Берегине, що не давала погаснути зеленому вогнику роду нашого й тримала народ на небесному олімпі волелюбності, слави й гордого духу (*За К. Мотрич*).

 Вправа 4. Прочитайте казку. Подумайте, чому третій брат не зміг дістатися додому, а двоє інших змогли.

Давно колись жили три брати. І от якось, полюючи, вони потрапили у володіння злого чарівника. Той жорстоко повівся з ними: одного осліпив, другого зробив глухим, а третьому відібрав мову. Але чари його діяли тільки доти, доки брати не дістануться додому. Отак познущався чарівник з братів і відпустив їх порізно. Першим додому прийшов сліпий брат і знову став зрячим, другим дістався глухий і почав чути, а третій, німий, так і не повернувся (*І. Ющук*).

 Вправа 5. Прочитайте витяги з Конституції України. Прокоментуйте, як вони втілюються у життя на території вашого району.

Стаття 10. Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

В Україні гарантуються вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин.

Стаття 53. Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства.

 Вправа 6. Прочитайте текст. Подумайте і розкажіть, яке місце посідає українська мова у вашому житті, у житті ваших рідних, односельчан, жителів вашого району.

Українська мова – державна мова України, найбільшої за площею європейської держави. Добре знання державної мови, правильне і вміле володіння нею, дбайливе ставлення до мови – важлива риса справжнього громадянина, його обов'язок. Вивчаючи і плакаючи рідну мову, кожен житель України – румун чи росіянин, поляк чи болгарин, єврей чи грек – мусить пам'ятати, що українська мова об'єднує всіх, хто живе в Українській державі.

Українська мова – великий скарб українського народу. Понад 50 мільйонів людей на всіх континентах нашої планети розмовляють українською мовою. Вона звучить із трибуни ООН, її вивчають школярі та студенти в різних країнах світу.

 Вправа 7. I. Пригадайте імена авторів слів і музики Державного Гімну України.

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Ще не вмерла України і слава, і воля,
ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
і покажем, що ми, браття, козацького роду.

II. Чи знаєте ви походження назви *Україна*? Що означають прапор і герб України? Готуючи відповідь, використайте наведені вірші.

ПРАПОР

Прапор – це державний символ,
він є в кожній державі;
це для всіх ознака сили,
це для всіх ознака слави.

Синьо-жовтий прапор маєм:
синє – небо, жовте – жито;
прапор свій оберігаєм,
він – святиня, знають діти.

Прапор свій здіймаєм гордо,
ми з ним дужі і єдині,
ми навіки вже – народом,
українським в Україні (*Н. Поклад*).

ГЕРБ

Наш герб – тризуб.
Це воля, слава й сила.
Наш герб – тризуб.
Недоля нас косила,
та ми зросли, ми є,
ми завжди будем,
добро і пісню
несемо ми людям (*Н. Поклад*).

 Вправа 8. Прочитайте текст. Запишіть інші приклади слів, спільних для української та румунської мов.

Українці й румуни – споконвічні сусіди. Наші народи пліч-о-пліч пройшли багатовікову історію, сповнену героїчних і трагічних подій. Румунська й українська мови належать до різних груп за своїм походженням. Але, взаємодіючи упродовж віків, вони впливали одна на одну. Тому в румунській мові є багато слов'янських запозичень. Згадайте хоча б такі румунські слова, як prietenie, mamă, nevastă, mătușă, socru, а iubi та багато інших. Більшість цих слів належать до групи лексики, тематично пов'язаної з поняттями дружби, кохання, родинних стосунків. Це вагомий лінгвістичний доказ давніх і міцних добросусідських відносин між нашими народами (*О. Могила, Н. Пашкова*).

 Вправа 9. Прочитайте тексти. Розкажіть, як ви удосконалюєте свої здібності запам'ятовування текстів і вивчення мов.

1. Б. Вісцара з Індії міг напам'ять прочитати 16 тисяч сторінок релігійного буддійського тексту.

У свої 19 років Сьюзен Рейнальде, яка живе в Англії, знає 22 іноземні мови. Цікаво, що читати вона навчилася у два роки, в 14 років написала оповідання, а в 16 її прийняли до Оксфордського університету.

У Тартуському університеті в Естонії Пент Нурмекунд відомий як один з найбільш рідкісних поліглотів, що знає понад 50 мов. Пішовши до школи в 12 років, він оволодів більшістю європейських, основними стародавніми і східними мовами, деякими африканськими й південноамериканськими. Пент Нурмекунд впевнений: кожна людина може оволодіти мовами, варто тільки захотіти (*І. Гармаш*).

До речі, одним із найвідоміших поліглотів був український учений Агатангел Кримський, який знав понад 60 мов.

2. Сьогодні особливо помітне прагнення людей знати іноземні мови, що дає змогу вільно спілкуватися з громадянами інших країн, вивчати їхні звичаї, побут. Уже зараз у багатьох країнах світу школярі вивчають декілька мов. У Швеції, наприклад, діти навчаються у школі 12 років, з них 8 років вони вивчають англійську мову, 6 – німецьку, 5 – французьку; одночасно школярі оволодівають данською та норвезькою мовами (Г. Одинцова, Я. Кодлюк).

РОЗДІЛИ НАУКИ ПРО МОВУ

Назва	Що вивчає
Фонетика	Звуки мовлення, їх види
Графіка	Знаки письма, що служать для позначення звуків
Морфеміка	Значення морфем (найменших значущих частин слова), їх роль і місце у слові
Словотвір	Способи творення слів
Лексикологія	Слова, їх значення, походження і вживання
Фразеологія	Стійкі сполучення слів (фразеологізми)
Грамматика	Слова як частини мови Словосполучення і речення, їх ознаки, види, будову, роль у мовленні
	Морфологія
	Синтаксис
Стилістика	Особливості стилів мовлення
Орфоепія	Правила вимови слів
Орфографія	Правила написання слів
Пунктуація	Правила написання розділових знаків

Словничок

випр́бування – încercare
дбайли́ве – grijulie
із трибу́ни ООН – de la tribuna ONU
плека́ючи – dezvoltând
позну́щався – și-a bătut joc

по́різно – diferit
сагайда́к – tobă pentru săgeți
скарб – comoară
ча́ри – vrăji
ча́рівник – vrăjitor

§ 2. ЗАГАЛЬНЕ УЯВЛЕННЯ ПРО СПІЛКУВАННЯ І МОВЛЕННЯ: АДРЕСАТ МОВЛЕННЯ, ОСНОВНІ ПРАВИЛА СПІЛКУВАННЯ

 Вправа 10. Прочитайте прислів'я, у яких коротко узагальнено народні погляди на культуру мовлення. Поясніть їх і вивчіть напам'ять.

1. Що маєш казати – наперед обміркуй. 2. Коли сам добре не знаєш, то не говори. 3. Краще мовчати, ніж брехати. 4. Мудрий не все каже, що знає, а дурний не все знає, що каже (*Народна творчість*).

Кожен з нас обов'язково прагне спілкуватися з іншими людьми, хоче, щоб його вислухали, зрозуміли. Спілкування (comunicare) відбувається найчастіше за допомогою мовлення (vorbire), тобто з використанням мовних засобів, а саме – слів і речень.

Щоб спілкування було успішним, потрібно насамперед добре знати мову, володіти усним (orală) і писемним (scrisă) мовленням.

Людина будує висловлювання залежно від того, про що говорить (пише), з якою метою, коли говорить чи пише, де говорить чи пише.

Вибір слів, побудова речень багато у чому залежать від того, з ким ви спілкуєтеся, тобто від адресата мовлення (agentul vorbirii).

 Вправа 11. Уявіть, що ви розмовляєте з матір'ю, вчителем, другом, незнайомою людиною. Скажіть, чи однаково ви з ними вітаєтесь або прощаєтесь, розпитуєте про щось, розповідаєте про шкільні події. Розіграйте декілька ситуацій.

 Вправа 12. Прочитайте і проаналізуйте таблицю. Використовуйте інформацію, подану в ній, при спілкуванні з людьми.

Основні правила спілкування

1. Намагайтеся, щоб спілкування з вами було для людей корисним і приємним. Учіться допомагати людям словом і ділом.
2. Будьте завжди уважними, ввічливими і доброзичливими, поважайте співрозмовника.
3. Уважно слухайте інших, не перебивайте.
4. Пам'ятайте: неввічливо багато говорити про себе.
5. Говоріть про те, що може бути цікавим для людини, з якою розмовляєте. Зважайте на її вік, характер, інтереси.
6. Не розмовляйте без потреби голосно, не вживайте грубих слів.
7. Учіться відчувати настрій співрозмовника, його ставлення до ваших слів. Намагайтеся не виявляти свого поганого настрою.

Вправа 13. Прочитайте текст про український мовний етикет. Запам'ятайте загальноприйняті формули ввічливості. Формули прохання запишіть.

Наше життя неможливе без знання мовного етикету. Людина послуговується ним щодня і, до того ж, не один раз. Ми кілька разів упродовж дня можемо звертатись один до одного, вітатись, прощатись, комусь дякувати, давати пораду, прохати щось у когось, вибачатись перед кимось. І при цьому ми неминуче послуговуємось усталеними виразами, які називають етикетними формулами.

Сукупність усіх можливих етикетних формул утворює систему мовного етикету кожної нації. Це формули звертання, прощання, вибачення, подяки, побажання, прохання, знайомства, поздоровлення, запрошення, поради, згоди, відмови, співчуття, компліменти тощо. Наприклад, етикетні формули привітання: *Добрий ранок! Доброго ранку! Добрий день! Добридень! Добрий вечір! Здрастуйте! Здоров будь! Здоровенькі були! Доброго здоров'я! Мое шанування! Вітаю Вас! Радий(-а) вітати Вас!;* прощання: *Прощайте! Прощавайте! До зустрічі! До побачення! Щасливо! Дозвольте попрощатись! Бувай (бувайте) здорові! Дозвольте відкланятись! На добраніч! Щасливої дороги! Будь щасливий(-а, -і)! Ми ще по-*

бачимось! Ми ще зустрінемося!; прохання: будь ласка, будьте ласкаві, будьте люб'язні, прошу Вас..., чи не могли б Ви..., чи можу я попрохати Вас..., маю до Вас прохання..., чи можу звернутися до Вас із проханням..., дозвольте Вас попросити..., якщо Ваша ласка..., ласкаво просимо..., якщо Вам не важко..., можливо, Ви мені допоможете...; вибачення: вибачте, пробачте, даруйте, прошу вибачення, я дуже жалкую, мені дуже шкода, прийміть мої вибачення, перепрошую, не гнівайтесь на мене, я не можу не вибачитись перед Вами; якщо можеш, вибач мені; не сердься на мене; вибач(-те), будь ласка; дозволь(-те) попросити вибачення.

Талант кожного мовця полягає у вмінні вибрати із традиційного для українців мовного етикету доречну формулу залежно від ситуації, у якій перебуває людина, врахувавши специфіку адресата (його вік, стать, характер взаємин, їх тривалість), умови спілкування (де, коли і за яких обставин це відбувається), місцеві особливості, стиль (*За книгою С. Богдан „Мовний етикет українців: традиції і сучасність”*).

 Вправа 14. Проаналізуйте мовлення учнів вашого класу. Чи завжди воно відповідає загальноприйнятим нормам етикету? Які слова не варто вживати у спілкуванні? Чому?

 Вправа 15. Організуйте в класі дискусію на тему „Шануй сам себе, шануватимуть і люди тебе”.

Словничок

ввічливо – politicos, cavalerește
етикет – etichetă, protocol
обміркувати – a gândi

порада – sfat, povață
радити, давати поради – a da povețe,
a sfătui

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

§ 3. ЧАСТИНИ МОВИ, ОСНОВНІ СПОСОБИ ЇХ РОЗРІЗНЕННЯ. ІМЕННИК. ГОЛОСНІ У ВІДМІНКОВИХ ЗАКІНЧЕННЯХ

Вправа 16. I. Пригадайте, які частини мови ви вивчали у початкових класах.

II. Запишіть слова у зошит і скажіть, до яких частин мови вони належать.

Слово, ходити, білий, білізна, хід, похід, веселий, український, українець, другий, десять, мій, він, ой, під, і.

III. Які ознаки слова ви враховували, відносячи його до тієї чи іншої частини мови?

Вправа 17. Розгляньте таблицю. Розкажіть за таблицею про частини мови, які ви вивчали у початкових класах.

ВІДОМОСТІ ПРО ЧАСТИНИ МОВИ

Назва частини мови	Що означає	На які запитання відповідає	Як змінюється	Яким членом речення може бути	Приклади
<i>Самостійні</i>					
Іменник (substantiv)	предмет	хто? що?	за числами і відмінками	підметом, присудком, другорядним членом речення	<i>мама, земля, село, дід</i>
Прикметник (adjectiv)	ознаку предмета	який? яка? яке? які? чий? чия? чие? чиї?	за родами, числами і відмінками	означенням	<i>новий, веселий</i>

Назва частини мови	Що означає	На які запитання відповідає	Як змінюється	Яким членом речення може бути	Приклади
Займенник (pronime)	вказує на особу, предмет, ознаку, кількість (не називаючи їх)	хто? що? який? чий? котрий? скільки?	за родами, числами і відмінками	підметом, другорядним членом речення	<i>я, він, такий, наш</i>
Числівник (numeral)	кількість, порядок предметів при лічбі	скільки? котрий?	за родами, числами і відмінками	підметом, другорядним членом речення	<i>п'ять, десяти</i>
Дієслово (verb)	дію предмета	що робить? що робив? що зробить?	за часами, числами, особами (родами)	присудком	<i>працювати любити</i>
Прислівник (adverb)	ознаку дії або іншої ознаки	як? де? куди? звідки? коли?	не змінюється	другорядним членом речення	<i>весело, гарно</i>

Назва частини мови	Яку роль виконує	Приклади
Службові		
Прийменник (prepoziție)	виражає залежність іменника (займенника, числівника) від інших слів у словосполученні та реченні	<i>в, на, під</i>
Сполучник (conjuncție)	служить для зв'язку слів і речень	<i>і, але</i>
Частка (particulă)	надає реченню різних смислових і емоційних відтінків, творить окремі граматичні форми	<i>не, ні, ж</i>
Вигук (interjecție)	безпосередньо виражає почуття і волю	<i>ай, ах</i>

Вправа 18. Прочитайте вірш. Знайдіть пояснення українських назв частин мови.

ЗЛИТКИ ЗОЛОТІ

Чи ти задумувавсь, відкіль оті
у нашій мові злитки золоті?
Як намистини, диво калинове –
частини мови!

Який співець, поет, який письменник
уперше слово вигдав – іменник?
Іменник! Він узяв собі на плечі
велике діло – визначати речі,
ім'я, найменування і наймення:
робота. Біль. І радість. І натхнення.

Ну а візьмімо назву – дієслово,
само підказує, що діє слово!
Ще й прикладу на нього не навів,
а вже до півдесятка дієслів.
Прикметник дасть іменнику-предмету
якусь його ознаку чи прикмету.

Числівник може визначить тобі
ч и с л о речей, порядок при лічбі.
А поспитай звичайного **займенника**,
за кого він у мові? **З а і м е н н и к а!**
(Хоч може цей наш скромний посередник
замінювать числівник і прикметник).

Прислівник звук, незмінюваний в мові,
ознаки різні виражать при слові.

Сполучник каже: скромну роль я маю,
але слова я в мові сполучаю.

І частка мовить: слово я службове,
але людині чесно я служу.

І, будьте певні, в інтересах мови
і так і ні де треба я скажу.

А вигук може пролунать, як дзвін,
у мові, мабуть, найщиріший він!

„Ура! – гукнеш ти друзям неодмінно. –
Сьогодні з мови я дістав „відмінно”!”

Частини мови! Назви наче й звичні,
полюбиш їх – красиві, поетичні!
„Відмінно” заслужив ти. Знав – чудово.
Це за любов найвища з нагород.
Хто ж так назвав оці частини мови?
Назвали вчені.
Й підхопив народ! (Д. Білоус).

 Вправа 19. Доповніть письмово ряди слів, що належать до тієї чи іншої частини мови.

Іменники: стіл, ...
Прикметники: білий, ...
Числівники: п'ять, ...
Займенники: я, ...
Дієслова: писати, ...
Прислівники: весело, ...

 Вправа 20. I. Прочитайте вірш. Знайдіть іменники. Визначте, чи є серед них загальні та власні назви.

Я НИЗЬКИЙ – БЕЗ НЕБА

Я низький – без неба,
я вузький – без поля,
без кохання й дружби
згіркне моя доля.

Як без мрій – без сонця
і дощів навскісних,
я глухий – без мови,
мовчазний – без пісні.

Без Дніпра – мілкий я,
у піски затертий.
А без Батьківщини –
я навіки мертвий (В. Крищенко).

II. Назвіть рід, число і відмінок іменників першої строфи, а також яким членом речення вони є.

III. Провідмініняйте слово *мова*.

IV. Про що розповідається у вірші? Підтвердіть сказане власними прикладами.

 Вправа 21. Списуючи речення, поставте слова, що в дужках, у правильній формі (числі й відмінку).

Батько пішов до (річка). Я піду з (мама) до (бабуся). На (яблу-
ня) ростуть великі (яблуко). Ходи сюди, (Ауріка)!

 Вправа 22. I. Спишіть, вставляючи замість крапок потрібні закінчення. Ви-
значте відмінки іменників.

Вересень несе чимало турбот птах.. . Вони готуються до
важкої дорог.. . Все частіше на околиц.. міст і сіл збираються
перелітні птах.. зграями. Чуються їхні неспокійні голос.. : пора
в дорог..! Пора! Чимало птах.. відлітає вночі. Можливо, так їм
легше покидати свою Батьківщину? Та й ті, що летять у теплі
краї вдень, повільно здіймаються вгору.

Тужно курличуть журавл.. . Дикі гус.. зчиняють таке верес-
кливе гелґотання, що, почувши його, надовго не можеш витіс-
нити із серц.. смутк.. . (З газети).

II. Чи спостерігаєте ви за змінами в природі? Чи бачили ви, як
відлітають у вирій журавлі чи інші птахи? Розкажіть про це.

Словничок

білізна – lingerie, albituri
відкіль – de unde
доля – soartă, destin
затёртий – fărâmițat
згркнути – a se amărî
злітки – lingouri
мілкий – neadânc

мовчазний – tăcut
навкїсний – pieziș
намистїна – mărgică
натхненнїя – inspirație
неодмінно – neapărat
поетїчні – poetice

§ 4. ТЕМА Й ОСНОВНА ДУМКА ВИСЛОВЛЮВАННЯ

 Вправа 23. Прочитайте текст. Про що в ньому розповідається? Доберіть до
тексту заголовок.

Заглиблюючись у таїну мови, ми засвоюємо золоті скарби
народного досвіду і виховуємо в собі творчу особистість. Яка
радість чекає кожного, хто відчув глибінь слова серцем і розу-
мом, усвідомив необхідність свого постійного вдосконалення,
пізнав щастя духовності. І скрізь на шляхах зростання з нами
мова. Вона веде на вершини знань і відчиняє двері до духовної

скарбниці людства. Мова – наш найкращий друг, наставник, постійний порадник і найдосконаліше знаряддя... (І. Вихованець).

При спілкуванні дуже важливо те, про що ви говорите чи пишете.

Тема (tema) – це те, про що йдеться у висловлюванні.

Основна думка (idee principală) – це те, що стверджується у висловлюванні.

Заголовок (titlu) може відображати тему або основну думку висловлювання.

Вправа 24. Прочитайте можливі заголовки до текстів і вкажіть, які з них виражають тему, а які – основну думку.

Футбол. У лісі. Бережіть ліс! Займайтеся спортом! Будь здоровим!

Вправа 25. I. Прочитайте текст. Визначте тему та основну думку твору.

Небо ще чисте, синє. Лише зрідка з'являться хмари і пропливуть кудись. А в повітрі уже повіває осіння прохолода. У високості чути сумне курликання. То журавлі прощаються з нашими ставками, озерами і летять за моря – у теплі краї. А весною знову повернуться до нас.

II. 1. Як ви розумієте значення слова „повіває“? 2. Доберіть синоніми до виділеного слова і запишіть їх. 3. Чому крик журавлів названо „сумним курликанням“?

Вправа 26. Дайте відповіді на запитання.

1. Яка зараз пора року? 2. Яка саме осінь: рання, золота, пізня? 3. Які ознаки ранньої осені? золотої? пізньої?

Вправа 27. Складіть короткий текст про осінь. Можете використати наведені прислів'я, загадки, художні тексти.

1. Як листя жовтіє, то поле смутніє. 2. Восени і горобець багатий. 3. В осінній час сім погод у нас: сіє, віє, туманіє, шумить, мете, гуде і зверху йде. 4. Невидимка ходить в гаї, всі дерева роздягає. 5. Що за гість, що тепло їсть? (Народна творчість).

ОСІНЬ

Осінь брала відра золоті,
пшениці озимі поливала,
потім сіла при людській путі
і зернята дітям роздавала,
не прості зернята –
золоті (П. Воронько).

ОБНОВА

Сидить осінь на горбочку.
Шие лісові сорочку.
Як пошила, каже:
– Лісе! Скинь стару –
в нову вберися!
(В. Каменчук).

ЗОЛОТА ОСІНЬ

В парках і садочках,
на доріжки й трави
падають листочки
буро-золотаві.

Де не глянь, навколо
килим кольористий,
віти напівголі
й небо синє – чисте.

Метушні немає,
тиша й прохолода –
осінь золотая
тихо-ніжно ходить (К. Перелісна).

О. Киселиця. Барви осені

ОСІНЬ

Облітають квіти, обриває вітер
пелюстки печальні в синій тишині.
По садах пустинних їде гордовито
осінь жовтокоса на баскім коні.

В далечінь холодну без жалю за літом
синьоока осінь їде навмання.
В'яне все навколо, де пройдуть копита,
золоті копита чорного коня.

Облітають квіти, обриває вітер
пелюстки печальні й розкида кругом.
Скрізь якась покора в тишині розлита,
і берізка гола мерзне за вікном (*В. Сосюра*).

ОСІННЄ НАДВЕЧІР'Я

Осіннє повітря було прозоре, тихе. На заході стояло велике сонце. Під його скісним промінням сяяло жовте листя лип і беріз. Ніби якийсь чарівник убрав їх у золоті шати. Падало з них жовте листя. А здавалось, що то золото капає на землю з дорогих шат. Полум'ям горіли на сонці червоні черешні. Земля під ними була вкрита червоним листом і червоніла, як полита свіжою кров'ю. Зеленіли теплим листом яблуні. На вербах листя порідшало. Воно дощем спадало з дерев і стелилося по вогкій землі. Під ногами шелестіли цілі намети сухого покрученого листя (*За М. Коцюбинським*).

Словничок

баскій – în fugă
віти – gamuri, crengi
дмухнути – a sufla
жовтокоса – aurie
ірій – țările calde
метушня – aglomerație
намёт – grămadă

невидімка – a se face nevăzut
негóда – vreme rea
покручений – învârtit
путь – cale, drum
скісний – pieziș
смутніти – a se întrista
шáти – îmbrăcămintе

Більшість людей носить це в серці повік. І якщо є щось свят.. на землі, то це передусім мама і тато. І батьков.. хата. І мамин.. слово. І стежки, якими вона ходила і вчила ходити тебе. Стежки, поля і дороги (О. Сизоненко).

II. Що для вас найдорожче у житті? Чому?

Вправа 33. Прочитайте вірш. Подумайте, яка його основна думка. Знайдіть у тексті числівники.

Облітав журавель
сто морів, сто земель,
облітав, обходив,
крила, ноги натрудив.

Ми спитали журавля:
– Де найкраща земля?
Журавель відповідає:
– Краще рідної немає!
(П. Воронько).

М. Приймаченко. Українські танцюристи

Вправа 34. Прочитайте і відгадайте загадки. Прочитайте скоромовку та лічилку, знайдіть у них числівники.

1. Хто вранці ходить на чотирьох ногах, удень – на двох, а ввечері – на трьох? 2. Живуть п'ять братів, один одного менший. 3. Хитру сороку спіймати морока, а на сорок сорок сорок морок. 4. Раз, два, три, чотири – кицю грамоти учили: не читати, не писати, а за мишками ганяти (В. Гринько).

ВЕЛИКА РІЗНИЦЯ

– Скільки років твоєму братикові Івасику? – питає Іринка Славочку.

– Один рік, – відповідає Славка.

– Моєму песикові Буркові також один рік. Дивись, як він чудово бігає, а Івасик щойно вчиться робити перші кроки.

– Е, – обороняє Славка братика. – Бурко має чотири ноги, а Івасик тільки дві.

Словничок

вояк – ostaş, luptător
князь – sneaz

курчátko – puşor de găină
рóжа – trandafir

§ 6. ВИМОГИ ДО МОВЛЕННЯ: ЗМІСТОВНІСТЬ, ПОСЛІДОВНІСТЬ, ПРАВИЛЬНІСТЬ, ТОЧНІСТЬ, БАГАТСТВО, ВИРАЗНІСТЬ, ДОРЕЧНІСТЬ

Вправа 35. Прочитайте текст. Дайте йому заголовок. Поясніть значення культури мовлення в житті людини.

Культура мовлення – це духовне обличчя людини. Вона свідчить про загальний розвиток кожної людини.

Основою культури мовлення є грамотність. Але цим поняття культури мовлення не вичерпується. Мовлення має бути не тільки правильним, а й лексично багатим, синтаксично різноманітним.

Щоб цього досягти, потрібно вслухатися в живе мовлення, користуватися словниками, вдумливо читати літературу, звертаючи увагу на вживання різноманітних слів, на особливо влучні висловлювання, на будову речень.

Грамотне і багате мовлення – вияв поваги до людей, з якими спілкуєшся, до народу, який створив цю мову (*З журналу*).

Кожна людина повинна прагнути до бездоганного, зразкового мовлення, якому властиві:

змістовність – підпорядкованість мовних засобів головній думці висловлювання, різнобічному і повному розкриттю теми;

послідовність, тобто логічність і несуперечливість викладу думки;

правильність – дотримання літературних норм (орфоепічних, орфографічних, лексичних, морфологічних, синтаксичних, стилістичних, пунктуаційних);

точність – вдалий добір мовних засобів (передусім слів), які найбільше відповідають висловлюваному змісту;

багатство – використання різноманітних засобів вираження думки, уникнення невиправданого повторення слів, однотипних речень;

виразність – добір таких мовних засобів, які найбільш яскраво передають основну думку;

доречність – урахування інтересів, стану та настрою адресата, уникання того, що могло б викликати роздратування у співрозмовника.

 Вправа 36. Підготуйтеся до розмови з товаришем, учителем і бабусею (чи дідусем) про літні канікули, що минули. Врахуйте при цьому: обставини спілкування (офіційні чи невимушені); адресата мовлення; мету спілкування (повідомлення, з'ясування, спонукання). Дотримуйтеся вимог до зразкового мовлення.

 Вправа 37. I. Прочитайте текст казки. Придумайте до неї заголовок.

Малий Мишко часто приходив у сад до свого дідуса Корнія. Пригощав дідусь онука смачними яблуками, грушами, медом. Та Мишко не міг відірвати очей від великого-великого, білого та ніжного яблука, що виросло аж на вершечку однієї яблуні.

– Дідусю, любий, дозвольте мені, я полізу зірву оте яблуко!

– Ні, – відповів дідусь. – Це яблуко належить тому, хто прийде в сад на світанку й попрацює часинку: налле води бджолам, зріже суху гілочку.

Кілька разів збирався Мишко прийти в сад на світанку, та не міг подолати лінощів. Нарешті зібрався-таки з силами, розплющив очі перед світанком, ударив подушку кулаком і побіг до дідуса в сад. Налив води бджолам, зрізав суху гілку.

Зійшла ранкова зірниця. Підійшов Мишко до яблуні з вимірним своїм яблуком і подих затамував від подиву. Бо яблуко на самому вершечку було тепер не біле, а рожеве, як небо на світанку.

– Ну, що ж, тепер яблуко твоє, – тихо сказав дідусь Корній. – Лізь і зривай.

– Ні, дідусю. Нехай завтра...

- Чому? – здивувався й зрадів дідусь.
- Хочу побачити ще один світанок (*В. Сухомлинський*).

II. Дайте відповіді на запитання:

1. Чим пригощав дід Корній свого внука Мишка? 2. Чому дід не дозволив йому зірвати найкраще яблуко? 3. Як подолав Мишко лінощі? 4. Чому зрештою і Мишко відмовився зірвати яблуко?

III. Перекажіть текст, дотримуючись вимог до культури мовлення.

IV. Напишіть переказ тексту.

Смішинки

ДІЛОВІ РОЗМОВИ

Щоденно після школи
у Петрика і Вови
усе по телефону
йдуть „ділові” розмови:
– Здоров!
– Здоров! Як справи?
Що робиш? – я питаю.
– Та ось по телефону
з тобою розмовляю...
А як у тебе справи?
– Та справи – те що треба!
– А що ти зараз робиш?
– Та от дзвоню до тебе...
– Ну, що ж – бувай здоровий,
бо вже пора кінчати:
ще ж треба подзвонити
до Роми і до Гната (*Г. Бойко*).

У чому, на ваш погляд, комічність розмови? Чи можна таку розмову назвати діловою?

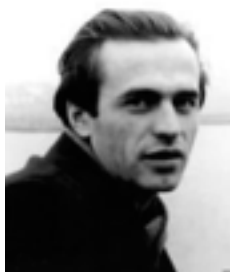
Словничок

діловий – de lucru, de afaceri
дрімáти – a piroti
зірніця – stea

подушка – pernă
світанок – revărsatul zorilor

§ 7. ЗАЙМЕННИК. ОСОБОВІ ЗАЙМЕННИКИ

 Вправа 38. Прочитайте вірш. Знайдіть займенники і поясніть, яку функцію вони виконують.

Я закоханий палко, без міри
у небачену вроду твою.
Все, що в серці натхненне і щире,
я тобі віддаю...

Кожну хвилю у кожную днину
гріє душу твоє ім'я,
ненаглядна, горда, єдина,
Україно моя (В. Симоненко).

 Вправа 39. I. Прочитайте. Якою частиною мови є виділені слова? На яке запитання відповідають особові займенники?

1. Рідна мова материнська, **ти** – душа мого народу (Д. Кононенко). 2. Всім серцем любіть Україну свою – і вічні **ми** будемо з нею (В. Сосюра). 3. **Ви** знаєте, як липа шелестить у місячні весняні ночі? (П. Тичина). 4. **Я** так люблю природу! З нею я зливаюся і серцем, і душею (В. Сосюра).

II. Користуючись таблицею, визначте особу і число особових займенників.

Особа	Однина	Множина
1-ша	я	ми
2-га	ти	ви
3-тя	він, вона, воно	вони

 Вправа 40. Прочитайте речення. Випишіть особові займенники, визначте їх особу та число.

1. І віріс я на чужині, і сивію в чужому краї... 2. Вітре буйний, вітре буйний! Ти з морем говориш... 3. Поплив човен в сине море, а воно заграло. 4. Чи ми ще зійдемося знову, чи ми навіки розійшлись? 5. Заспіває та й згадає, що він сиротина... (Із тв. Т. Шевченка).

 Вправа 41. I. Спишіть речення, замінюючи іменники, що в дужках, займенниками. Вставте пропущені букви.

У вересні ви помічаєте, як на все ще з..леній березі з'являються зовсім жовті, золотисті л..сточки. Першою розвинулася береза. (Береза) ж першою починає жовтіти. Незабаром і тремтлива осика стоїть уся ч..рвона, багряна, золотава, але поривчастий осінній вітер зриває й це останнє вбрання. (Вітер) крутить у повітрі л..гким листям, уст..ляє (листям) мокру землю (*За К. Ушинським*).

II. Поясніть, чому потрібна така заміна в тексті.

III. Знайдіть у тексті синоніми, поясніть різницю між їх значеннями.

 Вправа 42. Перекладіть українською мовою речення. Запишіть. Підкресліть займенники.

Este deosebit de plăcut să stai primăvara într-o livadă înflorită. Asemeni unei livezi, mirositoare, este și limba pe care o vorbim, dacă știm să culegem fructele aromate ale îmbinărilor de cuvinte. Cel mai bun livădar al limbii este poporul. El spală cu răbdare pietrele nestemate și strălucitoare și le transformă în flori vii și minunate (*Н. Корлетяну*).

 Вправа 43. I. Прочитайте вірш. Які займенники згадано в тексті?

Я вишень Тобі приніс.
Ти – задер угору ніс.
Він – дивився із вікна:
де ж поділася Вона?

Посміхалося Воно,
як летіли Ми на дно.
Принесли Ви кавуни,
а поїли їх Вони (*І. Січовик*).

II. Спробуйте написати власний текст на тему „Особові займенники”.

 Вправа 44. Відгадайте загадки-жарти.

1. Які два займенники заважають їздити по дорозі? 2. Які займенники примушують тримати руки в чистоті? 3. Які три займенники найчистіші?

 Вправа 45. Прочитайте і відгадайте загадки. Поясніть, чому одразу не можна сказати, про що загадка. Яка роль у цьому займенників? Чи буде загадка загадкою, якщо займенники замінити на іменники?

1. Така я велика, що й кінця не маю, лежу собі тихо, нікого не займаю. Тільки мені добрі люди вдень і ніч топчуть груди.
2. Чим більше з неї береш, тим більшою вона стає.
3. Його б'ють, він не плаче, а ще вище скаче (*Народна творчість*).

Учитель: – А зараз Петренко провідміняє займенник *він*.

Учень починає відмінювати: — Називний – *він*, родовий...

Учитель намагається допомогти учневі:

– Сьогодні немає в класі кого? Коваленка. Завтра не буде в класі кого?

– Мене... – відповідає учень.

(А що повинен був відповісти учень?)

* * *

– Хто до столу хоче сісти?

– Я!

– Хто варення хоче їсти?

– Я!

– А хто посуд буде мити?

– Ну, вже ти відкажуй, Людо, а то: я та й я! (Г. Бойко).

Словничок

багряна – purpurie

без міри – fără măsură

врѳда – frumusețe

золотáва – aurie

золотісті – aurii

мѳкрий – ud

небáчена – nevăzută

ненаглядна – preafrumoasă

осіка – plop

пáлко – înflăcărat

порівчастий – puternic

розвінулася – s-a dezvoltat

тремтліва – tremurătoare

устеляє – așterne

хвіля – moment

§ 8. ДІЄСЛОВО. НЕОЗНАЧЕНА ФОРМА ДІЄСЛОВА. ПРАВОПИС НЕ З ДІЄСЛОВАМИ. ПРАВОПИС ОСОБОВИХ ЗАКІНЧЕНЬ ДІЄСЛІВ

Вправа 46. I. Спишіть текст. Знайдіть дієслова. Визначте їх час, особу (для теперішнього і майбутнього часів), рід (для однини минулого часу) і число. Пригадайте, чи має неозначена форма дієслова час, особу, число і рід.

1. Мудрим ніхто не вродився, а навчився. 2. Хто більше читає, той більше знає. 3. Ніколи не кажи: „Не вмію”, а кажи: „Навчуся”. 4. Вчитися ніколи не пізно (*Народна творчість*).

II. Вивчіть напам'ять два прислів'я, які вам сподобалися найбільше.

Вправа 47. Прочитайте загадку. Відгадайте її. Випишіть окремо дієслова в неозначеній формі, у формі теперішнього та у формі майбутнього часів. Які закінчення має неозначена форма дієслова у цьому вірші? Які ще закінчення вона може мати?

Бачить – не бачить, чути – не чує. Мовчки говорить, дуже мудрує.	Часом захоче – правди навчає, іноді бреше, всіх звеселяє... (Л. Глібов).
---	---

Вправа 48. Спишіть, вставляючи **-ся, -ться** в кінці дієслів. Як вимовляють ці буквосполучення в українській мові? Поясніть правопис особових закінчень дієслів.

1. Їдеш селом, і тобі здає.., що їдеш лісом (І. Нечуй-Левицький). 2. Бачу, як ти виходиш зі своєї гірської оселі й диви.. вниз (О. Гончар). 3. Швидко грудень повіє крилатий, і простеле.. сніг, наче дим (В. Сосюра). 4. З ким поведе..ся, того й набере..ся (Народна творчість).

Вправа 49. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть, як пишеться **не** з дієсловами – разом чи окремо.

ШАНУЙ КНИЖКУ

1. Загорни книжку в папір – (не) бруднитиметься обкладинка. 2. (Не) читай книжку, коли їси, можеш забруднити її. 3. (Не) клади в книжку олівців, ручок – від цього книжка псується. 4. (Не) загинай ріжків на сторінках книжки, зроби собі закладку. 5. (Не) виривай сторінок, (не) малюй і (не) пиши нічого в книжці, (не) роби в книжці поміток.

Вправа 50. I. Спишіть вірш, вставляючи букви у закінченнях дієслів. Ці закінчення підкресліть. Поясніть, чому ви вставили ту чи іншу букву. Як ви визначили, яку букву потрібно писати в особових закінченнях дієслів?

Ми з Оверком друж..мо,
жив..мо – не туж..мо:
разом ход..мо до школи,
поруч в класі сид..мо,
разом з школи ід..мо
і не сваримось ніколи.
Ми з ним ділимось усім,
бо на те ж ми й друзі з ним! (І. Муратов).

II. Пригадайте, які дієслова належать до першої, а які – до другої дієвідмін.

 Вправа 51. Перекладіть текст українською мовою. Знайдіть дієслова. Охарактеризуйте їх.

Primăvara plugarul seamănă, vara poartă grija ogoarelor, toamna culege roada. Primăvara așteaptă topirea zăpezilor, trezirea pământului, izbucnirea solemnă a firului de iarbă. Adică iarna plugarul așteaptă din nou primăvara (Д. Матковскі).

 Вправа 52. I. Прочитайте вислів відомого українського письменника. Поясніть, як ви його розумієте.

Книги – морська глибина:
хто в них пірне аж до дна,
той, хоч і труду мав досить,
дивнії перли виносить (І. Франко).

II. Розкажіть, яку роль у вашому житті відіграє книга.

III. Поясніть прислів'я „Книга вчить, як на світі жить”.

Смішинки

НА УРОЦІ

Учитель закінчив пояснювати дієвідмінювання і запитав Івася:
– Якщо я кажу: „Я встаю, ти встаєш, він встає, ми встаємо, ви встаєте, вони встають”, – який це час?

Івась вигукнув:

– Ранок!

(А що Івась повинен був відповісти?)

У ТЕМПІ

Запрошує Петрик
сусіда: – Назаре,
ходімо гуляти!
– Не можу я зараз:
прибрати я мушу,
підмести кімнату,
уроки повчити,
на скрипці пограти...
Піди погуляй-но
ти поки один,
а я прибіжу
через... десять хвилин!.. (Б. Слюсар).

бруднітися – a se murdări
 дивнії – minunate
 досить – destul, suficient
 закладка – semn de carte
 звеселяє – înveselește
 мудрує – despică firul în patru
 обкла́динка – copertă
 пёрли – perlă

пірна́ти – a se cufunda
 помі́тка – însemnare
 поруч – alături, lângă
 псува́тися – a se strica
 ріжо́к – colț
 труд – lucru
 ту́жимо – tânjim

§ 9. ВИДИ ПОМИЛОК. РОБОТА НАД ВИПРАВЛЕННЯМ ПОМИЛОК, ДОПУЩЕНИХ У ПЕРЕКАЗІ ЧИ ТВОРІ

Помилка – це порушення мовної норми (того варіанта вживання слова чи його змінювання, побудови словосполучення і речення, який закріплений суспільною практикою та рекомендований до вживання як обов’язковий). У письмовому переказі чи творі можуть трапитися такі типи помилок:

Тип помилок	Позначення	У чому полягає помилка
Змістові	З	Неповно розкрита тема Додано те, чого не було у переказуваному тексті Порушено послідовність викладу Нечітко розкрито основну думку тексту
Лексичні	Л	Слово вжито у невластивому значенні
Стилістичні	С	Вжито зайве слово Невиправдано повторюються одне і те ж слово чи спільнокореневі слова Невиправдано повторюються схожі речення Ужито російське (румунське) слово замість українського
Граматичні	Г	Неправильно утворене слово Слово вжите у спотвореній формі Неправильно побудовано речення

Тип помилок	Позначення	У чому полягає помилка
Орфографічні	I	Слово неправильно написано (з порушенням правил)
Пунктуаційні	V	Неправильно розставлено розділові знаки

 Вправа 53. Розгляньте таблицю і на її основі підготуйте повідомлення про види помилок, які можуть бути у письмовому переказі чи творі. Наведіть свої приклади помилок кожного типу.

 Вправа 54. Перегляньте написаний вами і перевірений учителем переказ тексту В.Сухомлинського (вправа 37). Помилки якого виду допущено? Виконайте роботу над помилками та оформіть її у вигляді такої таблиці:

Уривок тексту (речення, слово) з допущеною помилкою	Яку помилку допущено?	Яке правило, норму порушено?	Правильне написання

 Вправа 55. Уважно проаналізуйте виконані вами переклади румунських текстів, авторами яких є Н. Корлетяну (вправа 42) та Д. Матковські (вправа 51). Знайдені помилки обговоріть з учителем.

 Вправа 56. З-поміж двох варіантів виберіть правильний (нормативний) і запишіть його. Користуючись таблицею, визначте, які помилки допущено у відкинутому вами варіанті.

1. Приймати участь, брати участь.
2. Дякувати брата, дякувати братові.
3. П'ятидесятиріччя школи, п'ятдесятиріччя школи.
4. Відпросився у вчителя, відпросився від вчителя.
5. Вчора я був в кіні, учора я був у кіно.
6. Народився у травні, народився у травні місяці.
7. Даш мені книшку, даси мені книжку.
8. Самий краций учень, найкраций учень.

 Вправа 57. Перепишіть речення, виправивши в них мовленнєві, орфографічні та пунктуаційні помилки.

1. У кінотеатрі вони зустріли Олю Миколку та Оксанку з косичками.
2. Ми знайомимося і вивчаємо географію рідного краю.
3. Гостям подарували пам'ятні сувеніри.
4. Костянтин являється самим кращим учнем класу.

§ 10. ПРИСЛІВНИК. ПРАВОПИС ВИВЧЕНИХ ПРИСЛІВНИКІВ

 Вправа 58. Прочитайте речення, знайдіть у них незмінні частини мови – прислівники. До кожного прислівника поставте запитання.

1. Як любо, як безмежно любо жити, дивитися на білий Божий світ! (*О. Олесь*). 2. Мамусю, голубко! Сьогодні я вранці ходила в садок (*Б. Грінченко*). 3. Опівночі айстри в саду розцвіли... Дихають тихо акації ніжні (*О. Олесь*). 4. Низько над нашою хатою пролітають лебеді (*М. Стельмах*).

 Вправа 59. Прочитайте словосполучення. Вкажіть у них прислівники і прикметники. Зіставте запитання, на які відповідають прислівники і прикметники. З якою частиною мови утворюють словосполучення прислівники? А прикметники? Яку з цих частин мови відмінюють, а яка є незмінною?

Лагідне сонечко, лагідно усміхається; співають дзвінко, дзвінкий голос; старанний учень, навчаються старанно; гарний день, гарно одягається.

 Вправа 60. До поданих слів доберіть слова, протилежні за значенням, і запишіть їх. Поясніть правопис прислівників.

Добре – ... , гарно – ... , удень – ... , взимку – ... , догори – ... , попереду – ... , вправо – ... , увечері – ... , восени – ... , ліворуч – ... , вперед –

 Вправа 61. Знайдіть у прислів'ях прислівники. Поясніть їх значення. Виберіть два прислів'я і вивчіть їх напам'ять.

1. І від солодких слів буває гірко. 2. Шануй батька й няньку, буде тобі скрізь гладенько. 3. Рідна мати високо замахує, а по малу б'є. 4. Ластівки низько літають – дощ обіцяють.

 Вправа 62. Напишіть невеликий твір „Моя перша вчителька”, вживаючи такі прислівники: *цікаво, захоплено, вранці, щодня, завжди, радісно, багато*.

Словничок

айстра – steliță
акація – salcâm

лебідь – lebdă
опівночі – la miezul nopții

§ 11. ПРИЙМЕННИК. НАПИСАННЯ ПРИЙМЕННИКІВ ОКРЕМО З ІНШИМИ ЧАСТИНАМИ МОВИ

 Вправа 63. Прочитайте і спишіть речення. Знайдіть слова, що належать до службових частин мови. Поясніть, чому ви так вважаєте.

1. Треба в житті любити гáряче і багато: сонце, дощі зернисті, дороги в пилу, траву! (*В. Підпалій*). 2. Тож будьмо чесні і відверті в ділах великих і простих, щоб від народження до смерті за все, що є, відповісти (*В. Крищенко*).

 Вправа 64. I. Прочитайте прислів'я. Розкрийте їх зміст. Вкажіть, які з них складаються тільки з повнозначних слів, а які містять повнозначні та службові слова. Чи є прислів'я, що складаються тільки зі службових слів?

1. Хто спішить, той двічі робить. 2. Нема науки без муки. 3. Чесне діло роби сміло! 4. Бджола малá, а й та працює. 5. Справжній друг завжди тобі добра бажатиме (*Народна творчість*).

II. Виберіть два прислів'я і вивчіть їх напам'ять. Доберіть румунські відповідники.

 Вправа 65. Прочитайте вірш. Випишіть прийменники. Поясніть їх правопис.

Тече вода з-під явора
яром на долину.
Пишається над водою
червона калина.
Пишається калинонька,
явір молодіє,
а кругом їх верболози
й лози зеленіють.
Тече вода із-за гаю
та попід горою.
Хлюпочуться качаточка
поміж осокою.
А качечка впливає
з качуром за ними,
ловить ряску, розмовляє
з дітками своїми.

(*Т. Шевченко*)

кожним словом (над) пиши частину мови. Іванку, (по) бігай трохи (по) піску, (по) грай (у) м'яч, лише не (об) бий (об) камінь ноги.

 Вправа 71. Перекладіть текст українською мовою. Порівняйте використання службових частин мови в українській та румунській мовах.

Câteva zile la rând vântul a tot purtat prin câmpie o zăpadă zgrunțuroasă, aspră și grea ca nisipul. Și o tot mâna de pe un deal pe altul, o desfăcea suluri, o culca moale peste sulurite înalte, după care se răzgândea, strica totul și începea de la început aceiași joacă pe același loc. Iar de sus tot venea și venea zăpadă și au rămas viscolite văile, pădurile închât oamenii nu-și mai cunoșteau câmpia (I. Друце).

 Вправа 72. Опишіть краєвид, який вам найбільше подобається (біля школи, в селі чи місті). Чи є річка поблизу вашого населеного пункту? Опишіть свої враження від неї.

Смішинки

ЯКА ПОГОДА

- Петрику, іди надвір і поглянь, яка там погода.
- Ой не можу поглянути, мамо, бо надворі дощ.

БАБА

Іде баба на базар, їде чоловік кіньми:

- Сідай, бабо, підвезу тебе!
- Та ніколи, синочку, – йти треба.

Словничок

бджола – albină
верболіз – salcie
відверті – sinceri
в пилу – cu praf
гай – pădurice
гаряче – fierbinte
зерністі – cu granule
качачка – rățuște
качечка – gătușcă
качур – rățoi
краєвид – peisaj
лози – răchite
молодіє – întinerește
ніколи – niciodată, nicicând

осока – rogoz
пишається – se mândrește
пінявий – spumegător
повноводдя – inundație
розпрóстувати – a se întinde
русло – albie
ряска – mătreață
смíло – cu îndrăzneală
смужка – fâșie
спішити – a se grăbi
хлюпо́щуться – se bălăcesc
явір – paltin
яр – râpă

§ 12. СПОЛУЧНИК. УЖИВАННЯ СПОЛУЧНИКІВ І, ТА, А, АЛЕ ДЛЯ ЗВ'ЯЗКУ СЛІВ У РЕЧЕННІ. КОМА ПЕРЕД СПОЛУЧНИКАМИ А, АЛЕ

 Вправа 73. Прочитайте, знайдіть сполучники, поясніть їх роль у реченні.

1. Дівчатка й хлопчики нашої школи із задоволенням працюють у шкільному саду. 2. Хлопці нашого класу люблять грати у футбол і волейбол. 3. Я люблю читати оповідання та повісті. 4. У магазині є багато товарів, але портфелів немає. 5. Василько любить займатися спортом, а Ганнуся – малювати.

 Вправа 74. Прочитайте, перепишіть, знайдіть сполучники, поясніть розділові знаки при них.

1. Ластівка день починає, а соловейко кінчає (*Народна творчість*). 2. Я любив музику, розумівся на ній, але чогось подібного я не чув ніколи (*Ю. Збанацький*). 3. Три доби лютувала хуртовина, а на четвертий день ясні зорі засяяли в небі (*А. Шиян*). 4. Хочу відійти, а Михайло стоїть поперек стежки й не пускає мене (*І. Вільде*). 5. Віл щось почав був говорити, та судді річ його спочатку перебили, бо він ситенький був (*Є. Гребінка*).

 Вправа 75. Прочитайте, спишіть текст, вставляючи потрібні сполучники.

Я сів хліб у степовому краї,
косив (й, і, та) молотив і ніч (й, і, та) день,
тому ціну я добре хліба знаю,
бо заробляв його на трудовдень.
Їж, синку, хліб (й, і, та, але) пам'ятай, що в ньому
саме життя закладено людей.
І сонце українське, (й, і, та) звуки грому,
мозольний труд, (й, і, та) посмішка очей (*За О. Будашем*).

 Вправа 76. I. Прочитайте прислів'я, поясніть їх. Подумайте, чи скрізь сполучники можна замінити синонімами. Що від цього змінюється?

1. Пташку пізнають у польоті, а людину в роботі. 2. Слово не стріла, але глибоко ранить. 3. Без хазяїна і хата сирота. 4. Дружба та братство дорожче багатства. 5. На язичі медок, а в душі льодок (*Народна творчість*).

II. Виберіть два прислів'я і вивчіть їх напам'ять. Доберіть румунські відповідники.

Так росла і розвивалась українська держава зі своєю столицею Києвом, що започаткував цю державу (*За А. Лотоцьким*).

II. Що ви ще знаєте про початки української держави, про Київську Русь?

Словничок

віл – bou	постати – a lua ființă
даніна – tribut, bir	початок – început
кілок – țăruș, par	стріла – săgeată
ліцар – cavaler	суддя – judecător
мозольний – cu bățături	трудодень – zi-muncă
оселя – așezare, casă, sălaș	хуртовина – viforniță, viscol
плем'я – trib, clan, gintă	

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Яку частину мови називають іменником?
2. Чим відрізняються іменники, що називають істот і неістот?
3. Як визначати рід іменників?
4. Як змінюються іменники?
5. Назвіть відмінки іменників.
6. Яку частину мови називають прикметником?
7. Як змінюються прикметники?
8. Від чого залежать рід, число й відмінок прикметника у сполученні з іменником?
9. Яку частину мови називають займенником?
10. Замість слів яких частин мови вживають займенники? Наведіть приклади.
11. Як змінюються займенники?
12. Яку частину мови називають числівником?
13. Як змінюються числівники?
14. Яку частину мови називають дієсловом?
15. Як змінюється дієслово?
16. Скільки є дієвідмін дієслів? Як визначити дієвідміну?
17. Як писати дієслова з **не**? Наведіть приклади.
18. Яку частину мови називають прислівником?
19. Яку частину мови називають прийменником? Яка роль прийменників у реченні? Наведіть приклади.
20. Яку частину мови називають сполучником? Яка роль сполучників у реченні? Наведіть приклади.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО ОЦІНЮВАННЯ

ВАРІАНТ 1

I РІВЕНЬ (3 бали)

1. Позначте рядок, у якому всі іменники є назвами істот.

- 1) весна, Буковина, село;
- 2) ранок, стіл, вулиця;
- 3) район, дуб, книга;
- 4) дитина, учень, студент.

2. Позначте рядок, у якому всі дієслова з часткою **не** треба писати окремо.

- 1) не / добачати, не / спати, не / радіють;
- 2) не / співати, не / їсти, не / відчувати;
- 3) не / розуміти, не / навидіти, не / хворіти;
- 4) не / прийти, не / гратися, не / волити.

3. Позначте рядок, у якому всі слова – прийменники.

- 1) на, але, під;
- 2) про, з, в;
- 3) і, та, перед;
- 4) за, ой, би.

II РІВЕНЬ (3 бали)

4. З другої строфи вірша В. Сосюри, поданого на с. 21, запишіть слова у такій послідовності: іменники, прикметники, займенники, дієслова, прислівники.

5. Виписані іменники розташуйте за алфавітом. Визначте їх рід, число та відмінок.

III РІВЕНЬ (3 бали)

6. З поданих речень утворіть текст. Який заголовок до нього ви можете дібрати? Доповніть текст двома-трьома реченнями. У першому реченні тексту визначте частини мови.

Вона була зовсім гола і сліпа. За деякий час білочка вже вкрилася м'якою пухнастою шерстю. Маленька білочка народилася наприкінці літа.

IV РІВЕНЬ (3 бали)

7. Напишіть короткий твір „Золота осінь”. Підкресліть у тексті прикметники, визначте їх рід, відмінок і число.

ВАРІАНТ 2

I РІВЕНЬ (3 бали)

1. Позначте рядок, у якому всі слова – іменники.

- 1) вода, зелень, бити;
- 2) сніг, золото, будинок;
- 3) хто, собака, школа;
- 4) річка, парк, весело.

2. Позначте рядок, у якому всі дієслова належать до I дієвідміни.

- 1) літаю, чуєш, любити;
- 2) писати, читати, несучи;
- 3) сидить, читають, бити;
- 4) пити, горіти, стелити.

3. Позначте речення, в якому є прислівник.

1. Я читаю книгу.
2. Братик спить.
3. Вранці сходить сонце.
4. Квітка розцвіла.

II РІВЕНЬ (3 бали)

4. З третьої строфи вірша В. Сосюри, поданого на с. 21, запишіть слова у такій послідовності: іменники, прикметники, дієслова, прислівники. Іменники поставте у формі О. в. однини.

5. З поданих речень утворіть текст. Який заголовок до нього ви можете дібрати? Доповніть текст двома-трьома реченнями. У першому реченні тексту визначте частини мови.

Я надовго запам'ятав цю подорож. До моря ми їхали автобусом. Влітку я відпочивав біля моря.

III РІВЕНЬ (3 бали)

6. Запишіть текст. Доберіть заголовок. Доповніть текст двома-трьома реченнями. Вставте пропущені букви. Підкресліть у тексті прийменники.

„Баб..ним літом” у народі наз..вають період м'якої, сонячної, т..плої погоди, який встановлюється після к..роткого похолодання. Зд..більшого це од..два тижні, що припадають на с..рєдину вер..сня.

IV РІВЕНЬ (3 бали)

7. Напишіть короткий твір „Мої літні канікули”, використавши дієслова I та II дієвідмін.

ВАРІАНТ 3

I РІВЕНЬ (3 бали)

1. Позначте рядок, у якому всі слова прикметники.

- 1) великий, весело, мамин;
- 2) білий, солодкий, дерев'яний;
- 3) мій, кислий, верба;
- 4) золота, стіна, головний.

2. Позначте рядок, у якому всі дієслова минулого часу.

- 1) сидів, бути, читає;
- 2) лежало, писали, упав;
- 3) прийду, пише, розуміють;
- 4) біг, напишу, любимо.

3. Позначте рядок, у якому всі слова – сполучники.

- 1) він, до, ой;
- 2) не, але, бо;
- 3) та, але, й;
- 4) про, під, ох.

II РІВЕНЬ (3 бали)

4. З першої строфи вірша В. Сосюри, поданого на с. 21, запишіть слова у такій послідовності: іменники, прикметники, дієслова, прислівники. Визначте рід, число та відмінок виписаних прикметників.

5. З поданих речень утворіть текст. У першому реченні тексту визначте частини мови.

Цю книгу я прочитав дуже швидко. Вчитель принесла мені книжку про мандрівників нашого краю. Вона одразу зацікавила мене.

III РІВЕНЬ (3 бали)

6. Запишіть текст. Доберіть заголовок. Доповніть текст двома-трьома реченнями. Вставте пропущені букви. Підкресліть у тексті прикметники.

Вос..ни ми всім класом пішли до лісу. Був тепл..й сонячний день. Д..рева вбралися у різнок..льоровий одяг з осіннього л..стя.

IV РІВЕНЬ (3 бали)

7. Напишіть короткий твір „Моя улюблена книга”. Використайте у творі особові займенники та визначте їх відмінок.

ВІДОМОСТІ З СИНТАКСИСУ І ПУНКТУАЦІЇ

Синтаксис (syntaxă) – це розділ науки про мову, який вивчає словосполучення і речення.

Пунктуація (punctuație) – це розділ мовознавства про правила вживання розділових знаків.

§ 13. СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ. ГОЛОВНЕ ТА ЗАЛЕЖНЕ СЛОВА У СЛОВОСПОЛУЧЕННІ

Вправа 78. Пригадайте, що ви знаєте про словосполучення. Запишіть приклади словосполучень румунською та українською мовами.

Словосполучення (îmbinare de cuvinte, sintagmă) – це сполучення двох і більше повнозначних слів (слів, що належать до самостійних частин мови), у якому одне зі слів є головним, а інше (інші) – залежне (залежні) від головного: *теплий вітер, читати книгу, голосно співати*.

Від головного слова до залежного можна поставити запитання, наприклад:

√ яка?!

┌ кого?√

┌ як?√

зелена трава, любити матір, сміятися весело.

Залежне слово може приєднуватися до головного за допомогою відповідного закінчення (*хорошого друга*), прийменника та закінчення (*дерево за вікном*), за значенням та інтонацією (*говорити тихо*).

Вправа 79. Дайте відповіді на запитання.

1. Що таке словосполучення? 2. Чим схоже словосполучення на слово і чим відрізняється від нього? 3. Яка роль словоспо-

лучень у мові? 4. Чи будь-яке поєднання двох або більше слів можна назвати словосполученням?

 Вправа 80. У словосполученнях визначте головне слово. Доведіть, чому саме це слово є головним. Поставте від головного слова запитання до залежного. Порівняйте порядок слів в українських і відповідних румунських словосполученнях.

Зелені Карпати, п'ятнадцять учнів, згаданий у листі, говорити по-українськи, улюблена вчителька, швидко рухатися, зустрілися вчора, сказав сміючись.

 Вправа 81. Утворіть словосполучення і запишіть їх. Усно визначте головне і залежне слова та спосіб зв'язку залежного слова з головним.

Зелений, трава; бігати, швидко; любити, мама; сидіти, берег; красивий, дівчина; довгий, коса.

 Вправа 82. Утворіть і запишіть словосполучення, у яких наведені слова були б головними.

Будинок, широкий, п'ять, захований, писати, цікаво, щось.

 Вправа 83. Перекладіть уривок українською мовою. Спробуйте назвати окремі особливості творення словосполучень в українській мові порівняно з румунською.

După asta, vin acasă, leg pupăza de picior c-o ață ș-o îndosesc de mama vreo doua zile în pod prin cele putini hârbuite; si una-două, la pupăză de nu știau cei din casă ce tot caut prin pod așa de des (За І.Крянге).

 Вправа 84. I. Прочитайте текст. Випишіть із нього словосполучення, визначте у них головне й залежне слова.

Зійшло сонечко. Прокинулись пташки, злетів жайворонок у небо. Прокинувся й соняшник. Стрепенувся, струсив зі своїх пелюсток росу і повернувся до сонечка.

II. Напишіть продовження тексту.

Словничок

жайворонок – ciocârlie
пелюсток – petală
соняшник – floarea-soarelui

стрепенувся – a tresărit
струсив – a scuturat
бдуд – pupăză

§ 14. ПОНЯТТЯ ПРО ТЕКСТ І ПОДІЛ ТЕКСТУ НА АБЗАЦИ. ПРОСТИЙ ПЛАН ГОТОВОГО ТЕКСТУ

Вправа 85. Прочитайте речення. Скажіть, чи можна їх вважати текстом? Чому?

Місяць піднявся вгору, поменшав і став жовтогарячим. Не треба чекати несподіваних подарунків від життя, а самому творити життя. Я дуже люблю тварин.

Текст (textul) – це декілька речень, об'єднаних спільним змістом і розташованих у потрібній для розкриття теми послідовності. У тексті кожне наступне речення розвиває думку, висловлену в попередньому.

Пов'язуються речення в текст повторенням тих самих слів, уживанням займенників, сполучників тощо.

Текст поділяють на **абзаци (alineate)**. В абзаці речення об'єднані однією думкою. Перше речення абзацу починається з нового рядка.

Вправа 86. Прочитайте текст. Поділіть його на абзаци. Свій поділ поясніть. Яка основна думка тексту? Які думки доповнюють основну думку?

Київ... Місто, оспіване багатьма поетами і письменниками, композиторами і художниками. Кожен, хто побував у Києві, зачарований схилами правого берега, банями стародавньої лаври,

В. Франчук. Лавра

золотим чолом Софійського собору, Хрещатиком, могутнім пліном Дніпра, мереживом мостів... Приїхавши до Києва, побачите багато учнів, які під час канікул наповнюють місто гомоном і милуються його вічно юною красою. До дітей промовляє Київ своєю багатомістовою історією. Тут початки звершень східного слов'янства. Пригадаймо князювання Володимира Святославича і Ярослава Мудрого, коли Київська Русь досягла найвищого розквіту. У Києво-Могилянській академії формувалися ідеї видатного українського просвітителя, філософа і поета XVIII століття Григорія Сковороди. Київ освітлений генієм Тараса Шевченка і талантом багатьох діячів науки і культури. Славне місто своїми трудівниками, які прикрашали його будовами і творіннями працьовитих рук, боронили його в час ворожої навали... У Києві жив і творив славнозвісний літописець Нестор, який з 1073 року став ченцем Києво-Печерського монастиря. Уявімо собі, як він у глибокій задумі годинами стояв над дніпровими схилами, а потім повертався у тісну келію Києво-Печерського монастиря і писав безсмертні рядки „Повісті минулих літ„. Повість містить розповідь про заснування Києва, яка є найдавнішою писемною згадкою східних слов'ян про місто... За легендою, засновниками Києва були три брати Кий, Щек і Хорив та їхня сестра Либідь. Брати стояли на чолі східнослов'янського племені полян. Місто Київ назвали на честь старшого брата Кия... (І. Вихованець).

 Вправа 87. Ознайомтеся з таблицею. Проілюструйте кожне положення прикладами з наведеного у праві 86 тексту.

Ознаки тексту

1. Наявність теми й основної думки.
2. Зв'язок речень за змістом.
3. Певна послідовність речень.
4. Використання мовних засобів зв'язку речень у тексті:
 - а) вживання сполучників, займенників, прислівників;
 - б) вживання спільнокореневих слів, синонімів тощо.

 Вправа 88. І. Виразно прочитайте текст.

ПІДЛОГА БУДЕ ЧИСТА... А ДУША?

Першокласниця Марійка, прийшовши додому, побачила: підлога в кімнатах чиста, аж блищить.

– Як у нашому класі після уроків, – сказала мамі Марійка.

– Як це – після уроків? – здивувалась мати. – А під час уроків?
– Ми витираємо підлогу після уроків. Бо приходить комісія й ставить оцінку за чистоту. Навіщо ж витирати підлогу до уроків?
– Мудрі у вас порядки, – усміхнулася мати.

Тільки вони закінчили розмову, як хтось постукав. Мама відчинила двері. До хати ввійшла сусідка – стара-престара бабуся Христина.

Бабусі вісімдесят дев'ять років. У неї сім синів, три дочки, багато внуків і правнуків.

Мама низько вклонилась бабусі Христині, взяла її під руку й повела до вітальні.

Жахнулася Марійка: надворі дощ, взуття у бабусі брудне, – там, де пройшла бабуся, розпливлися калюжі.

Довго сиділа біля столу бабуся Христина. Мама частувала її чаєм.

Коли бабуся пішла додому, Марійка сказала:

– А ми б до класу з такими брудними черевиками не впустили... Підлога ж мусить бути чиста...

– Підлога буде чиста, доню... А душа? – тихо сказала мама (В. Сухомлинський).

II. Перекажіть текст за планом:

1. Розмова матері з дочкою.
2. Прихід сусідки.
3. Марійка розгубилася.
4. Роздуми матері.

Вправа 89. Прочитайте тексти. До одного з оповідань, на вибір, складіть план і підготуйтеся переказувати його.

СЬОМА ДОЧКА

Було у матері сім дочок. Ось поїхала одного разу мати в гості до сина, а син жив далеко-далеко. Повернулася додому аж через місяць.

Коли мати ввійшла до хати, дочки одна за другою почали говорити, як вони скучали за матір'ю.

– Я скучала за тобою, немов ластівка за сонячним променем, – сказала перша дочка.

– Я ждала тебе, як суха земля жде краплину води, – промовила друга дочка.

– Я плакала за тобою, як маленьке пташеня плаче за пташкою, – сказала третя.

– Мені тяжко було без тебе, як бджолі без квітки, – щебетала четверта.

– Ти снілась мені, як троянді сниться краплина роси, – промовила п'ята.

– Я виглядала тебе, як вишневий садок виглядає соловейка, – сказала шоста.

А сьома дочка нічого не сказала. Вона зняла з ніг матусі взуття й принесла їй води в мисці – помити ноги (*В. Сухомлинський*).

СИНИ

Дві жінки брали з криниці воду. До них підійшла третя.

Сивенький дідусь присів на камінчик перепочити.

Ось одна жінка й каже іншим:

– Мій синок спритний і сильний. Ніхто його не подужає.

– А мій співає, як соловейко. Ні в кого такого голосу немає, – каже друга.

А третя мовчить.

– Чого ж ти про свого сина нічого не скажеш? – питають її сусідки.

– Що ж сказати? Нічого особливого в ньому немає.

Ось набрали жінки відра повні й пішли. І старенький за ними. Йдуть жінки, зупиняються. Болять руки. Хлюпає вода. Ломить спину.

Раптом назустріч три хлопчики. Один через голову перекидається, колесом ходить. Милуються ним жінки. Другий соловейком заливається, пісню співає. Заслухалися жінки. А третій до матері підбіг, узяв у неї важкі відра й потягнув.

Питаються жінки у старенького:

– Ну що? Як вам наші сини?

– А де ж вони? – відповідає старий. – Я лише одного сина бачу (*В. Осєєва*).

Словничок

калю́жа – baltă

ке́лія – chilie

ла́вра – lavră (mănăstire mare)

солове́йко – prîvighetoare

літопісець – cronicar

мере́живо – dantelă

поду́жати – a birui

просвіті́тель – civilizator

ла́стівка – rîndunică

літо́пис – letopiseț

черне́ць, р. в. ченця́ – călugăr,

monah

§ 15. РЕЧЕННЯ, ЙОГО ГРАМАТИЧНА ОСНОВА

 Вправа 90. Порівняйте слово, словосполучення і речення. Що спільного і що відмінного між ними?

Вечір – теплий вечір – Теплий літній вечір опустився на місто.

 Вправа 91. Яка роль речень у мові? Чи може одне слово (словосполучення) бути реченням? Наведіть приклади таких явищ з румунської та української мов і поясніть, яких нових ознак набувають слова (словосполучення), стаючи реченнями.

 Вправа 92. Спробуйте побудувати розповідь чи розмову про щось, використовуючи лише окремі слова (словосполучення). Чи вдасться вам це? Поясніть причину невдачі.

 Вправа 93. Пригадайте, що ви знаєте про речення з початкових класів і підготуйте на цю тему коротке повідомлення.

Речення (propoziție) – синтаксична одиниця мови, що виражає закінчену думку і відповідно граматично та інтонаційно оформлена.

Речення можуть утворюватися з одного або декількох повнозначних слів: *Мама... Найдорожча у світі людина.*

Кожне речення має **граматичну основу**. До граматичної основи речення входять підмет і присудок.

Речення з двома головними членами називаються **двоскладними**: *Прийшла осінь.*

Іноколи речення мають лише один головний член: *Осінь. Тихо в лісі. Сумно. Збираю гриби.* Такі речення називаються **односкладними**.

 Вправа 94. Прочитайте уривок, скажіть, як пов'язуються слова в реченнях.

Клен цілу зиму спав. Крізь сон він чув завивання хуртовини і тривожний крик чорного ворона. Холодний вітер гойдав його віти, нагинав їх. Та ось одного сонячного ранку відчув клен, ніби до нього доторкнулося щось тепле і лагідне. Прокинувся клен. А то до нього прилинув теплий весняний вітер (*За В. Сухомлинським*).

 Вправа 95. У тексті знайдіть межі речень. Яке значення має інтонація для розуміння змісту речення і тексту?

Як гарно та весело літом у полі цілий день чути музику Кюника-Стрибунця він на зріст не більший за дитячий мізинчик має прехороший зелений одяг три пари довгих ніг і жваві очиці

маленька ямочка в землі його хатинка навкруги квіточки привітно кланяються йому Коник-Стрибунець німий але зате він вміє грати своїми крильцями так само як гарний скрипаль грає на скрипці (За М. Кривинюком).

Вправа 96. З наведених слів утворіть речення і запишіть їх.

Дівчинка, під, читати, книжка, маленький, цікавий, у, сад, яблуна. Сьогодні, виїжджати, похід, Карпати, туристичний, увесь, клас, вранці, у.

Вправа 97. I. Прочитайте текст, правильно інтонуючи.

Слово „мама” росте разом з нами тихо, як тихо ростуть дерева, сходить сонце, розцвітає квітка, як гладить дитину по голівці рідна рука. І так само тихо воно приходить на уста – промінцем маминої усмішки і ласкавістю її очей, листочком вишні і світлинкою сонця, пелюсткою квітки і радістю веселки, теплою лагідністю руки і вечірньою молитвою (За Я. Гояном).

О. Кульчицька. Мати

II. Розкажіть, як ви розумієте текст.

Вправа 98. У реченнях визначте граматичну основу, з'ясуйте, якими частинами мови її виражено.

У лісі жив їжачок. Знайшов він собі кімнату у дуплі старої липи. Тепло там і сухо. Ось настала осінь. Дощ. Туман. Падає жовте листя з дерев...

Почав готуватися їжачок до зими. Пішов до лісу, наколов на свої голочки сухого листя. Приніс до своєї кімнатки, розіслав листя. Стало ще тепліше (За В. Сухомлинським).

Вправа 99. Поділіть речення на дві групи: а) з двома головними членами, б) з одним головним членом.

1. Рече та стогне Дніпр широкий... 2. Тече вода в синє море, та не витікає. 3. Тяжко-важко в світі жити сироті без роду.

4. І знов лечу. Земля чорніє, дримає розум, серце мліє. 5. У неділеньку у святую у досвітнюю годину у славному-преславному місті в Чигирині задзвонили в усі дзвони... 6. Утоптала стежечку через яр... 7. І знов мені не привезла нічого пошта з України... 8. Зацвіла в долині червона калина. 9. Лічу в неволі дні і ночі і лік забуваю (Із тв. Т. Шевченка).

Вправа 100. З текстів випишіть односкладні речення, поясніть свій вибір.

1. Прийшла осінь. Вечір надворі. Сиві, каламутні хмари за-слали олив'яним килимом усе небо. Ніде жодної щілинки не знати... Ніч... Буйний дощ горохом торохтить по шибках. Північний, хижий, сердитий вітер лютує, виє, неначе голодний вовк, квилить-голосить, наче мати над сином... Сум і тугу наганяє на душу... Надворі темно, мокро, холодно (За О. Кониським).

2. Малий Мирон сьогодні щасливий. Неділя. Він рано схопився з постелі і побіг у ліс. Для нього нема більшого щастя, як блукати по лісі.

Він слухає шум дубів. Тремтить разом із осиковим листочком на тонкій гіллячці. Відчуває розкіш кожної травинки, що хилиться під вагою діамантового намиста роси (За І. Франком).

Вправа 101. Складіть невелику розповідь про прогулянку до лісу чи в гори, використовуючи односкладні речення.

Словничок

дзвони – clopote
досвітнюю – revărsatul zorilor
завивання – ondulare
калина – călină
клен – arțar
лагідність – cu blândețe

мізінчик – degetul mic
намисто – colier, salbă
промінець – rază de soare
скрипаль – violonist
хуртовина – viforniță, viscol
щілінка – crăpături

**§ 16. ВИДИ РЕЧЕНЬ ЗА МЕТОЮ ВИСЛОВЛЮВАННЯ
(РОЗПОВІДНІ, ПИТАЛЬНІ, СПОНУКАЛЬНІ).
ОКЛИЧНІ РЕЧЕННЯ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ
В КІНЦІ РЕЧЕНЬ**

- **Вправа 102.** I. Подумайте, з якою інтонацією можна вимовити речення *Ти гарно малюєш*, і прочитайте його.
- II. Які розділові знаки можна поставити після такого речення? Від чого це залежить?

За метою висловлювання речення поділяють на **розповідні** (enunĳiative), **питальні** (interogative) та **спонукальні** (imperative).

Розповідними є речення, у яких про щось розповідається: *Сніг падає. Хлопчик малює.* У кінці розповідного речення звичайно ставлять крапку.

Питальними називають речення, у яких про щось запитують: *Хто сьогодні черговий? Як ти себе почуваєш?* У кінці питального речення ставлять знак питання.

Спонукальними називають речення, якими мовець змушує слухача до виконання певної дії: *Діти, любіть книгу.*

- **Вправа 103.** З тексту випишіть по два речення: а) у яких про щось повідомляють; б) у яких про щось запитують; в) у яких спонукають до певної дії. У чому особливість вираження граматичної основи в кожному з різновидів речень?

Чи не доводилось тобі раненько вставати? У цей час повітря дихає прохолодою. Над річкою, полем стелиться туман. Трава виблискує росю. А сонце, як велика червона куля, поволі ви-кочується з-за обрїю.

Уяви собі, що ти на березі ставка. У тебе є вудка? Наживка? Де ти собі вибереш місце? Ну, ловися, рибко! (За О. Савченко).

- **Вправа 104.** Виразно прочитайте текст. Знайдіть у ньому розповідні речення і поясніть особливості інтонації в них.

На високому стеблі велика квітка з золотими пелюстками. Вона схожа на сонце. Тому й називають квітку соняшником. Спить уночі соняшник, схиливши золоті пелюстки. Та як тільки сходить ранкова зірниця, пелюстки тремтять. То соняшник жде сходу сонця. Ось уже сонце викотилося з-за обрїю. Соняшник повертає до нього свою золоту голівку... (За В. Сухомлинським).

Вправа 105. Випишіть з тексту питальні речення. Чим звичайно вони починаються? З якою інтонацією вимовляємо питальні речення? Яка їх роль у мові? За допомогою яких слів звичайно оформляються питальні речення?

Добриденень, школярику! Уяви собі на хвилинку, що на вулиці мряка і падає дощ, гуляти мама не пускає. Отож візьми в руки книжку і починай читати.

Чи хочеш ти дізнатися про морські походи козаків-запорожців, яких боялися могутні турецькі султани? Або подумки сісти в зореліт і майнути через Галактику, побачити дивовижні марсіанські канали і страшну бійку між бронтозавром і дицефалом? А чи подивуватися звичайнісінькому равлику, який має чудовий навігаційний прилад, і розумним діям крутолобих дельфінів?

Про все це ти прочитаєш у книжці. У ній ти знайдеш також казки, міфи стародавньої Греції... А ще посмієшся, читаючи веселі вірші та оповідання (*За В. Мартиненко*).

Вправа 106. Порівняйте питальні та розповідні речення із двох попередніх вправ. Зробіть висновки про особливості використання розділових знаків у них та особливості інтонації.

Вправа 107. Виразно прочитайте вірш. Розкажіть про особливості інтонації та розділових знаків у спонукальних реченнях. Яка роль цих речень у мові?

Шипшина важко віддає плоди.
Вона людей хапає за рукава.
Вона кричить: „Людино, подожди!
О, подожди, людино, будь ласкава.
Не всі, не всі, хоч ягідку облиш!
Одна пташина так мене просила!
Я ж тут для всіх, а не для тебе лиш,
і просто осінь щоб була красива”.

(*Л. Костенко*)

Вправа 108. Перекладіть текст українською мовою. Визначте речення за метою висловлювання.

– Ai văzut ce-ai făcut?... Nu ți-am spus să te-astâmperi... Vezi? L-ai supărat pe domnul!... al’dată n-o să-ți mai aducă nici o jucărie!

Apoi, întorcându-se către mine, cu multă bunătate:

– Nu e nimic! iese... Cafeaua nu pătează! iese cu nițică apă caldă! (*Іон Лука Караджіале*).

Розповідні, питальні та спонукальні речення можуть вимовлятися з підвищенням тону голосу, емоційніше. Такі речення називають **окличними** (exclamative). У кінці окличних речень ставлять знак оклику. Наприклад: *Народ мій є! Народ мій завжди буде! Ніхто не перекреслить наш народ!* (В. Симоненко).

Вправа 109. Виразно прочитайте уривок вірша. Виділіть речення, які вимовляються емоційно, піднесено. Як називаються такі речення, яка їх роль у мові? Поясніть розділові знаки в окличних реченнях.

ХТО ЧИМ ХВАЛИТЬСЯ

– Починаю я завжди першим переключку!
– А я першим на труді вистругав поличку!

– А я першим весь урок руку підймаю!
– А я ... першим на дзвінок з класу вибігаю!!! (Г. Бойко).

Вправа 110. Прочитайте вірш, виразно інтонуючи його. Охарактеризуйте кожне речення, визначаючи його тип за метою висловлювання та за емоційністю.

Ось калина над рікою
віти стелить по воді.
Хто це щедрою рукою
їй намистечко надів?

Червонясте, променисте –
розцвітає, як вогні...
Дай хоч трошечки намиста,
калинонько, і мені! (О. Савченко).

Вправа 111. Запишіть розмову з другом (подругою), використавши різні за метою висловлювання речення.

Вправа 112. I. Подані речення прочитайте трічі з різною інтонацією: 1) як розповідні; 2) як питальні; 3) як окличні.

Сьогодні гарна погода. Завтра ми підемо у цирк. Я навчаюся у п'ятому класі.

II. Запишіть власні приклади подібних речень.

Вправа 113. I. У вірші на місці скісних дужок поставте розділові знаки. Поясніть розстановку розділових знаків у кінці речень.

ВІТРИСЬКО

– Чом, вітриську, розходився,
хазяйнуєш у саду//

– Це я в листі заблудився
і дороги не знайду//

– А навіщо трусиш сливи
у некошену траву//

– Бо удався нелінивим,
без роботи не живу//

– Ой, вітриську, робиш шкоду//
угамуйся хоч на мить//
– Краще геть піду з городу,
в чистім полі буду жить//

Звісив з тину босі ноги,
свиснув – листя полягло//
І за мить вповодж дороги
покурився за село //
(Т. Коломієць).

II. Як ви розумієте цей вірш? Які ще твори української та румунської літератури, у яких явища природи змальовано як живі, ви знаєте?

Словничок

вудка – undiță
куля – glont
могутні – puternici
мряка – ceață, negură

наживка – momeală
обрій – orizont
прохолода – răcoare
шипшина – măcieș

§ 17. МОВНІ ЗАСОБИ ЗВ'ЯЗКУ РЕЧЕНЬ У ТЕКСТІ

Вправа 114. I. Прочитайте текст. Про що у ньому розповідається? Яка основна думка тексту? Які мовні засоби забезпечують зв'язок між частинами тексту (реченнями й абзацами)?

РІЗДВО

Святий Вечір – це найважливіша частина святкування Різдва. Кожна подробиця його має велике значення. Сніп пшениці, „дідух”, представляє духів предків, які приходять на Різдво в гості. Бо це свято родини, коли за спільним столом засідають живі разом з померлими. Дідуха вносить у хату господар перед вечерею, бажає родині веселих Свят і ставить його на почесному місці під святими образами. До святвечірніх традицій належить теж сіно під скатертиною на столі, бо ж Христос спочивав на сні.

До Святої Вечері є звичай сідати, коли на небі покажеться перша зірка, яка колись показала над вифлєемським вертепом. Святу Вечерю повинна започатковувати молитва. Далі споживають 12 пісних страв – на честь 12 апостолів... Вибір цих страв різний у різних місцевостях України. Але всюди є обов'язкова кутя – варена пшениця з маком і медом, часом – з горіхами та іншими додатками.

Є також звичай залишати в ніч під Різдво засвічену свічку, три ложки куті на столі. Це, за старим звичаєм, для покій-

них, коли вони завітають вночі до хати.

Різдво – час співання коляд, їх співають і в церкві, і вдома. Та найважливіше – це ходіння з колядами від хати до хати. Ходять діти, молодь, дорослі. Крім колядок – вістки про народження Ісуса – приносять колядники господарям і святочні бажання, „віншування”. Вони дуже цікаві та старовинні, їх виголошують кожному членові родини (*За книгою „Українські народні звичаї в сучасному побуті”*).

II. Орієнтуючись на абзаци, складіть план тексту і запишіть його.

Думка в тексті розвивається тому, що кожне наступне речення додає щось нове до вже відомого з попередніх речень. Відповідно кожне речення можна умовно поділити на дві частини. Перша частина містить те, що уже відоме з попереднього речення, її і називають „відоме”. Друга частина містить нову інформацію і її називають „нове”. Отже, кожне речення складається з „відомого” і „нового”, причому „нове” попереднього речення в наступному стає уже „відомим”: *Аурел захворів і не пішов до школи. Увечері до хворого прийшли друзі. Хлопці розповіли Аурелові, що відбувалося на уроках, і допомогли йому виконати домашнє завдання.*

Для забезпечення розвитку думки та зв'язку речень у тексті використовують спеціальні мовні засоби:

- сполучники (наприклад, *і, що* у наведеному тексті);
- спільнокореневі слова (*захворів, хворого*);
- займенники (*йому*);
- прислівники (*увечері*);
- повтори (*Аурел, Аурелові*);
- синоніми (*друзі, хлопці*).

Вправа 115. Розмістіть речення у такій послідовності, щоб вони утворили текст. Обґрунтуйте свій вибір.

На Святий вечір було прийнято вшановувати померлих і живих родичів. Якщо у господарстві були бджоли, то господар, не-

сучи кутю, гудів як бджола. З ним було пов'язано багато звичаїв і обрядів. 24 грудня нічого не їли до вечора, поки не з'являлася перша зоря на небі. Святвечір – вечір 24 грудня за старим стилем напередодні Різдва. Підготовка до святкової вечері відбувалася дуже урочисто і розгорталася у справжнє ритуальне дійство. При цьому господиня наслідувала квоктання курей – це мало забезпечити їх високу несучість наступного року. На сіно ставили горщики з кутею та узваром. На покуті під образами розстеляли чисте сіно. Для перших залишали рештки їжі на столі. Саме в цей час, як записано у святих книгах, народився Ісус Христос. До живих посилали дітей зі святковими стравами.

 Вправа 116. Прочитайте вголос одну з найпопулярніших колядок. Вивчіть її напам'ять.

НОВА РАДІСТЬ СТАЛА

Нова радість стала,
яка не бувала:
звізда ясна над вертепом
світлом засіяла.

Де Христос родився,
з Діви воплотився,
як чоловік пеленами
убого повився.

Пастушки з ягнятком
перед тим дитятком
на коліна припадають,
Бога прославляють.

Боже, ти наш царю,
небесний владарю,
даруй літа щасливії
цьому господарю.

Словничок

владáр – împărat
воплотівся – s-a întruchipat
даруй – dăruiește!
Діва – fecioară
звездá – stea

милосérдя – milostire
пастушки – păstorași
пеленí – pânză
убóго – sărăcăcios

§ 18. ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ: ПІДМЕТ І ПРИСУДОК

 Вправа 117. Пригадайте, що ви вчили в початкових класах про головні члени речення. Як вони називаються?

Підмет (subiect) – це головний член речення, що називає предмет, про який розповідають у реченні. Підмет відповідає на запитання **хто? що?** Наприклад: *Дівчинка (хто?) поливає квіти. Книга (що?) лежить на столі.* Підмет найчастіше виражається іменником і займенником.

Присудок (predicát) – це головний член речення, який повідомляє про те, що робить підмет або що робиться з підметом. Присудок відповідає на запитання **що робить підмет?, що робиться з підметом?, який є підмет?** Наприклад: *Хлопчик (що робить?) майструє.* Присудок звичайно виражається дієсловом.

 Вправа 118. I. Прочитайте і відгадайте загадку.

Нумо трішечки напруги,
ось вам і подробиці:
перше тут – предмет, а друге –
щоб з предметом робиться.
Як би речення словами
не були **заклечані**,
досить легко ми їх з вами
визначимо в реченні.
Хто вони? (Д. Білоус).

II. Доберіть синоніми до виділеного слова і запишіть їх.

III. Що ви знаєте про головні члени речення: як вони називаються, що означають, чим найчастіше можуть бути виражені? Наведіть свої приклади.

 Вправа 119. Перекладіть речення українською мовою і визначте в них головні члени речення.

Ploua întruna, ploaie mărunță de toamnă, și bătea un vânt iute și rece care aducea câteodată nouri albi, din care săgetau ace de gheață (М. Садовяну).

 Вправа 120. Перепишіть текст, підкресліть у реченнях підмети прямою рисою. Скажіть, якими частинами мови вони виражені.

Весною на даху нашої хати оселилися лелеки. Вони наносили сухого гілля, м'якенької трави і вимостили собі розкішне гніздо. Незабаром вивелосся п'ятеро пташенят. Малі жадібно розкривали дзьобики і просили їсти. Батько з матір'ю по черзі літали на болото і годували своїх дітей (*З журналу*).

 Вправа 121. У тексті визначте в реченнях присудок. Якими частинами мови він виражений?

Маленька білочка народилася наприкінці літа. Вона тоді була зовсім гола і сліпа. За деякий час білочка вже вкрилася м'якою пухнастою шерстю, а потім відкрила й свої горіхові очі.

Білочка висунула гостру, допитливу мордочку з гнізда, повела вушками і спитала матір:

– А що то таке?

– То стара ялина, ми будемо там жити взимку. То хороша стара ялина, на ній росте багато шишок і є велике дупло для нашої квартири (*За О. Іваненко*).

 Вправа 122. Спишіть текст, вставляючи у пропущені місця присудки відповідно до змісту. Охарактеризуйте їх.

У лісі ... тиша. Небо ... хмарами. Молоде листя жадібно ... вгору назустріч дощу. Стежка темною стрічкою раз у раз ... між кущами. Під ногами стиха ... вогке старе гілля. Незабаром дорога ... з лісу і ... по горі над берегом (*За Я. Башем*).

 Якщо в реченні і підмет, і присудок виражені іменниками в називному відмінку, то між ними ставимо тире: *Київ – столиця України*. Тире ставимо й тоді, коли перед присудком стоять слова *це, то* та ін.: *Найбільше багатство – це здоров'я*.

 Вправа 123. Прочитайте текст, поясніть розділові знаки між підметом і присудком. А які розділові знаки у таких реченнях є в румунській мові?

Рідна мова – то безцінне духовне багатство, у якому народ живе, передає з покоління в покоління свою мудрість і славу, культуру і традиції. Рідне слово – то невичерпне животворне і невмируще джерело. З нього дитина черпає уявлення про навколишній світ, про свою родину, про своє село і місто, про весь свій край (*За В. Сухомлинським*).

 Вправа 124. Напишіть короткий твір на тему „Книга – джерело знань”. Прокоментуйте розділові знаки в тексті твору.

Словничок

джерелó – izvor
допíтливий – curios, cercetător
животвóрне – dătător de viață,
înviorător

невичéрпне – nesecat
подрóбиці – mărunțișuri
стрічка – cordeluță
шішка – con (de conifer)

§ 19. ЗАГАЛЬНЕ УЯВЛЕННЯ ПРО СТИЛІ МОВЛЕННЯ. ПОНЯТТЯ ПРО РОЗМОВНИЙ, НАУКОВИЙ І ХУДОЖНІЙ СТИЛІ

 Вправа 125. I. Прочитайте тексти.

1. Хоч місяць цей і зветься листопадом, але дерева вже простягли вгору до сизого неба оголені віти. Тільки дуб не скинув свого вбрання. Листя лише пожовкло, потемніло. І здалеку здається, що то стоїть могутній воїн, закутий у бронзу (*О. Копиленко*).

2. Листопад – масове опадання листків із дерев, кущів і деяких трав'янистих рослин. У рослин помірних зон це відбувається восени, у більшості рослин зон жаркого клімату – з настанням засушливого періоду (*„Біологічний словник”*).

II. Чи на одну тему написані обидва тексти? Чим вони відрізняються?

Той самий зміст, ту саму думку люди можуть передавати по-різному. Розповідь ученого різнитиметься від розповіді письменника, а ще по-іншому розкаже це саме товариш товаришеві.

Відповідно розрізняємо стилі (stilurile limbii) – **науковий, художній, розмовний.**

У науковому стилі вживають спеціальні слова (*трав'янисті рослини, помірна зона, зона жаркого клімату, засушливий період*), наводять точні дані, майже нема образних висловів.

У текстах художнього стилю багато образних висловів (*дерева простягли оголені віти; дуб стоїть, ніби могутній воїн, закутий у бронзу*), докладно описано предмети, майже немає спеціальних слів.

Розмовний стиль – це наше повсякденне спілкування між собою.

Увага! Науковий і художній описи (предмета, рослини та ін.) будують по-різному.

Науковий опис

1. Що за предмет.
2. Матеріал, з якого він зроблений.
3. Форма, розмір, колір.
4. З яких частин складається.
5. Для чого його вживають.

Художній опис

1. Загальне враження від предмета.
2. Деталі, що підтверджують це враження.
3. Ставлення до описуваного (предмета, рослини та ін.).

Вправа 126. Прочитайте описи. Визначте, де науковий, а де – художній. Доведіть свою думку. Охарактеризуйте мовні засоби кожного з описів.

Кавун – рід родини гарбузових. Одно- і багаторічні трав'янисті рослини. Стебло витке, до 4 м завдовжки. Плід – гарбузина, багатонасінна, куляста, з рожевим, червоним, рідше білим м'якушем. Плоди столового кавуна – цінний харчовий дієтичний продукт, містить до 11% цукрів, вітаміни (За енциклопедією).

А. Гавдзинський. Баштан

ЧЕРВОНИЙ СНІГ

Кавуни ростуть у дідуся на баштані. Маленькими граються в землі, потім ховаються під листям. У них є хвостики. Знаєш, що вони тими хвостиками роблять? Їдять землю і п'ють дощ. Дощ у кавунах перетворюється на сніг. Солодкий червоний сніг (С. Вангелі).

 Вправа 127. Опишіть усно один з предметів, що лежать на парті (олівець, трикутник, книжку, ручку тощо), у художньому стилі. Вживайте слова та вирази, характерні для цього стилю і типу мовлення.

 Вправа 128. Використовуючи шкільні підручники та власні спостереження, наведіть приклади наукового, художнього та розмовного стилів. Запишіть їх у зошит.

Словничок

баштан – harbuzărie

закутий – încătușat, pus în lanțuri

засушливий – secetos, arid

кавун – pepene verde, harbuz

м'якуш – pulpă de fructe

могутній – puternic, tare, măreț

§ 20. ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ: ДОДАТОК, ОЗНАЧЕННЯ, ОБСТАВИНА

 Вправа 129. Порівняйте речення і назвіть відмінності між ними. Яка роль другорядних членів речення у мові? Наведіть свої приклади.

1. Школяр малює. Школяр зосереджено малює стінну газету акварельними фарбами.
2. Сходило сонце. Над притихлою землею, повитою холодним туманом, величаво сходило велике червоне сонце.

 Вправа 130. Що ви вже знаєте про другорядні члени речення, чому вони так називаються? Чим другорядні члени речення відрізняються від головних?

Речень, що складаються лише з головних членів (părțile principale de propoziție), небагато. Більшість речень мають ще й другорядні члени речення, які пояснюють головні і залежать від них або від інших другорядних членів.

Серед другорядних членів речення розрізняють означення, додатки та обставини. Додатки підкреслюють _____, означення ~~~~~, обставини -.-.-.-.-.

Означення (atribut) – другорядний член речення, який називає ознаку предмета і залежить від члена речення, вираженого іменником. Означення відповідають на запитання **який?, чий?, котрий?** і найчастіше виражаються прикметниками, займенниками та числівниками. Наприклад: Голосна пісня линула над селом.

Додаток (complement) – другорядний член речення, який означає предмет і відповідає на запитання непрямих відмінків: **кого?, чого?, кому?, чому?** і т. д. Наприклад: Написати гарну пісню – нелегка справа.

Обставина (circumstanță, complement circumstanțial) – другорядний член речення, який виражає ознаку дії або іншої ознаки і відповідає на запитання: **де?, куди?, звідки?, як?, коли?, чому?, відколи?** Наприклад: З дитинства пам'ятаю бабусині пісні.

 Вправа 131. Визначте у реченнях головні та другорядні члени речення.

Ніжна душа нашого народу бринить у слові. Слово, оповите любов'ю, заходить у серце і настроює струни ніжності... Дивиться мудрими очима вічність і промовляє до нас зеленою травою, яблуневою весною, червоним осіннім зойком клена і ніжністю слова.

Людина опоетизовує найдорожче, увічнює його у слові. Вона хоче словом голосно і щиро сказати всьому світові про свої найглибші почуття і зоряні мрії (*За І. Вихованцем*).

 Вправа 132. Підготуйте розповідь про другорядні члени речення, наведіть власні приклади.

 Вправа 133. Перепишіть текст, визначте другорядні члени речення, позначивши їх відповідним підкресленням. Додатки підкреслюють _____, означення ~~~~~, обставини _____.

Під цю пору з дерев опадає останнє листя, ліс стає менш затишний, природа налаштовується на зимовий відпочинок. Однак листопад в Україні не завжди збігався з періодом падолісту. Переважно в листопаді дерева вже скидають свій одяг. Швидше ця назва пасувала б до жовтня.

З початком листопада для хліборобів наставала пора відносного перепочинку. Зібрано врожай, зроблено припаси для домашніх тварин, спочиває примерзла нива, а отже, можна зібратися в гурт, повеселитися, поспівати, влаштувати забави (*За В. Скурятівським*).

 Вправа 134. Перепишіть вірш, підкресліть означення. Чим вони виражені?

Нема співця, о ні, він з нами,
його пісні, його любов!
Його це місяць над садами
у сяйві тихому зійшов.

І все здається, я клянуса,
крізь сяйво місячне бліде
до мене рідний, добровусий
Тарас Григорович іде...

(В. Сосюра).

 Вправа 135. Виразно прочитайте текст. Потім прочитайте його, опускаючи означення. Якою є роль означень у мові, зокрема в художній літературі?

Широкою долиною між двома рядками розложистих гір тихо тече по Васильківщині невеличка річка Раствавиця. Серед долини зеленіють розкішні густі та високі верби... Між вербами дуже виразно й ясно блищить проти сонця висока біла церква, а коло неї невеличка дзвіниця неначе заплуталась в зеленому гіллі старих груш (За І. Нечуєм-Левицьким).

 Вправа 136. З тексту випишіть усі додатки. Що вони називають та чим виражені?

Шануй і поважай матір і батька. Вони дали тобі життя. Ти будеш дорослою людиною, але для матері і батька до останнього їхнього подиху залишишся дитям. Своєю працею й піклуванням вони несуть радість у твою колиску. Не забувай, що батьки теж мають право на радість... (За В. Сухомлинським).

 Вправа 137. З тексту випишіть обставини. Що вони означають і яка їх роль у мові?

Березень підкрався непомітно. Якось увечері дмухнув теплий вологий вітер. Цілу ніч він шумів голим гіллям у шкільному саду. Потім почався рясний дощ. Він безперестанку йшов цілий день, ущух тільки надвечір... І тоді з землі піднявся густий сивий туман (За О. Донченком).

 Вправа 138. Прочитайте вірш. Визначте, якими членами речення є переплутані слова.

Геть усе, усе на світі
переплутав хлопчик Вітя.
Каже: діти вчаться в полі,
а комбайн працює в школі.
Всіх людей стрижуть в лікарні,
а лікують в перукарні.

Ми книжки берем в аптеці,
ліки – у бібліотеці.
От який Вітьок дивак!
Ти ж бо знаєш – це не так! (Г. Малюк).

 Вправа 139. Складіть і запишіть речення, у яких обставинами були б наведені слова.

Уранці, за вікном, торік, весело, у нашій школі, на відмінно.

 Вправа 140. Якогома більше поширте непоширені речення. Стежте за правильністю сполучування граматичних форм.

Сонце сходить. Хлопчик читає. Вечір. Пишу.

Словничок

безперестанку – mereu, continuu

бринить – sună

зосереджено – cu atenție

оповіте – înfășurate

рясний – abundant

§ 21. ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ НАУКОВОГО СТИЛЮ

 Вправа 141. I. Прочитайте текст. Про що в ньому розповідається?

Територію сучасної Буковини заселяли люди з найдавніших часів. Сліди людських осель знаходяться тут з часів старішої кам'яної доби. Густо заселеною була ця місцевість за неоліту, коли розвивалася лінійно-стрічкова культура. Значні імміграційні рухи відбулися за мідяної, бронзової і залізної діб.

Писемні відомості з ранньої доби датуються з часів Гомера і Геродота, які сповіщають про готів тракійського походження, що в ті часи заселяли Буковину. На переломі нового літочислення (християнської доби) ця територія входила до складу держави даків, що чинила опір натискові римлян. З початком мандрівки кочових народів зі Сходу, десь від IV ст., з'являється на Буковині східнослов'янське населення антів, яке після тривалої диференціації утворило ядро слов'яно-українського племені тиверців.

Від кінця IX ст. до половини XIV ст. Буковина входила до складу Української княжої держави, а саме до XII ст. з центром у Києві, пізніше – як частина Галицько-Волинського Князівства. Наприкінці княжого українського періоду, під впливом татар-

ських походів, утворилася окремішня буковинська формація – Шипинська земля (За А.Жуковським).

II. Визначте, до якого стилю належить поданий текст. Вкажіть, за якими ознаками ви це встановили.

 Вправа 142. I. Прочитайте текст. Визначте його тему та основну думку. До якого стилю мовлення належить цей текст?

Місто Чернівці розташоване у передгір'ї Карпат на річці Прут. Вважають, що Чернівці виникли у другій половині XII століття. В історичних актах уперше згадують з 1408 року. Строкатою була для міста довга смуга історичних переворотів і ускладнень. Потрапляли Чернівці по черзі під владу і Молдавії, і Туреччини, і Австро-Угорщини, і Румунії. 1940 рік – возз'єднання з Радянською Україною.

Запам'ятовується місто своїми архітектурними пам'ятками і літературно-мистецькими надбаннями. Милують око дерев'яні церкви XVII–XVIII століть і чудові споруди університету, у яких раніше містилася резиденція митрополита Буковини. У Чернівцях народилися письменник і композитор Сидір Воробкевич, українська письменниця Ірина Вільде. Тут учився в реальній школі поет Юрій Федькович і закінчував навчання в університеті Іван Франко.

Як народилася назва Чернівці? Є різні здогади. Приміром, гадають, що назва могла виникнути від старослов'янського слова *черн* – „чорний” (поселення Черноград). Мабуть, поселення називалося так за чорні на вигляд споруди із землі і дуба. Висловлювалася думка, що Чернівці колись були передмістям тепер уже неіснуючого міста Цецин. У передмісті селився чорний люд – ремісники, чорнороби, що й породило найменування поселення. І є третє, найвірогідніше, припущення: в основу назви покладено особове ім'я Чорний, а формант *-івці* позначає мешканців (*За І.Вихованцем*).

II. Перекажіть текст. При підготовці до переказу скористайтеся такими порадами:

1. Прочитайте уважно текст.
2. Визначте тему й основну думку.
3. Випишіть слова-терміни.
4. З'ясуйте значення незрозумілих слів.
5. Поділіть текст на смислові частини, визначте в кожній з них підтему, основний і другорядний матеріали.
6. Продумайте послідовність викладу думок, складіть простий план.
7. Зверніть увагу на засоби зв'язку в науковому тексті.
8. Перекажіть текст за планом, дотримуючись вимог до мовлення.

 Вправа 143. Чи знаєте ви щось про походження назви свого міста чи села? Підготуйте письмове повідомлення на цю тему.

Словничок

окремішній – separat
ремісник – meseriaş

передгір'я – regiune premuntoasă

§ 22. РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ. СПОЛУЧНИКИ ПРИ ОДНОРІДНИХ ЧЛЕНАХ РЕЧЕННЯ

 Вправа 144. Перекладіть текст українською мовою. Як називаються виділені слова?

Strada pe care locuim este **largă**, **mare** și **frumoasă**. E strada centrală din localitate. Pe ambele părți ale ei am sădit **tei**, **castani**, **arțari**, **plopi**.

Однорідні (părți multiple și dezvoltate) – це члени речення, які виконують однакову синтаксичну функцію щодо спільного для них члена, з яким вони граматично пов'язані, і відповідають на однакові запитання.

Однорідними можуть бути як головні, так і другорядні члени речення.

Якщо однорідні члени поєднуються між собою лише інтонацією (без сполучників), то між ними ставимо кому: *У саду ростуть яблуні, груші, сливи.*

Кому не ставимо, якщо однорідні члени з'єднані сполучником і, ужитим один раз: *Над Ужем розлігся густий туман і котиться білими клубками.*

Кома завжди ставиться, коли однорідні члени з'єднані сполучниками а, але: *Ніч була темна, але тиха. В гарячий ясний літній день ліс на горах сяє, а в долинах чорніє (І. Нечуй-Левицький).*

Увага! У румунській граматиці не вирізняють однорідні присудки.

Вправа 145. Прочитайте, визначте однорідні члени речення та поясніть розділові знаки при них.

До чого ж гарно й весело було у нашому городі! Ото як вийти з сіней та подивитись навколо – геть-чисто все зелене та буйне. Цвіте малина, смородина, тютюн, квасоля. Рослини лізли одна на одну, переплітались, душились, дерлися на хлів, на стріху, повзли на тин. А вздовж тину, за старою повіткою, росли великі кущі смородини, бузини і ще якихось невідомих рослин (О. Довженко).

К. Білокур. Квіти за тином

Вправа 146. І. Спишіть речення. Визначте, на які запитання відповідають і від якого слова залежать виділені слова. Якими членами речення вони є?

1. І квіти, і зорі, й зеленії віти провадять розмови кохані... (Леся Українка). 2. Тече вода в синє море, та не витікає (Т. Шевченко). 3. Рожеві, голубі, оранжеві, білі кольори заливали світ

(О. Черногуз). 4. Ліс пахне **грибами**, торішнім **листям** і **суниццями**. 5. Сніг облітає з дерев **тихо**, **лагідно** (О. Гончар).

II. Розкажіть, що вам уже відомо про однорідні члени речення. З якою інтонацією треба читати речення з однорідними членами?

 Вправа 147. Ускладніть речення різними однорідними членами, розставте розділові знаки, поясніть їх.

Школярі садили яблуні. З дерев спадає жовте листя. За річкою зеленіє ліс.

 При однорідних членах речення можуть бути **узагальнювальні слова** (*cuvinte generalizatoare*), які є тими ж членами речення, що й однорідні члени, які вони узагальнюють: *У лісі не було нічого: ані грибів, ані ягід, ані черешень* (І. Франко).

Якщо узагальнювальне слово стоїть перед однорідними членами речення, то після нього ставиться двокрапка: **Все міняється навколо: небо, ліс і поле** (О. Підсуха).

 Вправа 148. I. Прочитавши речення, поясніть, що таке узагальнювальні слова і якими членами речення вони виражаються.

1. І все поволі зникає: море, скелі, земля. 2. Тиша була наповнена всякими звуками: і дзвінкою піснею жайворонка, і дзижчанням польових мух, і тихим мелодійним шелестом стиглого жита. 3. Папери були скрізь: і на столі, і на полицях, і навіть стіни були обліплені ними. 4. Ах, як усього багато: неба, сонця, веселої зелені (*Із тв. М. Коцюбинського*).

II. Наведіть власні приклади речень із узагальнювальними словами, вираженими різними частинами мови.

 Вправа 149. Спишіть речення і розставте розділові знаки, усно поясніть їх.

1. Усе своє дитинство я ходив по насінню. Я часто й спав у насінні в житі в просі в ячмені й горосі на печі. 2. Чарівний світ пливе переді мною сині води білі піски хати на високих берегах. 3. Був гарний літній день і все навколишнє здавалось прекрасним сад город соняшники й мак і ниви за городом. 4. Неспокій рух і боротьбу я бачив скрізь в дубовій і вербовій корі в старих пеньках... (*Із тв. О. Довженка*).

 Вправа 150. До кожної групи слів доберіть узагальнювальне слово і складіть з ними речення.

1. Огірки, помідори, капуста. 2. У небі, на землі, під землею. 3. Прозаїки, поети, драматурги.

 Вправа 151. I. Прочитайте текст. Знайдіть речення з однорідними членами. Спробуйте переробити їх так, щоб перед однорідними членами були узагальнювальні слова.

Яке диво наші очі. Вони дивляться, придивляються, радіють, милуються, сумують...

Глянемо один одному в вічі. Які вони? Сірі, чорні, блакитні, зеленуваті...

Що ти робиш очима? Заплющувеш, розплющувеш, плачеш, моргаєш, підморгуєш. По очах видно, коли нам сумно або весело.

Усміхнемося один одному. Очі, як ліхтарики, освітлюють обличчя доброї людини (О. Савченко).

II. Ще раз прочитайте останній абзац. Чи погоджуєтеся ви з автором? На підтвердження своєї думки наведіть приклади зі свого життя чи з художньої літератури.

Словничок

бузинá – soc

насі́ння – sămânța

прóсо – mei

ячмінь – orz

§ 23. ЗВЕРТАННЯ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ЗВЕРТАННІ. ВИКОРИСТАННЯ ЗВЕРТАНЬ У РОЗМОВНОМУ І ХУДОЖНЬОМУ СТИЛЯХ МОВЛЕННЯ

 Вправа 152. I. Прочитайте речення.

Можна все на світі вибирати, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину (В. Симоненко).

II. Як ви розумієте його? Кому воно адресоване? Звідки ви про це дізналися? Підкресліть слово, що називає адресата мовлення.

Звертання (adresare) – це слово або сполучення слів, що називає особу або предмет, до яких звернене мовлення: *Кобзарю, знаєш, нелегка епоха оцей двадцятий невгамовний вік* (Л. Костенко).

Звертання, виражене одним словом, називається **непоширеним**: *Без мови рідної, юначе, й народу нашого нема* (В. Сосюра). Звертання, виражене кількома словами, називається

поширеним: Скажи мені правду, мій добрий козаче (Народна творчість).

Звертання може стояти на початку, в середині або в кінці речення.

Якщо звертання стоїть на початку речення, воно відокремлюється комою або знаком оклику: **Сестро, голубко, заспокойся** (М. Кропивницький); **Україно! Ти для мене диво** (В. Симоненко).

У середині речення звертання відокремлюється комами з обох боків: **Вставай, Україно, вставай, виходь на дорогу свободи!** (Д. Павличко).

Якщо звертання стоїть у кінці речення, то перед ним ставиться кома: **Як я люблю тебе, мій рідний краю** (І. Франко).

 Вправа 153. Прочитайте речення, визначте в них звертання і скажіть, чим вони виражені.

Мово рідна, слово рідне,
хто вас забуває,
той у грудях не серденько,
тільки камінь має (С. Воробкевич).

Рости, рідна мово, і будь нам щитом
на вражі, на люті затруєні стріли! (К. Устиянович).

Я без тебе, мово,
без зерна полова,
соняшник без сонця,
без птахів діброва (Ю. Рибчинський).

Ти постаєш в ясній обнові,
як пісня, линеш, рідне слово.
Ти наше диво калинове,
кохана материнська мово! (Д. Білоус).

 Вправа 154. Пригадайте, що ви вже знаєте про звертання, і підготуйте відповідь за таким планом:

1. Що таке звертання?
2. Яка роль звертання в мові?
3. Якою відмінковою формою виражається звертання в українській мові?
4. У якому мовленні найчастіше вживають звертання? Наведіть приклади.

 Вправа 155. I. Прочитайте речення, правильно інтонуючи їх, знайдіть у них звертання, поясніть розділові знаки при звертаннях.

1. Зоре моя вечірняя, зійди над горою, поговорим тихесенько в неволі з тобою (*Т. Шевченко*). 2. Рідна мати моя, ти ночей не доспала і водила мене у поля край села (*А. Малишко*). 3. Зелений-ся, рідне поле, українська ниво! Підіймися, колосися, достигай щасливо! (*І. Франко*). 4. Хай це, можливо, і не найсуттєвіше, але ти, дитино, покликана захищати своїми долоньками крихітну свічечку букви „ї” ... (*І. Малкович*).

II. Речення поділіть на дві групи за способом вираження звертання: до першої віднесіть ті, де звертання непоширене, до другої – речення з поширеними звертаннями.

 Вправа 156. Складіть і запишіть речення, у яких звертаннями були б слова *Адам, Василь, друг, подруга, Іван Дмитрович, Марія Василівна, шановний пан директор, дорога наша перша вчителька*.

 Вправа 157. I. Прочитайте вірш. Як ви його розумієте?

ЗВЕРТАННЯ

Скільки є в нас, любі друзі,
для звертання ніжних слів –
і до тата, й до матусі,
до бабусь і дідусів!

І татусю, й мамцю, й нене,
і дідусю, й бабцю теж, –
миле, ніжне, сокровенне.
Як це краще назовеш?

(*Д. Білоус*).

II. Напишіть листа комусь із близьких вам людей, використовуючи звертання.

Смішинки

ОБІЦЯНКА

- Дідусю, купи мені барабан!
- Куди ще тобі барабан! Від тебе й так багато шуму.
- Але я обіцяю, що гратиму тільки тоді, коли ти спатимеш.

Словничок

дїбрóва – dumbravă
долóньки – rălmuțe
найсуттєвіше – esențial

полóва – pleavă
свічечка – lumânăriță
щит – scut

§ 24. ПОНЯТТЯ ПРО ТИПИ МОВЛЕННЯ: РОЗПОВІДЬ, ОПИС, РОЗДУМ

 Вправа 158. Прочитайте тексти. Визначте, про що в них розповідається.

1. Наша школа стоїть на мальовничому пагорбі в самісінькому центрі села. Школа нова, триповерхова, з великими вікнами та різьбленим ганком. Усередині – затишні зручні класи, широкі, просторі коридори, великий спортивний зал. Навколо школи гарний сад і квітники.

2. Нову школу будували всім селом. Будівельники зводили стіни і дах, учні та їхні батьки разом білили стіни, фарбували підлоги та складали меблі. Сільські умільці зробили гарний різьблений ганок. Школярі під керівництвом учителя біології посадили плодові дерева та квіти.

3. Нашу школу називають окрасою та гордістю села. Спитаєте чому? Та тому, що це найкрасивіша споруда в селі: здалека ваблять око гарна будівля з широкими вікнами, різьблений ганок, дбайливо доглянуті сад і квітники. Дітям приємно навчатися в зручних, добре обладнаних класах, займатися в просторому й світлому спортивному залі. Мої односельчани пишаються тим, що спільною працею створили таке диво.

 Вправа 159. Ознайомтеся з таблицею. Розкажіть про кожний із типів мовлення.

Тип мовлення (tipurile vorbirii)	На яке запитання відповідає висловлювання	Про що говориться у висловлюванні	Основні частини висловлювання
Розповідь (narațiune)	Що робить особа або предмет?	Про дії, події	Початок дії (події), її розвиток і завершення (у часовій послідовності)
Опис (descriere)	Яким є предмет або особа?	Про ознаки предмета, особи	Загальне враження, окремі ознаки, деталі (у просторовій послідовності)
Роздум (meditare, reflexie)	Чому предмет або особа такий, така?	Про причини ознак та дій	Теза (думка, яка доводиться), аргументи (докази), висновок

 Вправа 160. Ще раз прочитайте тексти із вправи 158. Визначте, до якого типу мовлення належить кожен з них.

 Вправа 161. Складіть три невеликих тексти (розповідь, опис, роздум) про маму. Один з них запишіть.

Словничок

ва́бити о́ко – atrage ochii
 га́нок – tindă
 за́тішний – liniștit
 зво́дити стіни, дах – a ridica pereții, acoperișul

ма́льовнічий – pitoresc
 па́горб – deal
 різьблений – cioplit, sculptat
 споруда – construcție
 умі́льці – făuritori

§ 25. СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ. КОМА У СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

 Вправа 162. Пригадайте, що ви знаєте з початкових класів про складне речення. Наведіть приклади складних речень.

Складним (compusă) називають речення, в якому його частини, які мають будову простих речень, об'єднані в одне ціле за змістом та інтонацією: *Минають дні, минає літо, настала осінь, шелестить пожовкле листя* (Т. Шевченко).

Між частинами складного речення ставлять кому.

Кому ставлять як між частинами, поєднаними лише інтонацією, так і між частинами, поєднаними сполучниками **і, й, та, а, але, щоб, тому що, коли, який** тощо: *Була весна, цвіли дерева, кричали птахи, і парувала пітна чорна земля* (У. Самчук).

 Вправа 163. Прочитайте. Поясніть розділові знаки.

Ми збирали з сином на землі каштани,
ми дивились довго, як хмаринка тане,
як хмаринка тане, як синіє синь,
як колише вітер струни павутинь...

Ми збирали з сином жолуді дубові,
і про день майбутній я казав синкові,
і пливли багряні хмари в вишині,
і співала осінь весняні пісні (М. Рильський).

Усім відомо, що без школи,
без знань, що муσιш там набуть,
не станеш у житті ніколи
тим, ким в дитинстві мрієш бути (А. Костецький).

 Вправа 164. Перебудуйте речення так, щоб замість складного речення (зі сполучниковим і безсполучниковим зв'язком) утворилося кілька простих. Запишіть їх. Поясніть, чи змінився зміст речень.

1. Часто я згадую літо, і серед зимових морозів мене зігріває його тепло. 2. Маленька дівчинка добре виконала завдання, учителька була задоволена її роботою. 3. На канікулах ми їздили до Кам'янця-Подільського, побували у фортеці та музеях, також хотіли ще відвідати Хотин, але не встигли.

 Вправа 165. Поставте розділові знаки в тексті і поясніть їх.

НЕОПАЛИМА КУПИНА

Ще в сиву давнину на Поділлі у тихій і затишній долині де було з-під землі кристалеве джерело осіли люди. Жили мирно і щасливо аж поки на рідний край не напали монголо-татарські орди. Не раз налітали люті вороги але щоразу підіймалося з руїн село.

Якось зненацька наскочили ординці спалили хати та повели всіх людей у полон. Нікому було вже відбудувувати село. І тоді сталося диво. В долині вирости дивовижні рослини які не боялися вогню бо самі спалахували полум'ям і залишалися цілісінькими.

Ординці ведуть полонених. Малюнок XV ст.

Здавалося в них уселився дух непоборного народу що його ніякі вороги не могли зламати.

У народі назвали цю рослину неопалимою купиною (За Б. Заверхою, М. Ратушним).

Вправа 166. Перекладіть текст українською мовою. Поясніть особливості вираження складних речень у румунській та українській мовах.

Am văzut iarăși întinsele zăvoaie de sălcii cenusii în care intram cu grozavă frică de bursuci. Frica ținea până ce dădeam de desigurile cu mure, până când ne puneam la ospăț și taifas (Е. Гирляну).

Словничок

багряні – purpurii
кристалеве – de cristal

жолуді – ghinde

§ 26. ПРЯМА МОВА. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ПРЯМІЙ МОВІ

Вправа 167. Пригадайте, що таке пряма мова. Наведіть приклади.

Прямою мовою (vorbire directă) називають дослівно відтворене мовлення особи, про яку розповідають.

Пряму мову беремо в лапки і пишемо з великої букви. Після слів автора перед прямою мовою ставимо двокрапку.

Після прямої мови перед словами автора ставимо тире, а перед ним – кому, знак запитання або знак оклику; слова автора починаються з малої букви.

Якщо слова автора позначити літерою А, а пряму мову – П, то схематично правила вживання розділових знаків при прямій мові можна зобразити так:

А : „П (!?)”

„П”, – а.

„П(!?)” – а.

Увага! Пам’ятайте, що правила вживання розділових знаків при прямій мові є різними для української та румунської мов.

Вправа 168. Прочитайте виразно текст, правильно інтонуючи пряму мову. Поясніть вживання розділових знаків.

Книга – то джерело знань. Ще стародавні єгиптяни говорили: „Ти повинен звернути своє серце до книг. На світі нічого немає кращого за книги. Я хотів би показати твоїм очам їх красу”. А великий римський трибун Цицерон казав: „Дім, у якому немає книг, подібний до тіла без душі”.

Можна багато навести мудрих слів, сказаних великими людьми. „Читання книги – це ніби розмова з найкращими людьми минулих віків”, – писав Декарт. „Книги для мене необхідні, як хліб насущний”, – говорив Тарас Шевченко (*За І. Цюпою*).

Вправа 169. Перебудуйте речення з непрямою мовою на речення з прямою мовою і запишіть їх. Поясніть вживання розділових знаків.

Учителька повідомила, що завтра на стадіоні відбудеться шкільна спартакіада. Марія Василівна попросила узяти з собою спортивну форму. Миколка пообіцяв намалювати емблему нашого класу.

Вправа 170. Перебудуйте речення з прямою мовою на речення з непрямою мовою. Поясніть вживання в них розділових знаків.

РОЗУМНА ЛЮДИНА

Була колись війна. Вороже військо наближалось до одного містечка. От багатирі втекли, захопивши з собою свої скарби.

А один учений чоловік іде собі в самій одежі, нічого в руках не маючи. „Чого ж ти свого добра не рятуєш?” – питають його люди. А він і каже: „Усе моє несучо мною, бо розум і все те, що я знаю, у мене в голові”.

 Вправа 171. Запишіть схеми речень з прямою мовою.

1. Олександр Довженко писав: „Життя таке коротке. Поспішайте творити добро”. 2. „Учися, серденько, колись з нас будуть люди”, – ти сказала (*Т. Шевченко*). 3. Я сказала: „Я згодна, тату”, – і поцілувала йому руку (*В. Підмогильний*). 4. Я всміхаюсь сонечку: „Здрастуй, золоте!” (*М. Познанська*).

 Вправа 172. Складіть і запишіть речення за схемами.

1. Слова автора: „Пряма мова”. 2. „Пряма мова”, – слова автора. 3. Слова автора: „Пряма мова”, – слова автора. 4. „Пряма, – слова автора, – мова”.

Словничок

багатирі – bogatãri
скарб – comoarã

необхідні – necesari

§ 27. ДІАЛОГ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ДІАЛОЗІ

Діалог (dialog) – це розмова двох осіб. У діалозі слова кожної особи (кожна репліка) пишуть з нового рядка без лапок і перед ними ставлять тире.

Якщо репліку супроводжують слова автора, ставлять ті самі розділові знаки, що і при прямій мові.

 Вправа 173. Виразно прочитайте вірш. Поясніть вживання розділових знаків у ньому.

ДОПОМІГ

- Ти погріб копав?
- Копав.
- У яму упав?
- Упав.
- Давно ти упав?
- Давно.

- Куди ти упав?
- На дно.
- А що там на дні?
- Струмок.
- А що в глибині?
- Пісок.
- Каміння нема?
- Нема.
- А холод пройма?
- Пройма.
- І нудно сидить?
- Ага.
- Що в тебе болить?
- Нога.
- Драбину чекав?
- Чекав.
- На поміч гукав?
- Гукав.
- То, кажеш, сидиш?
- Сиджу.
- Посидь ... я гулять біжу (Г. Бойко).

Вправа 174. З українських народних казок випишіть приклад діалогу, поясніть вживання розділових знаків у ньому.

Вправа 175. Перекладіть текст українською мовою, поясніть вживання розділових знаків.

- Ai venit? Și glasul i se păru fețiței aspru.
- Răspunse cam întristată:
- Am venit!
- Femeia întrebă blând:
- Ai luat premiul?
- Am luat! (М.Преда).

Вправа 176. I. Оформіть текст пунктуаційно як діалог і розставте в ньому розділові знаки.

БАЗИКА

Прив'яжи скоріш бичка А якого Він же сину в нас один То
рябого Ну звичайно що його Де ж він мамо Та на луках як завжди
за дубками За дубками вже нема Відв'язався Та про це ж і мова

йде Догадався Не базікай а біжи геть із дому А налигач мамо де Він на ньому А до чого там бичка прив'язати Прив'яжи до язика каже мати (Г. Бойко).

II. Поясніть останні слова мами.

Смішинки

ТЕ, ЩО ХОТІВ

Петрусь ходив і бурмотів:

- Сьогодні те робив я, що хотів.
- Що ж ти хотів? – спитали в нього.
- Та я хотів, щоб не робить нічого (В. Шаройко).

* * *

- Іване, ходи робити!
- Ноги болять.
- Іване, ходи їсти!
- Іду, іду!

Словничок

бурмотіти – a murmura
налігач – frânghie, funie

пóгріб – rîvnîță
проймáти – a rătrunde

§ 28. РОЗМОВНИЙ СТИЛЬ. СКЛАДАННЯ ДІАЛОГІВ

 Вправа 177. I. Прочитайте текст. До якого стилю мовлення його можна віднести?

БЕЗ ТРУДА НЕМА ПЛОДА

(Українська народна казка)

Якось один чоловік почастував вовка хлібом.

- Ну й смачний! – похвалив вовк. А далі й питає: – А де ти його взяв?
- Та де взяв! Землю виорав...
- І все?
- Ні, потім посіяв жито...
- І вже маєш хліб?
- Та ні, – каже чоловік. – Почекав, поки жито зійшло, виростило, поспіло. Потім я його вижав, змолотив, намолов борошна, замісив тісто й аж тоді напik буханців.

– Що смачний хліб, то смачний! – сказав вовк. – Та скільки ж коло нього роботи!

– Твоя правда, – сказав чоловік. – Клопоту багато. Але без труда нема плода.

II. Вкажіть на основні ознаки розмовного стилю, ілюструючи свої аргументи прикладами із тексту.

Розмовний стиль – це наше повсякденне спілкування у побуті, в родині та з друзями.

Висловлювання розмовного стилю передбачають безпосереднє усне спілкування співрозмовників. Їх відзначають невимушеність, емоційність, відсутність чіткої логічності, наявність оцінок.

Для текстів розмовного стилю властиві розмовні слова і фразеологізми, емоційно-оцінні слова.

З граматичного погляду для розмовного стилю характерне вживання різних за метою висловлювання простих речень, неповних та окличних речень, звертань, часток і вигуків.

Тексти розмовного стилю оформлені переважно як діалоги та монологи.

Вправа 178. Подумайте і дайте відповідь на запитання.

1. У чому відмінність діалогічного та монологічного мовлення?
2. Яке мовлення (діалогічне чи монологічне) економніше з погляду кількості використаних мовних засобів (слів, речень)?
3. Яке мовлення – діалогічне чи монологічне – виразніше?
4. Коли, на вашу думку, краще користуватися діалогічним, а коли монологічним мовленням?

 Вправа 179. Прочитайте вірш у ролях. Чому діалог не дістав продовження?

НАСТИРЛИВИЙ

- Ти спиш, Семене, при вікні?
- Ні.
- То, може, плачеш в тишині?
- Ні.
- Одержав вісті ти сумні?
- Ні.
- А двійок не було в ці дні?
- Ні.
- То просто думаєш, дивак?
- Так.
- Про що ж ти думаєш, Семене?
- Щоб відчепився ти від мене (*Г. Бойко*).

Основні правила ведення діалогу

1. Не починайте розмову без потреби.
2. Доброзичливо, шанобливо ставтеся до співрозмовника. До старших звертайтеся на Ви.
3. Обирайте тему розмови, яка цікавить співрозмовника.
4. Не будьте багатослівними.
5. Чітко ставте запитання та відповідайте на них.
6. Не намагайтеся говорити голосніше від співрозмовника, не перебивайте його.
7. Намагайтеся привернути увагу співрозмовника словами, а не руками.

 Вправа 180. Прочитайте тексти. Які правила ведення розмови порушили їх учасники? Вкажіть на помилки у мовленні хлопців.

1. Недавно мій сусід по квартирі, хлопчик років дванадцяти, повернувся з кіно. Очі його збуджено блищали.

– Що, гарна була картина? – спитав я.

– Ух, і здорово! – відповів він.

– Що саме здорово?

– Та, розумієте, так здорово! Спочатку, значить, він раптом довідується, а потім, розумієте... Ну, словом, просто здорово... Загалом, він спочатку не знає, і так здорово, що, розумієте, взагалі ніхто не знає... А потім, розумієте, він уже знає, а вони! ... Ну, загалом, здорово... Розумієте? (*За О. Дороховим*).

2. – Нумо, хлопці, як живеться?

Як гуляється, ведеться?

Чи новини є у вас?

- Є! – гукнули водночас.
- Ходив я в цирк не так давно.
- А я на річці був.
- Ой, як там весело було!
- Роздягся і пірнув.
- Нареготався я до сліз.
- І тут пішов на дно.
- Там пес kota в колясці віз.
- І закричав: „Тону!”
- Там клоун був без голови.
- Тут нагодилися хлопчак.
- Ганяли м'яч морські леви.
- Та й вирятували-таки...
- Постривайте-но, дует,
- вийшов справжній вінегрет!
- Повторіть усе спочатку,
- тільки, хлопці, по порядку! (За О. Шибасвим).

Вправа 181. Вставте в діалог пропущені репліки та запишіть його.

-
- Привіт!
-
- До школи.
-
- На заняття волейбольної секції.
-
- Після останнього уроку.
-
- У спортивному залі.
-
- Ще п'ятеро хлопців з нашого класу та сім шестикласників.
-
- Дуже подобається.
-
- Бувай.

Вправа 182. За зразком вправи 181 підготуйте текст діалогу з пропущеними репліками на обрану вами тему. Нехай ваші друзі відновлять опущені репліки. Переможе той, хто впорається із завданням швидше і без порушення правил оформлення діалогу.

Вправа 183. Складіть і запишіть (за вказівкою учителя) діалоги:

- а) з бібліотекарем про прочитану книгу; б) з незнайомим перехожим, який запитує, як дістатися до найближчої аптеки;
- в) з учителькою з приводу поїздки на екскурсію; г) з товаришем про футбольний матч; д) з подругою про концерт улюбленої співачки.

Смішинки

ВИХОВАТЕЛЬ

Після уроків учителька залишила Митька в класі й заходилася його „проробляти”:

- Та за віщо дітей лупцюєш, га?
- Я їх не лупцюю, а виховую...
- Виховуєш?..
- Еге ж... Вітька, наприклад, я колошмачу, щоби кирпу не гнув. У відмінники, бачте, пнеється... підлабузник...
- А Юрка за віщо?
- За язика. Плеще ним що треба й що не треба.
- Ну, а Євгена?..
- О! Той взагалі добра штучка! Ніколи не підійде туди, де б'ються.
- Чого ж ти тоді Сашка не виховуєш? – примружила очі вчителька. – Він же тебе дурником прозиває.
- Е-е-е, Сашка не можна, – помацавши на лобі ґудзя, зітхнув Митько. – Сашко сам виховувати вміє (*Б. Крекотін*).

НА ЩО СКАРЖИМОСЬ?

- Лікар Костю оглядає,
Лікар Костю слуха.
- На що скаржимося? – питає.
- А Костя:
- На вуха! –
- Лікар нижче нахилився:
- Що, болять, синочку?
 - Вони мені заважають одягати сорочку! (*М. Білецький*).

Словничок

вінегрёт – vinegretă
кірпу гнүти – a-și da aere
колошматити – a bate

лупцювати – a bate
підлабузник – lingușitor
пірнати – a se cufunda

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Що вивчає синтаксис?
2. Чим відрізняється словосполучення від речення? Поясніть на власних прикладах.
3. На які види поділяють речення за метою висловлювання? Наведіть приклади.
4. На які види поділяють речення за емоційним забарвленням? Наведіть приклади.
5. На які види поділяють речення за наявністю головних членів? Наведіть приклади.
6. Які види членів речення вам відомі? Назвіть їх.
7. Що таке підмет? Наведіть приклади.
8. Що таке присудок? Наведіть приклади.
9. Якими частинами мови можуть бути виражені підмет і присудок?
10. Які види речень за наявністю другорядних членів вам відомі?
11. Які розділові знаки вживають при однорідних членах речення? Наведіть приклади.
12. Що таке звертання? Як його виокремлюють на письмі?
13. Які розділові знаки вживають у реченнях з узагальнювальним словом? Наведіть приклади.
14. Які розділові знаки треба ставити в реченнях з прямою мовою?
15. Чим відрізняються речення з прямою мовою від діалогу?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО ОЦІНЮВАННЯ

ВАРІАНТ 1

I РІВЕНЬ (3 бали)

1. Позначте рядок, у якому в словосполученнях правильно виділено головні слова.

- 1) читати книгу, зелене поле, розповісти про пригоду;
- 2) зимові канікули, запалити вогонь, весело сміялись;
- 3) домашня робота, садити дерево, прийти на свято;
- 4) старанний учень, зустрів друга, дуже радіти.

2. Позначте рядок, у якому в реченні тільки один головний член.

1. Сонце зайшло за хмару.
2. Цілий день падає дощ.
3. Діти люблять купатися у ставку.
4. З поля повіяло прохолодою.

3. Позначте рядок, у якому в реченні є звертання.

1. Жовте листя опадає з дерев.
2. Мамо, іде вже зима!
3. Школярі допомогли зібрати врожай.
4. Дітям подобається нова школа.

II РІВЕНЬ (3 бали)

4. Розставте розділові знаки у реченні з прямою мовою. Складіть ще два речення з прямою мовою та запишіть їх.

Мамо можна мені піти до подруги запитала дочка.

5. Із простих речень за допомогою сполучників утворіть складні і запишіть їх. Розставте відповідні розділові знаки.

1. Сонце повільно зайшло за обрій. Надворі стало зовсім темно.
2. Сьогодні я запізнився на засідання гуртка. Автобус їхав дуже повільно.

III РІВЕНЬ (3 бали)

6. Запишіть текст і підберіть заголовок. У реченнях визначте граматичну основу. Випишіть усі словосполучення з третього речення, визначте в них головне й залежне слова.

З давніх-давен в Україні останній вечір перед Новим роком називають щедрим. У цей день маленькі діти бігають від хати до хати. Вони виспівують господарям найкращі побажання на Новий рік.

IV РІВЕНЬ (3 бали)

7. Напишіть твір-опис „Різдвяні свята у моєму краї”, використавши однорідні члени речення.

ВАРІАНТ 2

I РІВЕНЬ (3 бали)

1. Позначте рядок, у якому залежні слова у словосполученнях – іменники.

- 1) зелена Буковина, читати газету, захоплено працювати;
- 2) осінній ранок, зварити обід, покласти на стіл;
- 3) старезний дуб, цікавий журнал, намалювати яблуко;
- 4) звернути увагу, зошит товариша, допомогти бабусі.

2. Позначте рядок, у якому виділене слово є в реченні додатком.

1. **Учні** відпочивають у садку.
2. Оксана співає **пісню**.
3. **Осінній** вітер зриває листя з дерев.
4. **На дереві** висить останнє яблуко.

3. Позначте рядок, у якому в реченні з прямою мовою правильно розставлено розділові знаки.

1. „Доброго ранку” – сказала учням учителька.
2. Учителька сказала учням – „Доброго ранку!”
3. „Доброго ранку!”, – сказала учням учителька.
4. „Учителька сказала учням”: Доброго ранку!

II РІВЕНЬ (3 бали)

4. Запишіть речення. Визначте, які вони за метою висловлювання. Розставте відповідні розділові знаки. Складіть ще по одному питальному та спонукальному реченню.

1. Біля нашої школи росте стара липа
2. Коли відбудеться олімпіада з української мови
3. Діти бережіть шкільне майно

5. Складіть речення з однорідними членами й узагальнювальними словами і запишіть їх, розставивши відповідні розділові знаки.

III РІВЕНЬ (3 бали)

6. Доповніть діалог кількома репліками. Правильно розставте розділові знаки.

Які бувають речення за метою висловлювання?

Такі речення називають односкладними.

Як у реченні виділяють звертання?

IV РІВЕНЬ (3 бали)

7. Напишіть твір-опис: „Мій улюблений куточок у рідному місті (селі)”, використавши складні речення.

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ

Лексикологія (lexicologia) – це розділ науки про мову, який вивчає лексику, тобто слова, їх походження, вживання та значення.

Фразеологія (frazeologia) вивчає словосполучення, що мають певні усталені значення і сприймаються як єдине ціле.

§ 29. СЛОВО. ЛЕКСИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ СЛОВА

Слів у кожній мові дуже багато. У найбільшому за обсягом словнику української мови, наприклад, близько 250 тисяч слів. Звичайно, в українській мові слів значно більше – до словника не ввійшло багато термінів, діалектних слів.

Усі самостійні слова мови щось називають (поняття, ознаку, дію, стан, ознаку ознаки тощо). Якщо, наприклад, ми вимовляємо або чуємо слово *телевізор*, то маємо на увазі радіотехнічний пристрій для приймання телевізійних передач, який дає змогу дивитися фільми, концерти, інформаційні програми. Зв'язок у свідомості між звучанням слова та явищем, яке воно називає, що склався історично і є спільним для всіх людей однієї нації, називають **лексичним значенням слова** (sensul cuvântului).

Лексичне значення найуживаніших слів, таких, як *земля, вода, хліб, думати, працювати, холодний, солодкий, гіркий*, ми засвоюємо, спілкуючись з рідними, близькими; значення інших слів пізнаємо, навчаючись у школі (*іменник, прикметник, ділення, чисельник, знаменник* та інших), читаючи книжки, слухаючи радіо чи дивлячись телевізор.

Дізнатися про точне значення того чи іншого слова, його відтінки можна з **тлумачного** словника. У такому словнику, крім значення (значень) слова, звичайно подають і приклади його вживання в текстах мови. Наприклад: **Патріотизм**. Любов до своєї батьківщини, відданість своєму народові. *Ми поважаємо патріотизм у всякій нації... Бо ми самі патріоти* (О. Гончар).

Вправа 184. Дайте відповіді на такі запитання.

1. Що таке лексичне значення слова? Наведіть власні приклади. 2. Чи всі слова мови мають лексичне значення? Назвіть слова, які, на ваш погляд, не мають лексичного значення. 3. Звідки можна довідатися про значення слова? 4. Яку інформацію можна отримати з тлумачного словника? Для відповіді використайте „Короткий тлумачний словник української мови” (Київ, 1988) чи „Шкільний тлумачний словник української мови” (Тернопіль, 1995).

Вправа 185. Назвіть одним словом.

1. Відступ у першому рядку тексту. 2. Виконавця ролей у театральних виставах. 3. Розмову між двома особами. 4. Того, хто приходить або приїздить відвідати кого-небудь вдома. 5. Виконання, відтворення голосом музичних творів.

Вправа 186. Визначте самостійно лексичні значення слів *мама, сніг, яблуко, говорити, сміливий* і запишіть їх. Порівняйте свої тлумачення з визначеннями в тлумачному словнику.

Вправа 187. Поясніть лексичне значення наведених слів, доберіть до них румунські відповідники.

Дівчина, хлопець, хліб, пісня, казка, весна, вишня, село, криниця, хата, рушник, урок, підручник.

Вправа 188. Запишіть українські відповідники до румунських слів. Чи повністю збігаються їх лексичні значення?

Potcoavă, ochelari, școlar, poștă, vină, clasă, sâmbătă, fântână, șapcă, tabără, ciocolată, sanie, zmeu, tutun, șuncă.

Вправа 189. Прочитайте слова. З'ясуйте їх значення. Поясніть, що допомогло вам зрозуміти слово.

Снігур, листопад, соняшник, вишневий, лісоруб, мило, лісник, учительський, учнівство.

Вправа 190. Запишіть назви місяців українською мовою та спробуйте пояснити, чому вони так називаються. Як зветься місяці румунською мовою, з чим ці назви пов'язані?

§ 30. ОДНОЗНАЧНІ І БАГАТОЗНАЧНІ СЛОВА

Вправа 191. I. Спишіть речення. Усно визначте значення виділених слів.

1. Яких ми **яблунь** насадимо! (О. Донченко). 2. **Яблуні** ті щовесни рясно цвіли білим цвітом (Остан Вишня). 3. **Голова** сільради довго дзвонив кудись телефоном (Л. Смілянський). 4. У **голові** колони мчала кіннота (О. Гончар). 5. Соняшник за тином **голову** схилив (В. Сосюра).

II. Чи одне і те ж значення мають слова *яблуня* і *голова* в наведених реченнях? З чим це пов'язано?

Т. Бойчук. Жінки біля яблуні

Коли вимовляєте слова *голка*, *крило*, що насамперед постає у вашій уяві? Напевно, *голка* – „предмет, за допомогою якого шиють”, *крило* – „частина тіла птахів, за допомогою якої вони літають”. Ці значення були першими. Згодом у мові з'явилися вирази *голки ялинки*, *крило літака*, що закріпили за цими словами нові значення. Різні предмети були названі тими ж словами через їх подібність. Так утворилися слова з кількома значеннями.

Отже, всі слова української мови можна поділити на дві групи. До першої (меншої за кількістю) належать слова, що мають одне значення, – **однозначні слова** (*cuvintele monosemantice*). Це переважно терміни, власні назви (*іменник*, *Буковина*). Більшість слів звичайно мають декілька значень, тобто є **багатозначними** (*cuvintele polisemantice*). Точний зміст багатозначного слова можна виявити лише за допомогою контексту (словосполучення або речення). Контекст конкретизує та уточнює зміст багатозначного слова. У контексті багатозначне слово має тільки одне значення.

У тлумачному словнику значення багатозначного слова подають під окремими номерами. Наприклад: **Голова**, и. 1. ж.

Частина тіла людини або тварини, в якій міститься мозок. 2. *ж.*, *перен.* Розум, свідомість, пам'ять. 3. *ч.* і *ж.* Керівна службова одиниця в державі; керівник установи, об'єднання, товариства і т. ін. 4. *ч.* і *ж.* Особа, яка керує зборами, засіданнями і т. ін. 5. *ч.* і *ж.* Головний, старший над кимсь. 6. *ж.* Передня частина чого-небудь (колони, загону і т. ін.), що рухається. 7. *ж.* Частина тіла як одиниця лічби.

Слово може мати більше десяти значень. Наприклад, слово *йти* має в українській мові 30 значень, *ставити* – 20, *проходити* – 14, *чорний* – 13, *ряд* – 12.

 Вправа 192. Прочитайте речення. Поясніть у них значення слова *б'є*.

1. Годинник б'є дванадцятку. Північ. 2. Сонце б'є Аурелові прямо в очі. 3. На центральній площі міста б'є фонтан. 4. Андріан з усієї сили б'є вибивалкою по килиму.

 Вправа 193. Прочитайте, з'ясуйте різні значення багатозначних слів *стати* і *стояти*.

1. **Стати:** став я біля столу; коні стали; годинник став; став писати; став інженером; що з ним сталося? 2. **Стояти:** стоїть пшениця; стоїть будинок; стоїть машина; стоїть годинник; стоїть погода; стоїть на своєму місці; стоїть за справу миру.

 Вправа 194. Однозначними чи багатозначними, на вашу думку, є слова *іменник*, *костюм*, *стіл*, *хата*, *парта*, *викладач*, *Олександр*? Чому?

 Вправа 195. I. Перекладіть українською мовою слова. Скільки значень мають ці слова в румунській та українській мовах?

Iepure, cere, blajin, atmosferă, mare, a câștiga, împrumut, pânză, a intra, grad, amar, vreme.

II. Складіть і запишіть речення з українськими відповідниками трьох слів (за вибором).

Смішинки

Дядько раз на мене:
– Хлопчєня зелєне! –
Як же знать мені:
добре це чи ні?
Огірок зелєний
чи горох зелєний –
добре, знає всяк.

Мабуть, і про мене
дядько дума так (Д. Куровський).

* * *

У мене є братик. Він ще маленький, і тому часом з ним важко розмовляти.

Кажу йому:

– Не сідай на землю, вона сира, простудишся.

А він питає:

– То чому її не зварять?

Мама каже:

– Бабуся щойно позамітала, не сміти по кімнаті, поважай чужу працю.

А він:

– Таж бабуся не чужа, а наша (І.Ющук).

Як ви гадаєте, чому не розуміють племінник дядька, а малий хлопчик – сестричку і маму.

§ 31. УЖИВАННЯ БАГАТОЗНАЧНИХ СЛІВ У ПРЯМОМУ ТА ПЕРЕНОСНОМУ ЗНАЧЕННЯХ

Вправа 196. І. Чи однакове значення мають виділені слова у словосполученнях, наведених парами?

Довгий **ніс**, **ніс** корабля; добре **серце**, залізне **серце** дзвона;
золоті руки, золоті сережки.

ІІ. Яке, на вашу думку, значення слова з'явилося раніше, а яке – пізніше?

У мові часто значення одних слів на підставі подібності переносяться на інші.

Розрізняють слова в прямому та переносному значеннях.

Слово в **прямому значенні** (сi sens proprii) – це звичайна, повсякденна назва чогось (предмета, дії або ознаки): *ніс людини, золоті сережки*.

Слово в **переносному значенні** (сi sens figurat) – це образна назва, перенесена з одних предметів і явищ на інші. Найчастіше дії, вчинки, якості людей переносяться на предмети чи явища: *людина сміється – сонце сміється*.

Вживання слів у переносному значенні робить мову виразнішою, яскравішою, поетичнішою.

 Вправа 197. Спишіть вислови. Усно з'ясуйте, в яких виділені слова вжито в прямому значенні, а в яких – у переносному.

1. Світло сонця, світло науки.
2. Середня школа, школа життя.
3. Золотий перстень, золоті руки.
4. Теплий день, тепле слово.
5. Летять птахи, летять години.

 Вправа 198. Які з наведених значень слів *дошка* і *земля* є прямими, а які – переносними? Поясніть, як виникли переносні значення.

Дошка: 1. Пласти вздовж розпиляного дерева. 2. Класна дошка. 3. Шахова дошка.

Земля: 1. Назва планети. 2. Місце життя людини. 3. Територія. 4. Поле. 5. Ґрунт.

 Вправа 199. Перекладіть українською мовою слова. Поясніть їх лексичне значення. Які з них в українській і румунській мовах вживають у переносному значенні?

Foc, fierț, înghețat, a mătura, auriu, izvor, alb.

 Вправа 200. I. Прочитайте вірші. Назвіть слова, вжиті в переносному значенні.

ПОВЕРНУЛИСЯ ГУСОНЬКИ РАНО

Повернулися гусоньки рано,
а земля
ще в біле убрана.
Повернулися гуси додому,
принесли
з моря краплю солону.
Посідали
і тужно голосять –
позмерзали
у ніженьки босі.

Ой ви, гуси, гусяточка сірі,
чом так рано сюди прилетіли?
Гуси низько
голівоньки хилять,
гуси тихо
у відповідь квилять:
„Як журитися
в краї чужому,
краще мерзнуть
у рідному домі” (Г. Чубач).

ВЕЧІР

Навшпиньках
підійшов вечір.
Засвітив зорі,
прослав на травах тумани
і, на вуста поклавши палець, –
ліг (П. Тичина).

СЛІПІЙ ДОЩ

Трусить хмара над водою
золотою бородою,
світить сонце в очі хмарі –
хмара мружить очі карі.
Потрусила над водою
золотою бородою
та й спіткнулася об берег... (Б. Стельмах).

* * *

Прощалося сонечко з нами,
сідало за гори круті
і нам помахало руками,
а в нього ж вони золоті!
Бо трудяться кожної днини
ті руки – ясні промінці –
і світло й тепло для людини
в усі посилають кінці...
Ясні промінці, що над нами, –
подумала так я в той час, –
як руки натруджені в мами,
що ласку дарують для нас (М. Познанська).

II. Пригадайте румунські вірші, у яких слова вжиті в переносному значенні.

III. З чим іще ви могли б порівняти мамині руки? Знайдіть гарні порівняння, слова в переносному значенні й при нагоді скажіть їх своїй мамі.

Вправа 201. Прочитайте вірші про весну.

ТЕЛЕГРАМИ-БЛИСҚАВКИ

Вночі за вовчими ярами
зайці давали телеграми.
І прочитала так сосна:
„Чекайте квітами... Весна” (Л. Костенко).

ВЕСНЯНКА

Ку-ку! Ку-ку!
Чути в ліску.
Ходім, співаймо,
радо вітаймо
красну весну!

Ку-ку! Ку-ку!
Чути усе.
Гаєм, лісочком,
бором, поточком
голос гуде.
Ку-ку! Ку-ку!
Пташко мала,
що ти співала?
Правду сказала:
щезла зима! (С. Воробкевич).

ВЕСНА, ВЕСНА! РАДІЙТЕ, ДІТКИ...

Весна, весна! Радійте, дітки!
Ховайте швидше саночки!
Немов пташки, летить із клітки, –
з кімнати, з хати у садки.

А там, в садочках, – сонце, співи.
В траві фіалки зацвіли...
Джмелі і бджілки загули,
і скрізь метелики щасливі (О. Олесь).

Вправа 202. I. Проведіть спостереження за природою. Дайте відповіді на запитання.

1. Як весна починається? 2. Які ознаки весни в розпалі?

II. Доберіть і запишіть прикметники в переносному значенні до слова *весна*.

III. Складіть невеликий опис весни.

Вправа 203. Прочитайте тексти. Простежте, як майстерно, інколи несподівано вживає С. Вангелі слова в переносному значенні.

БАГАТО СОНЦЬ

Увечері на пагорбку наловлю зірок і посаджу їх у землю, щоб виростило багато сонць. Коли одне сонце ляже спати – друге залишиться на небі.

ВИНОГРАД

Виноградинки живуть у гронах. Коли я їх зриваю – вони кислі, коли їх зриває мама – солодкі. Вони робляться солодкими у маминих руках.

ДОЩ

Знаєш, чому іде дощ? Земля чорна і просить умити її. Дощ ллє з неба, вмиває землю, і вона стає зелена-зелена.

В ЛІСІ

Дерева зібралися в лісі, бо їм сумно поодинці.

ЗЕЛЕНЬ

Зелена фарба піднімається в дерева з трави.

СЕСТРИЧКА РОДІКА

Родіка ще зовсім маленька, її недавно принесли додому. Віддали за неї квіти – я оберемок і тато оберемок. Родіка малюсінька, але вже вміє сама сміятися. У неї два вуха. Вона ними гріє подушку (*Переклад В.Запорожець*).

 Вправа 204. Випишіть з підручника з української літератури десять речень, у яких слова були б ужиті у переносному значенні. Значення незрозумілих слів уточніть за словником.

 Вправа 205. I. Виразно прочитайте текст.

Морозного зимового дня вирушив учитель з дітьми на лижах у далеку прогулянку. Милувалися голубим небом і засніженими деревами.

I. Ілько. Зимовою стежкою

– Діти, подивімося на ялинку, подумаймо, як сказати про це красиве дерево, щоб наші слова створили яскраву картину, – запропонував вчитель. – І щоб у цих словах у кожного було щось своє. Скажіть про цю ялинку так, щоб у ваших словах відбилась і краса вечірньої зорі, і стук дятла, і мерехтіння сніжинок...

– На дні глибокої білої чаші стояла ялинка, – почала свою розповідь дівчинка. – Прийшов чарівник – Мороз, подивився, зітхнув, змахнув широкими полами білого кожуха – і знялось навколо ялинки біле кипіння завірюхи. Чарівник пішов, а ялинка стоїть чиста, вимита в білій купелі.

– Хороше! Ой, як хороше! – чути голоси дітей.

– Я не так скажу, – схвильовано говорить Павлик. – Сніжинки летять від сонця. Деся високо-високо, недалеко від гарячого сонця, є велика кришталева кузня. Біля прозорих наковалень стоять ковалі. Виковують молоточками мільйони сніжинок з кришталю. І в кожену з них вкарбовують кілька тоненьких-тоненьких сонячних променів *(За В. Сухомлинським)*.

II. Спробуйте самі створити яскраві, несподівані вирази, невеликі тексти, у яких відобразилась би краса навколишнього світу.

Словничок

вустá – buze

дзвін – clopot

дятел – ciocănitoare

криштáль – cristal

күпиль – scăldătoare

мерехтіння – licărire

пóли – poale

ряст – prima verdeață

сліпій дощ – ploaie cu soare

щезáти – a dispărea

§ 32. ВЛАСНЕ УКРАЇНСЬКА ТА ЗАПОЗИЧЕНА ЛЕКСИКА. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЛУМАЧНИМ І ПЕРЕКЛАДНИМИ (УКРАЇНСЬКО-РУМУНСЬКИМ І РУМУНСЬКО-УКРАЇНСЬКИМ) СЛОВНИКАМИ

Слова української мови, як і будь-якої іншої, дуже різні за походженням. У її словниковому складі за цією ознакою вирізняють **власне українську лексику**, що становить основу словника української мови, та **запозичену лексику**, чи слова **іншомовного походження**.

Власне українська лексика – це слова, що виникли в українській мові або були успадковані нею від давніх мов, на основі яких утворилася українська: *мати, син, око, чоло, молоко, сидіти, хитрий, глухий, один, сто, ваш, там, батьківщина, очолити, мрія, іменник, кисень, промисловість, гай, жовтень, піддашшя*.

Український народ упродовж своєї тривалої історії мав економічні, політичні, культурні, воєнні та інші контакти з багатьма народами. У зв'язку з цим українська мова запозичила значну кількість іншомовних слів.

Запозичення здійснюються безпосередньо з певних мов (наприклад, *базар* – з тюркських, *чайник* – з російської, *кепський* – з польської) або через посередництво інших мов (наприклад, через польську українська мова запозичила слова *крейда, ґрунт, кошт*).

Різняться запозичені слова і часом засвоєння. До найдавніших належать слова давньогрецького (*кипарис, кедр*) і латинського (*декан, циркуль*) походження, запозичення з тюркських, арабських та іранських мов (*орда, сарай, казна, алгебра*).

Зовсім недавно українська мова запозичила слова *торшер, телевізор, лазер, комп'ютер, сканер, принтер*.

Вправа 206. Уважно прочитайте вірші. До якого шару лексики за походженням ви б віднесли слова, вміщені в них? Чому ви так думаєте?

Січень січе,
лютий лютує,
березень плаче,
квітень квітує.

Травень під ноги
стеле травицю.
Червень складає
сіно в копиці.

Липень медовий
бджілок чарує.
Серпень чудовий
булки дарує.

Вересень трусить
груші в садочку.
Жовтень гаптує
клену сорочку.

Йде листопад,
застеля килими.
Грудень надходить –
початок зими
(Ф. Петрова).

Сиділи вчені шведської столиці,
 шукали ключ до тої таємниці.
 Вивчали скрипку, всю, до міліметра.
 Вона лежала злякана і мертва.
 Аналіз, синтез, колби і реторти,
 алегро, скерцо, модерато, форте, –
 немає таємниць під зодіаком:
 вона покрита особливим лаком! (Л. Костенко)

 Вправа 207. Випишіть з тексту у дві колонки по чотири власне українських і запозичених слова. Поясніть свій вибір.

Піктографію, або малюнкове письмо, вважають первинною формою писемності.

Піктограма – складний малюнок чи серія малюнків, що не ілюструють розповідь про певну подію, а самі виконують роль оповіді, передають у малюнках зміст цієї події.

Піктографія – це ще не писемність у повному розумінні цього слова, оскільки вона не була системою сталих умовних знаків і не передавала звуків мови, що нею розмовляв автор піктограми.

Щоб прочитати піктограму, не треба знати мову тієї людини, яка написала, точніше, намалювала ту чи іншу піктограму (П. Утевська).

Багато запозичених слів мають в українській мові власне українські відповідники.

Мовець повинен уникати непродуманого, надмірного використання іншомовних слів, що часто ускладнює розуміння, намагатися вживати переважно власне українську лексику,

Значення слова можна при потребі з'ясувати (уточнити) у тлумачному словнику.

Пояснення значення іншомовних слів, вказівку на їх походження містить і спеціальний „Словник іншомовних слів”.

При перекладі слів з румунської мови на українську і навпаки для уникнення помилок і неточностей необхідно використовувати румунсько-український та українсько-румунський словники.

 Вправа 208. Прочитайте текст. Поміркуйте, коли доречно, а коли не доречно вживати іншомовні слова. Сформулюйте рекомендації щодо вживання іншомовних слів. Наведіть приклади.

Є люди, які дуже любляють уживати в розмові іноземні слова, тоді як інші надають перевагу словам рідної мови. Звичайно, в деяких випадках немає сенсу навмисно вишукувати слова й вирази рідної мови замість поширених іноземних термінів.

Чим же пояснити таку „любов” до вживання іншомовних слів і наукових термінів? Очевидно, причина полягає в бажанні справити враження своєю „науковістю” на інших людей. Їм можна дати пораду: „Пиши для того, щоб висловитися, а не для того, щоб вразити”. Ще більше ця настанова стосується усної мови. До речі, той, хто вживає іншомовні слова, безумовно, повинен знати їх значення і правильну вимову (*За Й. Томаном*).

 Вправа 209. Замініть іншомовні слова українськими відповідниками. З п'ятьма словами складіть і запишіть речення.

Авторитет, економія, ідентичний, експеримент, дефект, рекомендувати, мемуари, реставрація, формувати, фольклор, фінал.

 Вправа 210. Доберіть до кожного слова чи словосполучення іншомовне слово-відповідник.

Ввезення (товарів), життєпис, найбільший, повідомлення, дитячий лікар, суперечка, вага без тари, наука красномовства, оцінка успішності.

 Вправа 211. Визначте слова за лексичним значенням. Запишіть їх. Поясніть правопис цих слів.

1. Прилад, який проставляє на пасажирських квитках, пломбах умовні контрольні знаки. 2. Короткий вислів, цитата з пісні, прислів'я, що наводяться перед твором чи його частиною і відповідають їх основній ідеї.

 Вправа 212. Доберіть і запишіть українські відповідники до наведених слів.

З р а з о к: бібліографія – опис книг.

Бібліографія, біографія, географія, біологія, геологія, бібліотека, фільмотека, фонотека, фонограма, грамофон, телефон, телеграф, телеграма, телескоп, фільмоскоп, кілометр, кілограм, кіловольт.

С л о в а д л я д о б о р у: біблію – книга, біо – життя, гео – земля, грама – запис, графія – опис, кіло – тисяча, логія – наука, скоп – розгляд, тека – зібрання, теле – далеко, фон – звук.

Вправа 213. Визначте, який з наведених пари синонімів – назв квітів – власне українське слово, а який – іншомовне запозичене.

Ірис – півники, гладіолуси – косарика, календула – нагідки, адоніс – горицвіт, цикорій – петрові батоги, беладонна – красавка, алое – столітник.

Вправа 214. За зразком синонімічних пар з попередньої вправи підберіть якнайбільше таких пар серед спортивних назв; мовознавчих термінів; назв шкільних предметів і наук; назв професій; назв речовин.

Вправа 215. Прочитайте тексти. Визначте роль незапозиченої та запозиченої лексики у передачі їх змісту. Випишіть незрозумілі слова та уточніть їх значення за словниками.

1. З Оттави до редакції „Літературної України” надійшов гарний дарунок – альбом-календар, оздоблений репродукціями картин відомого маляра Василя Курилика (в Канаді званого як Вільям Курелек).

В. Курилик. Запорозьке козацтво

Рівно півстоліття для життя (1927–1977) відпустила доля цьому талановитому майстрові, українцю за походженням, для якого рідною стала Канада, куди свого часу з Буковини емігрував його батько. Та він залишив по собі помітний слід у мистецтві й привернув увагу багатьох послідовників, хто глибоко

зрозумів душу, рух пензля та манеру письма живописця. Твори В. Курилика зберігаються у музеях Канади, більшість – у музеї Ніагара-Фоллс. Та, напевно, найпам'ятнішою і найдорожчою для українців є картина „Дух Шевченка витає над Канадою”, подарована автором Київському музею Т.Г. Шевченка у 1970 році.

Альбом репрезентує репродукції художника з характерними прикметами канадської дійсності: тут і дихання живого степу, і зачарований вигляд занедбаного ставу, і групки дітей, захоплених грою на свіжих покосах, або тих, котрі сповнені радісними усмішками од гри в сніжки.

Твори В.Курилика, що, на жаль, досі мало відомі у нас в Україні, гідні подивування й шани: в них, якщо узагальнити, глибоко струмує торжество правди і гуманізму в сучасному житті (О. Логвиненко).

2. Серед визначних акторів і співаків ХХ століття поруч з іменами виконавців вітчизняних і зарубіжних стоїть ім'я великої української співачки Соломії Крушельницької, чие життя-горіння минало у складний час глибоких суспільних потрясінь, чия відданість і самопосягата музі класичного співу й надзвичайна природна обдарованість вивели її у сузір'я найвидатніших голосів світу.

Захоплено вітали Крушельницьку Львів і Петербург, Варшава і Відень, Буенос-Айрес і Нью-Йорк (О. Гончар).

3. Українським соловейком назвав Дмитро Гнатюк Ніну Матвієнко. І справді, у неї неповторний фольклорний стиль співу. Ніна – дуже тонка душа, завжди безпосередня у своєму співі. Сильний спів Матвієнко своєрідний, оригінальний. Він як чисте ранкове повітря непомітно проникає в серце, зачаровує магією м'якого голосу, глибиною почуттів, людським трагізмом. Співачка майже ніколи не повторює один і той же репертуар. Майстерністю народної артистки України, лауреата Державної премії імені Тараса

Григоровича Шевченка Ніни Матвієнко захоплювалися у багатьох країнах світу: Франції, Канаді, Мексиці, Чехії, Словаччині та інших. Найбільшої глибини сягнула співачка у виконанні народної пісні. На відміну від багатьох естрадних співаків, вона живе піснею, глибоко переживає під час співу. Співає своїм щедрим серцем (В. Качкан).

 Вправа 216. Напишіть короткий твір про якусь талановиту людину, використавши при цьому (там, де потрібно) слова іншомовного походження.

Словничок

вишукувати – a căuta; a recăuta,
a descoperi
кипаріс – chiparos

настанова – directivă
репродукція – reproducere,
reproducție

§ 33. СЛОВА, ЯКІ ЗВУЧАТЬ І ПИШУТЬСЯ ОДНАКОВО (ОМОНІМИ)

 Вправа 217. Прочитайте вірш. Поясніть значення виділених слів. Що в них спільне, а що їх різнить?

ЦУЦЕНЯТКО

Після бурі знайшли діти
цуценятко ледь живе.
Що робити з ним? Де діти?
– Хай, – Гриць каже, – в нас живе.
Я зроблю для нього буду
і носить в лікарню буду (В. Плахотников).

Слова, що звучать і пишуться однаково, але мають різні лексичні значення, називаються **омонімами** (omônimo). Значення таких слів можна зрозуміти тільки в реченні або словосполученні. Наприклад: *ключ від замка, журавлиний ключ, скрипковий ключ*.

Омоніми не слід плутати з багатозначними словами. Різні значення багатозначного слова обов'язково мають між собою щось спільне, а омоніми нічого спільного в значеннях не мають.

 Вправа 218. Прочитайте вірші. Знайдіть омоніми.

МИЛО

Взяв Іванко в руки мило,
і воно Іванка мило,
сон з очей і щічок змило,
аж поглянуть любо й мило (Р. Юзва).

* * *

Я візьму легенький прут,
пожену гусят на Прут.
Хоч купатиму не в милі,
стануть чисті всі та милі (С. Павленко).

КОТИ

Грались м'ячиком коти,
перший каже:
– Ти коти!
Ну а другий:
– Ти коти!
Посварилися коти.
Тож, Оксанко, грайся ти! (Р. Юзва).

 Вправа 219. Запам'ятайте значення та правопис наведених омонімів і складіть по одному реченню з кожним із них.

Пара – „два” і **пара** – „газоподібний стан деяких речовин”; **бал** – „оцінка” і **бал** – „банкет”; **банки** – „посуд” і **банки** – „фінансові установи”.

 Вправа 220. Складіть і запишіть речення, у яких були б омоніми до виділених слів.

1. Шле **місяць** з неба промені злотисті (Лєся Українка). 2. Як те море, біле **поле** снігом покотилось (Т. Шевченко).

 Вправа 221. Прочитайте речення. Скажіть, де виділені слова – омоніми, а де – багатозначні. Поясніть, як ви розрізнили значення.

1. За рідний **край** і життя віддай. 2. Правда **край** порога, а неправда – біля стола (Народна творчість) 3. По діброві вітер **виє**, гуляє по полю (Т. Шевченко). 4. У темній гущавині **виє** вовк-сіроманець. 5. Ой піду я в чисте **поле**, там дівчина просо **поле** (Народна творчість).

 Вправа 222. Перекладіть слова українською мовою. Поясніть лексичне значення українських і румунських слів. Доведіть, що вони є міжмовними омонімами.

Gospodar, gol, habar, halat, suc, curcă, vin, port.

 Вправа 223. Перекладіть українською мовою румунські слова-омоніми *sar, unitate, a comandă, dispoziție*, а також румунською мовою українські слова-омоніми *край, поле*. Зробіть висновок про переклад омонімів.

Смішинки

Недавно Марійка мені каже:

– У нас такі гарні блакитні півники ростуть. Я їх доглядаю.

– Ой, – кажу, – я ще не бачила блакитних півників. Вони ж, мабуть, такі, як папуги.

– Якщо хочеш, я дам тобі, будеш їх у себе вирощувати.

– А ти їх чим годуєш: пшоном чи пшеницею? – питаю.

Марійка спочатку подивилася на мене здивовано, а потім як зайдеться сміхом.

– Та це ж, – каже, – не кури, а квіти (*І. Ющук*).

Чому трапилося непорозуміння між дівчатками?

Словничок

буда – cușcă

гущавина – desiș

пшонó – mei

цуценя́тко – cățeluș

§ 34. СЛОВА, БЛИЗЬКІ ЗА ЗНАЧЕННЯМ (СИНОНІМИ). ВИКОРИСТАННЯ СИНОНІМІВ ДЛЯ ЗАПОБІГАННЯ НЕВИПРАВДАНИХ ПОВТОРІВ СЛІВ

 Вправа 224. Прочитайте текст. Назвіть слова, якими українці називають маму.

НЕНЯ

– Розкажи-но, онучку, нені, що ми сьогодні бачили в гаю, – попросив Дмитрика дідусь Демид.

– Якій нені? – питає Дмитрик. – Де вона?

– Он збирається вечерю нам варити.

– Так то ж мама.

– Вона і мама, і неня.

- Мамо, ти неня? – допитується в мами Дмитрик.
- Так, синочку, – усміхається мама.
- Вона ще й матінка, матуся, – додає дідусь Демид.
- Чому так багато? – дивується малий.
- Бо така багата мова українська. Це ж гарно, Дмитрику.
- Гарно, – каже хлопчик, – і неня, і матінка, і матуся – це моя мама (А. М'ястківський).

Слова, різні за звучанням, але близькі або однакові за лексичним значенням, називають **синонімами** (sinonime). Наприклад, *сміливий, відважний, безстрашний, хоробрий, героїчний, мужній*. Два або більше синонімів утворюють синонімічний ряд.

 Вправа 225. До наведених слів доберіть синоніми і запишіть їх.

Говорити, хата, літера, шлях.

 Вправа 226. Доберіть до прикметників по кілька синонімів і запишіть їх.

Гарний, ненадійний, старий, гіллястий, сумний, чудовий, старанний.

Слова для добору: красивий, крилатий, давній, дивний, вродливий, хиткий, журливий, чудесний, хисткий, смутний, прекрасний, зажурений, колишній, непевний, стародавній, журний, дбайливий, тужний, ретельний.

Синоніми допомагають точніше висловити думку, уникнути повторення тих самих чи спільнокоренових слів.

Добираючи слова з синонімічного ряду, треба враховувати відтінки їх значення та вживання. Наприклад, про дівчину можна сказати *гарна* або *вродлива* (бо *врода* – зовнішня краса людини), але *хустка* тільки *гарна*.

 Вправа 227. Слово *край* замініть синонімами, що написані зліва.

права сторона	1. Відлітають журавлі в теплий край.
у вирій	2. У нашому краї багато лісів.
в кінці	3. Лісник жив на краю села.
на батьківщину	4. Вода полилася через край склянки.
вінця	5. Добре грають наші футболісти, особливо правий край.
місцевість	6. Повернувся в рідний край.

Вправа 228. Прочитайте текст. Знайдіть синоніми. Поясніть їх роль у тексті.

У невеликому селі в Галичині народився майбутній письменник Іван Франко. У батьківській кузні він прислухався до розповідей простих людей. Тепло, що жевріло в кузні, любов до бідних і покривджених великий Каменяр проніс крізь усе своє життя.

Івана Франка ми ще називаємо титаном праці. Бо саме завдяки невсипущій праці він став великим у багатьох галузях людських знань.

Вправа 229. Прочитайте текст. Щоб уникнути повторення одного і того ж слова, доберіть до нього найдоцільніші синоніми.

Стежкою біжить маленька дівчинка. Маленькі кіски смішно підстрибують у неї на плечах. А квіти вклоняються їй своїми маленькими голівками. Вона простягує до них маленькі рученята, струшує з маленьких пелюсток маленькі крапельки роси (І. Ющук).

Слова для добору: невеличкий, куций, короткий, крихітний, тендітний, мініатюрний, дрібненький.

Вправа 230. Доберіть синоніми до слова *іти*. Складіть і запишіть невелике оповідання.

Вправа 231. Перекладіть українською мовою румунські синоніми.

Cameră, odaie; prieten, amic; glas, voce; convorbire, conversație; verificare, control; a dura, a continua, a urma; a înregistra, a înscrie; fix, exact; totdeauna, mereu.

Вправа 232. Прочитайте вірш. Знайдіть усі синоніми до слова *базіка*. Чому в тексті вжито стільки синонімів?

Будував базіка дім –
сім дверей і вікон сім.
Торохтій допомагав:
язиком дошки тесав.
Метушився пустомеля:
скоро будуть стіни й стеля!
Говорун клав на словах
з бляхи цинкової дах...
В дім без вікон і дверей
талалай скликав гостей.

Але... дому не знайшли,
ані даху, ні стіни.
Ось такі балакуни! (О. Сенатович).

Словничок

жéврити – a arde încet
ку́зня – fierărie

невсипу́щий – sânguincios
титáн – titan

§ 35. СЛОВА, ПРОТИЛЕЖНІ ЗА ЗНАЧЕННЯМ (АНТОНІМИ)

Слова, протилежні за значенням, називаються **антонімами** (antonime). Наприклад: *мир – війна, добрий – поганий, плакати – сміятися*.

Багатозначне слово може мати кілька антонімів залежно від того, у якому значенні воно вжите: *чисті* (руки) – *брудні*, *чиста* (вода) – *каламутна*, *чисте* (небо) – *хмарне*.

Вправа 233. Прочитайте вірш. Знайдіть слова з протилежним значенням.

ПОГАС УЧОРА ДЕНЬ...

Погас учора день –
заплакав Рік Старенький.
Сьогодні розсвіло –
сміється Молоденький.
Старенького нам жаль,
а плакати не годиться,
бо Молоденький Рік
почне на нас свариться (Л. Глібов).

Вправа 234. I. Перепишіть. У наведених прислів'ях і приказках підкресліть антоніми.

1. М'яко стеле, та твердо спать. 2. Розумний розсудить, а дурень осудить. 3. Молоде орля, та вище старого літає. 4. Зима без снігу – літо без хліба. 5. Добре говорить, але зле робить. 6. На чорній землі білий хліб родить. 7. Слухай тисячу разів, а говори один раз. 8. Ластівка день починає, а соловей кінчає. 9. Маленька праця краща за велике безділля. 10. З новими друзями не забудь старих.

II. Вивчіть напам'ять два прислів'я.

той великий, той малий.
День і ніч брати сварились
і ніколи не мирились.
Все, що перший будував,
другий миттю руйнував.
Кожен рать повів свою,
стрілись вороги в бою.
Із високим стрівсь низький,
на товстого йшов тонкий,
стрів білявого чорнявий,
огрядного – худорлявий,
на сумного йшов веселий,
на тендітного дебелий.
Ця кривавая війна –
нині сива давнина.
Хоч брати вже й помирились,
після них слова лишились,
дуже горді, незалежні,
абсолютно протилежні,
в мові ці слова живуть,
їх антонімами звать

(А. Свашенко).

Вправа 242. I. У прислів'ях вставте пропущені слова-антоніми і запишіть їх.

1. З великої хмари ... дощ.
2. Менше говори, а ... роби.
3. Праця чоловіка годує, а ... марнує.
4. Краще гірка правда, ніж
5. Де багато слів, там ... діла.

II. Вивчіть напам'ять два прислів'я.

Вправа 243. Перекладіть українською мовою.

Primul – ultimul, liber – ocupat, îngust – larg, departe – aproape, frumos – urât, a se culca – a se scula, puțin – mult, cald – rece, a începe – a termina, a se trezi – a adormi.

Словничок

білявий – auriu, bălai, blond
дебелій – gros, vânjos
ластівка – rândunică
огрядний – zdravăn

тендітний – gingăș, delicat
худорлявий – slab, uscat
чорнявий – brun, brunet

§ 36. ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ-РОЗПОВІДІ

 Вправа 244. І. Прочитайте текст. До якого типу мовлення він належить – розповіді, опису чи роздуму? Доведіть. Перекажіть текст близько до змісту.

1. Гетьман Петро Конашевич Сагайдачний – це одна з тих світлих постатей, образ якої назавжди залишиться в народній пам’яті.

Сагайдачний, людина широкого розуму, добре усвідомлював головні проблеми політичного, економічного, релігійного, освітнянського та станового життя своєї епохи, і не лише у себе вдома, в Україні, а і в суміжних їй державах.

Крім того, йому був притаманний великий дипломатичний такт, завдяки якому, не оголюючи свого меча, він зумів домогтися у поляків таких результатів для блага свого народу, про які жоден український гетьман ні до нього, ні після нього не смів і мріяти.

Чудово володіючи шаблею і пером, Сагайдачний на обидва боки боровся з ворогами своєї вітчизни. Він розширив козацьку територію і збільшив чисельність козацького війська до не бачених доти розмірів, перетворив козацьку справу зі станової в загальнонародну. Сагайдачний заклав міцні підвалини для подальшого існування українського козацтва. Гетьман Богдан Хмельницький лише продовжив справу Сагайдачного...

Сагайдачний любив свою рідну українську мову і розмовляв нею, але знав і шанував й інші слов’янські мови... Особливо Сагайдачний турбувався про народну освіту і влаштування народних шкіл. Для цього він не шкодував ні часу, ні зусиль, ні коштів, даючи прийдешнім поколінням безсмертний приклад (За Д. Яворницьким).

2. Іван Мазепа – один із найславніших гетьманів України – народився 20 березня 1632 року в Мазепинцях на Київщині у

П. Конашевич Сагайдачний.
Автор невідомий. ХІХ ст.

О. Курилас.
Портрет І. Мазепи

старовинному українському роді Мазеп.

Батько Мазепи, Степан, був розумний та освічений чоловік і свого сина, Івана, виховав освіченою людиною.

Спершу вчився Іван дома, згодом – у Полоцьку у вищій школі і вже в 16 літ пішов на Січ учитися військового ремесла. Служив при козацькій армії за Хмельницького. За хоробрість і розум полюбили його всі козаки, а гетьман Хмельницький радив його батькові послати Івана ще продовжувати навчання за кордоном.

Згодом козаки вибрали гетьманом Івана Мазепу. По-перше, Мазепа був тоді найбільш освічений між старшиною, а, по-друге, всі знали, що хоча він і з царем живе в при-

язні, але над усе любить Україну, то й буде їй вірно служити.

І не помилилися. І. Мазепа, ставши гетьманом, почав щиро думати над тим, щоб визволити Україну з-під залежності від сусідів.

Іван Мазепа старався упорядкувати край і піднести його освіту. Побудував багато шкіл і церков власним коштом.

Мазепа прагнув того, щоб Україна була вільною державою (За А. Лотоцьким).

II. Готуючись до переказу тексту, скористайтесь такими порадами:

1. Прочитайте уважно текст.
2. Визначте його тему й основну думку.
3. Поділіть текст на частини і дайте їм заголовки.
4. З'ясуйте значення та правопис незрозумілих слів, розставте розділові знаки.
5. Перекажіть текст, дотримуючись плану.
6. Пам'ятайте про вимоги до мовлення.

Словничок

залéжність – dependentă, atârnare
пpиязнь – prietenie, amicitie

освічений – învățat, cult
такт – politicoș

§ 37. ФРАЗЕОЛОГІЗМИ. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ФРАЗЕОЛОГІЧНИМ СЛОВНИКОМ

У кожній мові, зокрема в українській, є стійкі сполучення слів, часто близькі за значенням до повнозначних слів. Наприклад, *кльовати носом* – дрімати, *накивати п'ятами* – втекти.

Стійкі сполучення слів називаються **фразеологізмами** (frazеologismele). За будовою фразеологізм близький до словосполучення, але, на відміну від синтаксичного словосполучення, яке мовці щоразу творять наново, фразеологізм використовують як уже готовий стійкий вираз, що має зрозуміле всім значення. Порівняйте: *біла фарба* і *біла ворона* (особа, яка вирізняється чимось серед інших). Фразеологізми роблять мову образною, надають їй емоційності.

Близько до фразеологізмів стоять прислів'я, приказки. Це найчастіше завершені речення, вони також відтворюються мовцем, а не творяться щоразу наново. Наприклад: *Хто людей питає, той і розум має*.

Фразеологізми не завжди можна перекласти дослівно. Потрібно добирати в іншій мові фразеологізм, який би за змістом був тотожний тому, що перекладається. Про значення фразеологізмів можна дізнатися зі спеціальних фразеологічних словників.

 Вправа 245. Прочитайте речення. Випишіть фразеологізми, поясніть їх значення, користуючись фразеологічним словником.

1. Учителька слів на вітер не кидає. 2. Хлопців як вітром здуло. Вони повмощувались на задньому сидінні. 3. А як там Андрій? Щось про нього ні слуху, ні духу. 4. Ці звичайні слова наче окропом обпекли нас. 5. Встав Іван наче з хреста знятий. Схилив білий чуб. 6. Поки й світ стоїть, цього ніколи не було й не буде.

 Вправа 246. Складіть і запишіть речення з фразеологізмами.

Лебедина пісня – останній вияв якої-небудь діяльності (від повір'я, що ніби лебідь співає один раз у житті – перед смертю). **Тримати камінь за пазухою** – затаювати злобу на кого-небудь. **Робити з мухи слона** – перебільшувати. **Каламутити воду** – вно-

сити непорозуміння в стосунки між людьми. Зелена вулиця – можливість рухатися вперед без перешкод. Америку відкрити – вигадати або видати за нове те, що давно всім відоме. Собаку з'їсти (жартівливе) – набути великого досвіду. Ось де собака заритий – у цьому і полягає суть справи.

 Вправа 247. Прочитайте текст. Поясніть прислів'я, винесене в заголовок.

ЯКЕ ЇХАЛО, ТАКЕ Й ЗДИВАЛО

- Що ти робиш, Юрчику?
- Пишу листа до Андрійка.
- Таж ти не вмієш писати!..
- Так, але Андрійко не вміє читати (*Народна творчість*).

 Вправа 248. Перекладіть румунські прислів'я українською мовою.

1. Cine râde la urmă, râde mai bine. 2. Câte capete, atâtea păreri. 3. Omul cât trăiește, învață. 4. Nu iese fum fără foc. 5. Mai bine mai târziu, decât niciodată. 6. Ce-i în mână, nu-i minciună. 7. Cine fugе după doi iepuri, nu prinde nici unul. 8. Prietenul la nevoie se cunoaște.

Смішинки

ЗДОГАДЛИВИЙ

- Ти навіщо, синку, в ліве вухо зранку запихаєш вату?
- Ти ж казав, що в мене те, що в праве входить – в ліве вилітає.

ЛІНЬКО

Наш котко ледацюватий,
неохочий працювати:
ані мишки він не ловить,
ані казки він не мовить.
Позіхає, спинку горбить,
молочко із блюдця п'є.
Нічогісінько не робить –
байдики б'є (*О. Орач*).

ЯЗИЧОК

Мене за довгий язичок
батьки поставили в куток.
Поклявся я татові і мамі
язик тримати за зубами.
В куток я, мабуть,
знову стану:
заліз язик мій...
у сметану (*І. Січовик*).

Словничок

блюдце – farfurioară
здибати (зустріти) – a întâlni

ледацюватий – trântor, trândav
позіхати – a căsca

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Що вивчає лексикологія?
2. Що таке лексичне значення слова? Наведіть приклади.
3. Які слова називають однозначними? Наведіть приклади.
4. Які слова називають багатозначними? Наведіть приклади.
5. Наведіть приклади вживання слів у прямому та переносному значеннях.
6. Наведіть приклади власне українських і запозичених слів.
7. Які слова називають омонімами? Наведіть приклади.
8. Які слова називають синонімами? Наведіть приклади.
9. Яку роль виконують синоніми?
10. Які слова називають антонімами? Наведіть приклади.
11. Що таке фразеологізми? Яка їх роль у мовленні?
12. Який словник подає значення фразеологізмів?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО ОЦІНЮВАННЯ

ВАРІАНТ 1

I РІВЕНЬ (3 бали)

1. Позначте рядок, у якому пари слів є антонімами.
 - 1) сумний – багатий, день – ніч, тихо – спокійно;
 - 2) дорогий – дешевий, друг – ворог, життя – смерть;
 - 3) тихий – темний, вечір – ніч, пізно – рано;
 - 4) вгорі – внизу, добрий – поганий, горе – біда.
2. Позначте рядок, у якому всі слова омоніми.
 - 1) друг – ворог;
 - 2) пара (водяна) – пара (двоє);
 - 3) говорити – казати;
 - 4) стіна – стеля.
3. Позначте рядок, у якому вжито фразеологізми-синоніми.
 - 1) грати першу скрипку, дати драла;
 - 2) бити байдики, пекти раки;
 - 3) клювати носом, пасти задніх;
 - 4) теревені правити, яси точити.

II РІВЕНЬ (3 бали)

4. Запишіть текст. Підберіть до нього заголовки. Випишіть словосполучення, у яких слова вжиті в переносному значенні.

Легенький вітерець дихає теплом, хвилює лани золотої пшениці.
А згори лине пісня жайворонка.

5. До поданих слів доберіть синоніми і введіть їх у речення.

Казати, малий, друг.

III РІВЕНЬ (3 бали)

6. Запишіть речення, вставивши, де потрібно, пропущені літери. Знайдіть синоніми. Поясніть їх роль у реченні і мові.

Ой гов..ри, балакай, ро..мовляй (Г. Мазуренко). Швидко м..нає в..сна, ху..ко приходить л..то.

IV РІВЕНЬ (3 бали)

7. Напишіть твір-роздум про працю хліборобів. Використайте в тексті фразеологізми.

ВАРІАНТ 2

I РІВЕНЬ (3 бали)

1. Позначте рядок, у якому всі слова – синоніми.

- 1) вітер, буря, ураган;
- 2) село, місто, вулиця;
- 3) говорити, казати, мовчати;
- 4) дорога, шлях, стіна.

2. Позначте рядок, у якому всі слова багатозначні.

- 1) телефон, ніс;
- 2) голова, бити;
- 3) дієслово, Чернівці;
- 4) ангіна, груша.

3. Позначте рядок, у якому є антонім до фразеологізму *як кіт наплакав*.

- 1) байдики бити;
- 2) кури не клюють;
- 3) клювати носом;
- 4) ноги в руки.

II РІВЕНЬ (3 бали)

4. Запишіть текст. До виділених слів доберіть синоніми. Продовжіть текст двома-трьома реченнями.

Народ **вложив** свою душу у **слово**. Народне слово – наш національний **скарб**. З народного слова **беруть** натхнення **письменники**.

5. До поданих слів доберіть антоніми і введіть пари слів у речення.

Ворог, добрий, рано.

III РІВЕНЬ (3 бали)

6. Запишіть речення, вставивши, де потрібно, пропущені літери. Знайдіть багатозначні слова.

З поля зійшов сн..г і заз..леніла озимина. Люди радіють майбутньому врожаю, адже прав..льно каж.. народна мудрість: „Хліб – усьому голова!”

IV РІВЕНЬ (3 бали)

7. Напишіть твір-роздум про прислів'я і приказки та їх значення в житті людей.

ВАРІАНТ 3

I РІВЕНЬ (3 бали)

1. Позначте рядок, у якому всі виділені слова вжито в переносному значенні.

- 1) тепла весна, зелена Буковина, гірське село;
- 2) золоті руки, м'який характер, летять роки;
- 3) дідусь дримає, ліс дримає, небо плаче;
- 4) вітер вис, колючий погляд, тепла зустріч.

2. Позначте рядок, у якому всі слова однозначні.

- 1) крило, дерево;
- 2) автобус, поле;
- 3) стіна, пустий;
- 4) яблуня, антонім.

3. Позначте рядок, у якому подано фразеологізм.

- 1) викинути з хати;
- 2) викинути з сумки;
- 3) викинути з двору;
- 4) викинути з голови.

II РІВЕНЬ (3 бали)

4. Складіть і запишіть речення з поданими словами, вживши їх у прямому й переносному значеннях.

Дрімати, золотий, стіна.

5. До поданих слів доберіть омоніми і введіть пари слів у речення.

Коса, пара, ніж.

III РІВЕНЬ (3 бали)

6. Запишіть прислів'я, вставивши, де потрібно, пропущені літери. Знайдіть антоніми. Поясніть правопис слів з *не*.

Сит..й г..лодного не/розуміє. Правда будує, а не/правда руйнує. Мал..нька праця краща за в..лике бе..ділля.

IV РІВЕНЬ (3 бали)

7. Напишіть твір-роздум „Чи потрібно використовувати запозичені слова?”.

ФОНЕТИКА. ОРФОЕПІЯ. ГРАФІКА. ОРФОГРАФІЯ

Фонетика (fonetica) – це розділ мовознавства, що вивчає звуки людської мови, їх творення і вимову. Фонетика тісно пов'язана з графікою та орфографією.

Орфоенія (ortoepe) – це розділ мовознавства, що вивчає правила вимови слів.

Графіка (grafia) займається вивченням букв, їх написанням і значенням.

Орфографія (ortografia), або **правопис**, – це розділ мовознавства, який вивчає правила написання слів.

§ 38. ПОНЯТТЯ ПРО ФОНЕТИКУ. ЗВУКИ МОВЛЕННЯ. ЗВУКИ ГОЛОСНІ ТА ПРИГОЛОСНІ

Вправа 249. I. Повільно вимовте слова *мама, школа, дерево, бук*. Назвіть найменші частинки (звуки), з яких складаються ці слова.

II. Запишіть звуки, беручи їх у квадратні дужки. З р а з о к: слово *мир* складається зі звуків [м], [и], [р].

Усі слова в мові складаються зі звуків (sunete). В українській мові, на відміну від румунської, звуки вимовляють менш напружено.

В українській мові, як і в румунській, є звуки голосні (vocale) і приголосні (consoane).

В українській мові 38 звуків: 6 голосних і 32 приголосних. Голосні звуки: [а], [о], [у], [е], [и], [і].

У в а г а! В українській мові немає дифтонгів і трифтонгів, які є в румунській мові.

При утворенні голосних звуків видихуване повітря проходить через ротову порожнину вільно. Голосні звуки творяться голосом і завжди утворюють склад.

Вправа 250. Потренуйтеся вимовляти голосні звуки української мови, повторюючи їх багато разів.

Вправа 251. Вимовте слова, наведені парами, звертаючи увагу на звучання в них голосних.

Полити – палити, воли – вали, копати – купати, торбина – турбіна, греби – гриби, мене – мене, кит – кіт, вмити – вміти, рив – рів.

Вправа 252. Прочитайте вірш, присвячений вимові голосних звуків.

А - а - а,
котика нема.
Е - е - е,
де наш котик, де?
У - у - у,
мишку з'їв малу.
І - і - і,
він спить на печі,
И - и - и,
має гарні сни.
О - о - о,
не будить його.
І - і - і,
тихо, мишки, всі! (М. Підгірянка).

Приголосні звуки української мови: [б], [п], [д], [д'], [т], [т'], [з], [з'], [с], [с'], [в], [ф], [г], [г'], [к], [х], [ж], [ш], [ч], [ц], [ц'], [л], [л'], [н], [н'], [р], [р'], [м], [дж], [дз], [дз'], [й].

Увага! 1. Рисочка вгорі біля знака показує, що звук вимовляється м'яко: лялька [л'ал'ка]. 2. Значок \frown над [дж], [дз], [дз'] показує, що ці дві букви треба вимовляти як один звук: дзвоник [дзвóник], бджола [бджóла].

При вимові приголосних звуків видихуване повітря натрапляє на перепони. Приголосні звуки творяться шумом і голосом або тільки шумом. Порівняйте: [з] – [с], [ж] – [ш]. Приголосні звуки складу не утворюють.

Вправа 253. Прочитайте текст. Поясніть, чому приголосні звуки так називають.

Міркували якось звуки в слові,
ті, яким наймення – Голосні,

що вони найважливіші в мові,
що вони озвучені одні.
Кожен склад утворюється ними.
Завжди ставлять наголос на них.
Недаремно ж звуться Голосними!
Інші звуки всі – при Голосних.
Ті так звані Приголосні звуки
без серйозних нидіють занять.
Тільки знають шуми, хрипи, грюки
чи сичать, хлюпочуть, бубонять.
Їх би гнати з мови безумовно,
бо від них пуття немає, ні!
Так приблизно подумки, безмовно
міркували звуки Голосні.
А сказати – не стачало духу... (А. Бортняк).

 Вправа 254. Потренуйтеся вимовляти приголосні звуки української мови, повторюючи їх багато разів.

 Вправа 255. Прочитайте вголос слова.

Шкільний, сільський, дружба, священний, щастя, їжджу,
джура, дзвін, дзвеніти, гарний, дорогий, ремігати, гедзь.

 Вправа 256. Прочитайте виразно вірші, насичені звуками [ґ], [ґ'], [л], [л'], [дж] та [дз].

1. Гелґочуть під горою гуси.
В город забігло гусеня.
– Гиля, гиля! – гука Ганнуся,
його з городу виганя
(Н. Забіла).

2. У літак сідає лис.
З міста він летить у ліс.
А лисиця й лисенята
виглядати будуть тата
(Т. Коломієць).

3. Піднімає джміль фіранку.
Каже: – Доброго вам ранку!
Як вам, бджілко, ночувалось?
Чи дощу не почувалось?
Виглядає бджілка з хатки:
– У дзвіночку добре спатки.
Цей дзвіночок – як намет.
Тільки дощ – як кулемет (*Л. Костенко*).

 Вправа 257. Прочитайте румунські та українські слова. Намагайтеся вимовляти їх згідно з правилами вимови тієї чи іншої мови.

Sac – сак, Olga – Ольга, Elena – Олена, rol – роль, lampă – лампа, râs – рись, ceai – чай, ceașcă – чашка, cioban – чабан, brânză – бринза, gamă – гама, galop – галоп, ghips – гіпс, gumă – гума, gest – жест.

 Вправа 258. Вивчіть напам'ять скоромовки. Навчіться правильно і швидко вимовляти їх.

1. Кричав Архип,
Архип охрип.
Не треба Архипу
кричати до хрипу (*Народна творчість*).
2. Ніс Гриць пиріг через поріг,
став на горіх, упав на поріг (*В. Ладигець*).
3. Лис малий і більший лис
по гриби ходили в ліс.
Заздрить білка в лісі лису:
лис лисички ніс із лісу (*Л. Куліш-Зіньків*).

 В українській мові звуки на письмі позначаються **буквами**, або **літерами** (cu literele). Але цілковитої відповідності між звуками і буквами немає, тобто не завжди одна буква позначає один звук і не завжди один звук позначається однією буквою.

 Вправа 259. I. Виразно прочитайте текст.

У нас є сусід. Він замість **о** вимовляє **а**. І часом через це виходить плутанина.

- Пішов я якось на город, а він мені каже:
- П а л и бур'ян, бо все заглушить.
 - А я й питаю:
 - А сірники у вас є?

- Навіщо тобі сірники? – здивувався сусід.
- Таж бур'яни палити...

Або іншим разом гукає до мене:

- Треба капусту п а л и т и, бо в'яне.

Але я вже здогадався, що він хотів сказати, і не питав у нього сірників (І. Ющук).

II. Поміркуйте, для чого у спілкуванні з людьми потрібно дотримуватися літературних норм вимови. Чи були у вашому житті такі кумедні випадки, пов'язані з неправильною вимовою звуків?

Словничок

ґедзь – tăun

джюра – cazăc tânăr

кумедний – comic

напружено – încordat

охрип – a răgușit

перепони – piedici

плутаніна – încurcătură

потренуватися – a exersa

ремиґати – a rumega

ротова порожнина – cavitatea bucală

сірники – chibrituri

торбіна – traistă

§ 39. ЗАМІТКА В ГАЗЕТУ (ЗІ ШКІЛЬНОГО ЖИТТЯ)

Нарівні з радіо і телебаченням газети та журнали є основними джерелами інформації для сучасної людини.

Один із найпопулярніших жанрів газетної інформації – **заметка** – коротке (від 10 до 100 рядків) повідомлення про важливі, суспільно вагомні, цікаві факти.

Заметка відповідає на запитання: що, де, коли відбувалося? Вона не тільки подає певну інформацію, а й змушує замислитись, збуджує ініціативу читачів, виховує.

Залежно від фактичного матеріалу, способу викладу позиції автора є: заметка-інформація, заметка-пропозиція, заметка-подяка, заметка дискусійного характеру тощо.

Ознаками заметки є актуальність, правдивість, тактовність викладу.

Вправа 260. Прочитайте заметку. Визначте її основну думку і доберіть заголовок, складіть до неї план.

З нагоди 130-річчя від дня народження першого Президента України, видатного вченого та державотворця Михайла Грушевського у Львові відкрито його музей. У фондах музею – понад дві

тисячі експонатів. Серед них – книги, рукописи, листи, предмети побуту родини Грушевських.

 Вправа 261. Напишіть невеличку замітку у формі листа до редакції дитячої газети, почавши так: *Шановна редакціє! Хочу розповісти...* При написанні скористайтесь такими порадами:

1. Доберіть тему, яка зацікавить усіх.
2. Пишіть, звіривши факти (дати, назви, цифри, прізвища).
3. Продумайте послідовність викладу думок (план).
4. Розповідайте не про все потроху, а про найважливіше.
5. Дотримуйтеся відповідного стилю і типу мовлення.
6. Пишіть грамотно, дотримуйтеся абзаців.
7. Пам'ятайте про вимоги до мовлення і правила спілкування.

 Вправа 262. Напишіть замітку до шкільної газети на одну з тем:

„Експурсія до музею”; „Поїздка в гори”; „Допомога шкільній бібліотеці”; „Участь класу в шкільній спартакіаді”.

§ 40. ПРИГОЛОСНІ ТВЕРДІ ТА М'ЯКІ

 Вправа 263. I. Уважно перечитайте відомості про приголосні звуки, вміщені в попередньому параграфі. Пригадайте, що означає риска вгорі біля букви, яка позначає приголосний звук.

II. Чи є в румунській мові тверді та м'які приголосні?

В українській мові є 32 приголосних звуки: 22 твердих (tari) і 10 м'яких (moi). Деякі приголосні становлять пари: [д] – [д'], [т] – [т'], [з] – [з'], [с] – [с'], [л] – [л'], [н] – [н'], [ц] – [ц'], [р] – [р'], [дз] – [дз']. М'який звук [й] не має парного серед твердих. Губні [б], [п], [в], [м], [ф], шиплячі [ж], [ч], [ш], [дж] та звуки [г], [к], [х], [г'] не мають парних м'яких. Ці звуки можуть пом'якшуватися перед [і], а зрідка й перед іншими голосними: *місто, шість, свято, роздоріжжя*. М'якими ці приголосні не бувають, їх називають напівпом'якшеними.

Звук [р'] вимовляється лише в середині складу: *ряд, рюк-зак*. У кінці складу завжди вимовляється звук [р]: *кобзар, серйозно, бур'ян*.

Звук [й] завжди м'який.

М'якість і пом'якшення приголосних на письмі позначаються буквами *і, я, ю, є* та знаком м'якшення *ь*: *тітка, темрява, нюхати, третє, хлопець*.

 Вправа 264. I. Правильно прочитайте пари слів.

Б'ють – бій, кінний – коня, дорога – дівчина, сон – сіно, робота – рятувати, лук – люк.

II. У яких словах приголосні [б], [к], [д], [с], [р], [л] вимовляємо твердо, а в яких – м'яко? Якими буквами позначаємо пом'якшення цих звуків?

 Вправа 265. Спишіть вірш. Назвіть спочатку м'які, а потім пом'якшені приголосні.

Літом ластівка літає,
ластів'ят малих навчає:
„Не лінуйтесь, ластів'ята,
вчіться літечком літати,
бо, як літо відлітує,
ми за море помандруєм” (Г. Чубач).

 Вправа 266. До поданих слів доберіть слова, що відрізняються від них тільки м'яким звуком, парним твердому приголосному. Запишіть пари слів.

1. Шал, п'ят, красен, сіл, лак, раса. 2. Лис, дим, тин.

 Вправа 267. Прочитайте вірші. Повторюйте читання доти, доки не будете робити жодної помилки у вимові твердих і м'яких приголосних.

1. Лис в курник вночі заліз.
Півень дзьобнув лиса в ніс.
Заскавчав від болю лис
і чимдуж чкурнув у ліс (В. Кравчук).

2. Ляля Юля
в люлі спала,
лялю Юля
колисала (Л. Біленька).

3. Їла Катя паляницю,
пригостила нею кицю.
Киця бігає по хаті:
– Чим же я віддячу Каті?
Як стемніло, киця в ліжко
принесла Катрусі... мишку (І. Січовик).

 Вправа 268. Виразно, правильно прочитайте вірш.

ХЛІБОРОБИ

Честь і слава хліборобам,
що живуть в моїм селі!
Хлібороби хліб нам роблять,
знайте ж ви про це, малі.
В пору літню, в час осінній,
навесні – в гарячий час
косять, жнуть вони і сіють,
лан орють – у котрий раз!
Хлібороб в широкім полі
нам вирощує врожай.
Пшениці шумлять на волі,
де початок їм, де край?
А їсте ви паляницю,
калачі смачні їсте, –
не забудьте поклонитися
хліборобові за те! (М. Познанська).

Й. Андрієску. Косовиця

 Вправа 269. Розкажіть про життя хліборобів, використавши вірш із попередньої вправи та доповнивши розповідь власними спостереженнями.

Словничок

відлітує – trece vara
 заскавчав – a început
 să scheaune
 калач – colac
 колисати – a legăna
 край – plai
 курник – poiată
 лак – lac
 люля – leagăn
 ляк – spaimă

паляниця – plăcintă
 пара – pereche
 помандрюем – vom călători
 поклониться – a se închina
 раса – rasă
 рясa – anteriu
 чимдуж – cât mai iute
 чкурнуv – a zbughit-o
 шал – excitație
 шаль – șal

§ 41. ПРИГОЛОСНІ ДЗВІНКИ ТА ГЛУХІ

Вправа 270. I. Виразно прочитайте слова. Скажіть, якими звуками вони різняться.

Коза – коса, казка – каска, везти – вести, жаль – шаль, гриб – грип.

II. Як вимовляють звуки [з], [ж], [б] у першому слові з кожної пари слів і як вимовляють звуки [с], [ш], [п] у другому слові пари?

III. Пригадайте, що ви вчили в початкових класах про дзвінки та глухі приголосні.

В українській мові, як і в румунській, приголосні звуки поділяють на дзвінки (sonore) і глухі (surde). При вимові дзвінких голосові зв'язки дрижать, при вимові глухих – ні. Дзвінки приголосні звуки творяться шумом і голосом, глухі – тільки шумом.

Дзвінки та глухі приголосні становлять пари: [б] – [п], [д] – [т], [д'] – [т'], [з] – [с], [з'] – [с'], [дз] – [ц], [дз'] – [ц'], [ж] – [ш], [дж] – [ч], [г] – [х], [г'] – [к]. Приголосний [ф] не має парного дзвінкого. Приголосні [м], [в], [н], [н'], [л], [л'], [р], [р'], [й] не мають парних серед глухих приголосних.

Вправа 271. Виразно прочитайте речення. Назвіть дзвінки та глухі приголосні.

Віконечко рідної хати ясніє для мене привітно, як зірка ласкава дитинства, як мамине вічне тепло (В. Крищенко).

 Вправа 272. Прочитайте речення. Знайдіть слова, що різняться дзвінкістю-глухістю приголосних.

1. Поливала сливу злива – не боялась зливи слива. 2. Я стрибаю, наче кізка, на плечі танцює кіска (*Л. Біленька*).

 Вправа 273. Утворіть нові слова, замінюючи дзвінки приголосні глухими. Запишіть їх.

Дон, лід, жабка, дерти, п'ядь, серб.

 Вправа 274. Перекладіть українською мовою румунські слова. Назвіть глухі та дзвінки приголосні.

Veşnic, examen, export, geneză, hrişcă, leu, minge, vechi.

§ 42. ВИМОВА ЗВУКІВ, ЩО ПОЗНАЧАЮТЬСЯ БУКВАМИ Г І Г

 Вправа 275. Прочитайте загадки, відгадайте їх. Стежте за правильною вимовою.

1. Спритний, невеличкий,
у сіренькій свитці
розшукує пшеничку,
щоб трошки поживиться.

2. Дуга з'єднала береги,
немов у казці, гожа.
А от дзвіночка до дуги
ніхто вчепить не може.

 Вправа 276. Чи знаєте ви?

Раз на рік, наприкінці літа, жителі стародавньої французької провінції Бретань збираються на околицях міста Рейн на фестиваль. Окрасою його є два конкурси – на краще читання бретонських скоромовок і краще виконання танцю.

Організуйте і ви у класі конкурс скоромовок, наприклад, на літери г, ґ.

1. В гарненької горлички
туркотливе горлечко.
Горличка туркоче,
горличка воркоче.
Туркотлива горличка
протищає горлечко (*Г. Бойко*).

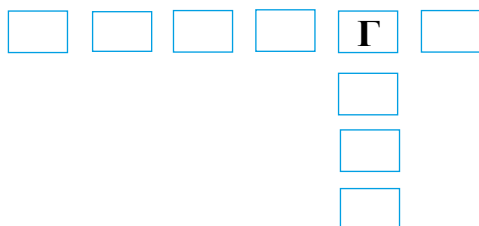
2. Гава гречно газдувала,
ґогель-могель зготувала.
Ґедзь наївся, просто жах,
ґудзик тріснув на штанцях (*О. Кононенко*).

3. Гудзик упав і скотився під ґанок.
ґава подумала:
„З’їм на сніданок”.
І гонорово ґава ходила,
ґудзик шукала –
ґулю набила (*Я. Голота*).

4. Гуси голосно кричали,
горобці зерно клювали.
Гуси гонять горобців,
голубок їм підсобив (*О. Кононенко*).

 Вправа 277. Розв’яжіть кросворд, записавши у клітинки відповіді до загадок.

1. Два брати у воду дивляться, а повік не зійдуться. 2. В теплий дощик народився, парасолькою накрився.

 Вправа 278. I. Уважно прочитайте прислів’я, виразно вимовляючи приголосні звуки.

1. Не відкладай на завтра того, що можеш зробити сьогодні.
2. Що вранці не зробиш, того ввечері не догониш. 3. Хто діло робить, а хто ґави ловить. 4. День без книги – що обід без хліба (*Народна творчість*).

II. Вивчіть напам’ять два прислів’я.

 Вправа 279. Розкажіть про свій трудовий день, використовуючи слова: година, годинник, гуляти, гратися, допомагати.

Смішинки

МУХА-ЗВІР

Сіра муха-цокотуха
сіла Грицеві на вухо.
Грицик чує – щось дзижчить,
та як крикне: „Звір гарчить!” –
і сміються всі з тих пір,
що для Гриця й муха – звір (*П. Воронько*).

гóжий – frumos
гóрличка – hulubiță
гуськóм – unul după altul
ясніти – a desluși

гáва – corb
гáздувáти – a gospodări
грéчно – bine educat

§ 43. НАПИСАННЯ ЛИСТА, АДРЕСИ

 Вправа 280. Прочитайте листи українських письменників з ув'язнення до своїх рідних. Поміркуйте над тим, у чому особливість тексту листа, які його характерні ознаки, з яких обов'язкових елементів складається лист.

Драстуй, сину любий,
сину дорогий, –
я тебе голублю
у думках своїх.
Сину, любий Ромцю,
сину, мій малий,
вироста́й під сонцем,
таточка люби!
І люби, мій Ромцю,
ма́тінку свою, –
я ж тебе, як сонце,
як життя, люблю!
Драстуй, мій маленький,
соняшний синок, –
в тата є для тебе
безліч казочок.

Люба моя дружинонько, рідна, хороша Вірусенько, драстуй!
Драстуй, Роменцю – сонце моє! Кожен мій подих скерований до вас обох, кожний удар серця б'ється разом з вами. Я здоровий, я живу...

Вірусенько. Бережи Ромчика, з нього мусить вирости високоталановита людина, я хочу цього, я хочу сам дивитися, як він буде розвиватися, – це така неймовірна радість (*З листів Григорія Епіка до дружини й сина з Соловків*).

Дорогий Дмитре!
Ну, от, Тобі вже сімнадцять...

Що ж тобі побажати? І чи маю я право на те... Коли я був у Твоєму віці, то вважав, що я всесильний, усемогутній, як Бог. Приємно, що було таке відчуття. Навіть згадувати – приємно. Хоч згадую із усмішкою...

Бери од кожної пори свого життя те, що вона тобі пропонує. Вимагати від часу – і немудро, і негідно, може. Але – і не пливи за течією. Тобто, виробивши тверді орієнтири, що таке добро і що зло, виростає у їхньому магнітному полі [...]. Ідеал є один – добра і справедливості, чесності і любові. Іншого, мабуть, нема. Ще додаю – ідеал Краси.

Щедре серце дається любов'ю. Великою любов'ю, більшою за тебе. У Твої літа найголовніше, може, вчитися любити. Вміти любити – то велике вміння... (З листа Василя Стуса синові Дмитрові).

З давніх-давен люди писали один одному листи. **Лист** – це особливий вид писемного тексту, який забезпечує спілкування на віддалі. З допомогою листа ми повідомляємо про щось адресата, поздоровляємо його. Листи бувають офіційні (службові) та особисті (приватні).

Уміння написати листа – важлива ознака культурної людини. Щоб листування було успішним, тому, хто пише листа, потрібно правильно сформулювати зміст і визначити композицію листа, дібрати потрібні слова та словосполучення, правильно написати адресу на конверті.

Текст листа здебільшого містить такі частини:

початок: звернення до адресата (*Дорога подруго!, Мій любий сину!*); початкова фраза про стан листування (*Нарешті отримав від Вас листа*);

основна частина: розкриття основного змісту листа (*Хочу розповісти про новини в нашому житті...*); запитання до адресата (*Як Твої успіхи в навчанні?, що нового у Тебе?*); подяка (*дякую за інформацію про нові книги...*); прохання писати листи (*Чекаю на Вашу відповідь*); передача вітань (*прошу передати вітання ...*);

кінцівка: спеціальні етикетні формули (*на цьому закінчую, на все добре, до скорої зустрічі, обнімаю, цілую*); підпис (*Твоя подруга Наталка...*); дата і місце написання листа (*20 серпня 2003 року. Чернівці*).

Дуже важливо правильно заадресувати листа.

Запам'ятайте!

1. Відомості про адресата (того, кому посилаємо листа) на конверті потрібно писати справа вниз в такому порядку: прізвище, ім'я, по батькові; вулиця, будинок, квартира; місто (село), район, область; індекс; країна (при потребі).

2. Відомості про себе, адресанта (того, хто писав листа), треба писати зліва вгору в такому ж порядку. Наприклад:

<p>Адреса відправника, індекс</p> <p><u>Крецу Людмила Володимирівна</u></p> <p><u>вул. Центральна, 27</u></p> <p><u>с. Горбівці,</u></p> <p><u>Глибоцький р-н,</u></p> <p><u>Чернівецька обл.</u></p> <p><u>58076</u></p>	
	<p>Адреса одержувача, індекс</p> <p><u>Мунтяну Анатолію Петровичу</u></p> <p><u>Проспект Незалежності,</u></p> <p><u>буд. 80, кв. 71,</u></p> <p><u>м. Чернівці</u></p> <p><u>58005</u></p>

 Вправа 281. Запишіть повністю свою адресу, вказавши своє ім'я та прізвище, вулицю, номер будинку і квартири, місто чи село, район, область, індекс.

 Вправа 282. Напишіть листа своїй бабусі чи дідусеві. Намагайтеся дотримуватися правил спілкування. Правильно заадресуйте листа. При написанні листа скористайтеся такими порадами:

1. Пишіть виразно, чітко, на якісному папері.
2. Дбайте про почерк, охайність в оформленні листа.
3. Уживайте звертання. Звертаючись до старших на Ви, пишiть це слово з великої букви.
4. Дотримуйтеся композиції листа (початку, основної частини, кінцівки).
5. Стежте за мовленнєвим оформленням і грамотністю.

6. Ставте розбірливо підпис, дату.
7. Не залишайте листів без відповіді.

 Вправа 283. Прочитайте текст. Знайдіть у ньому помилки і виправте їх.

Писав із табору Василько:
„Нових у мене друзів стілки!
Я, мамо, добре відпочився!
І опилсинів тут наївся.
І накупався, як ніколи...
Пеши. Вітаєм.
Я й Мекола”.

А мама так йому писала:
„Без тебе дома скучно стало...
але тобі на користь море.
І ми зустрінемося скоро...
Ти молодець, що „відпочився”, –
коли б ще й грамоти навчився!” (Г. Бойко).

Словничок

голубити – a dezmierda, a mângâia
орієнтир – reper, punct de reper

вміння – îndemânare, pricepere
усемогутній – atotputernic, omnipotent

§ 44. ЗНАКИ ПИСЬМА. АЛФАВІТ

 Вправа 284. Прочитайте вірш. Про що в ньому розповідається? Який заголовок можна до нього дібрати?

Літера до літери
в'яжуться у слові.
А всього їх – тридцять три
в українській мові.
А, Б, В, Г, Ґ, Д, Е –
ось вже перша сімка є.
Є – не сім, а вісім! –
Сперечались Ж, З, И,
далі пісеньку вели.
І – мирило Їх, а Й
в шапочці прийшло новій.
К, Л, М, Н, О, П, Р
разом ходять відтепер.

С – свистало, Т – товклось,
 У, Ф, Х, Ц, Ч здалось:
 Ш і Щ в гурті зівак
 загубили Ь.
 Ю і Я не вийшли з гри:
 – Всі ми тут,
 нас – тридцять три! (Л. Голота).

Звуки мови на письмі позначаються **буквами**, або **літерами** (cu literele).

Звуки ми вимовляємо і чуємо, букви пишемо і бачимо.

Букви бувають великі та малі й мають свої назви.

В українській мові користуються кириличними буквами. Усього в українській мові 33 букви, з яких десять позначають голосні звуки, 22 приголосні звуки, одна буква (знак м'якшення) звука не позначає, а лише вказує на м'якість попереднього приголосного звука.

Усі букви, розташовані в чітко визначеному порядку, становлять **алфавіт**, який ще називають **азбукою**, або **абеткою** (alfabetul).

А а,	Б б,	В в,	Г г,	Ґ ґ,	Д д,	Е е,	Є є,	Ж ж,	З з,
(а)	(бе)	(ве)	(ге)	(ґе)	(де)	(е)	(є)	(же)	(зе)
и,	І і,	Ї ї,	Й й,	К к,	Л л,	М м,	Н н,	О о,	П п,
(и)	(і)	(ї)	(йот)	(ка)	(ел)	(ем)	(ен)	(о)	(пе)
Р р,	С с,	Т т,	У у,	Ф ф,	Х х,	Ц ц,	Ч ч,	Ш ш,	Щ щ,
(ер)	(ес)	(те)	(у)	(еф)	(ха)	(це)	(че)	(ша)	(ща)
			Ь			Ю ю,	Я я.		
			(знак м'якшення, або м'який знак)			(ю)	(я)		

Вправа 285. Напишіть і вивчіть напам'ять українську абетку.

Алфавіт, чи абетку, повинна добре знати кожна людина, бо за алфавітом розміщують слова у словниках, енциклопедіях, складають списки людей, каталоги тощо. Добре знання алфавіту допомагає швидко і впевнено знаходити потрібні слова у словниках, прізвища в списках, назви книжок у каталогах тощо.

Крім букв в українській мові вживають ще два знаки: апостроф (') і дефіс (-), але при розміщенні слів за алфавітом їх не беруть до уваги.

 Вправа 286. Запишіть слова в алфавітному порядку.

Школа, книжка, зошит, вчитель, перо, олівець, гумка, пенал, крейда, дошка, урок, мова, наука.

 Вправа 287. Складіть за алфавітом список учнів вашого класу.

 Вправа 288. Запишіть назви навколишніх сіл і розташуйте їх в алфавітному порядку.

 Вправа 289. Складіть алфавітний список імен членів родини Омелечка з поданої нижче пісні.

А В НАШОГО ОМЕЛЕЧКА

А в нашого Омелечка
невеличка сімеєчка:
тільки він та вона,
та старий, та стара,
та дві ляльки в колисці,
та дві няньки колише,
та по хаті двоє лазять,
а третього возком возять,
та дві Христі в намисті,
та дві Насті в запасці.
Та дві дівки косаті.
Та два парубки вусаті,
і Андрон, і Харитон,
Парамон, і Антон,
і Протас, і Панас,
і той парубок, що в нас,
і Горпина, і Уляна,
що полюбила Дем'яна,
і низенькая Килина,
що полюбила Мартина.
І зовиця білолиця,
і ще якась молодиця,
і ще ота мички миче,
що всякого за чуб смиче;

і ще отой Герасим,
що чоботи усім шив.
Отака сімеечка
у нашого Омелечка
(З народної творчості).

 Вправа 290. Визначте кількість букв і звуків у словах.

Вода, щука, день, бджола, дзижчати.

 Вправа 291. I. Виразно прочитайте вірш-загадку. Відгадайте, про що розпо-відається в ньому.

З ОДНІЄЇ МИ РОДИНИ

З однієї ми родини
від Андрія до Ярини.
Як по одному, самі,
ми буваємо німі,
хоч і маєм різні назви
й добре знаєте всіх нас ви.
Певним станемо рядком –
заговоримо ладком.
Ми – писемності основа.
А без нас ніхто ні слова!
(Д. Білоус).

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Що таке буква? 2. Що таке звук? 3. Яка різниця між звуками і буквами?

III. Випишіть з вірша-загадки п'ять слів, у яких кількість звуків дорівнює кількості букв, і п'ять слів, де звуків більше, ніж букв. Поясніть причину цієї різниці.

 Вправа 292. Доберіть самостійно по п'ять слів, у яких: а) кількість букв дорівнює кількості звуків; б) звуків більше, ніж букв; в) букв більше, ніж звуків.

Словничок

візók – căruță
запáска – fotă

зовиця – cumnată
намісто – salbă

§ 45. ЗВУКОВЕ ЗНАЧЕННЯ БУКВ Я, Ю, Є, Ї. ПРАВИЛЬНА ЇХ ВИМОВА

 Вправа 293. Правильно прочитайте слова, поясніть звукове значення букв я, ю, є, ї.

Ящірка, їду, єдиний, Юлія, зброя, Маріє, їжак, лячно, люди, буряк, бур'ян, синє, солов'ї, об'їзд, з'єднати.

Голосні звуки на письмі позначають літерами **а, е, о, у, и, і, я, ю, є, ї**.

Літери **а, е, о, у, и, і** на письмі позначають лише один голосний звук: *сад* – [сад], *небо* – [небо], *лом* – [лом], *клуб* – [клуб], *риба* – [риба], *літо* – [літо].

Літери **я, ю, є** після букв на позначення приголосних позначають звуки [а], [у], [е] і м'якість попереднього приголосного звука: *ряд* – [р'ад], *любий* – [л'убий], *давнє* – [даўн'є].

Літери **я, ю, є** позначають два звуки в таких випадках:

а) на початку слова: *яблуко* [йяблуко], *юність* [йун'іст'], *єдність* [йедн'іст'];

б) на початку складу – у середині слова після голосних: *баян* – [байан], *воювати* [войувати], *заєць* [зайец'];

в) після апострофа: *пам'ять* [пам'ят'], *в'юн* [в'юн], *б'є* [б'є];

г) після знака м'якшення: *ательє* [ател'їє], *більярд* [біл'їард].

Літера **ї** завжди позначає два звуки – [й] та [і]: *їжак* [йїжак], *доїти* [дойіти], *з'їсти* [зйісти].

 Вправа 294. Скажіть, чому в словах *знають, читають, боєць, єдність* однакова кількість звуків і букв.

 Вправа 295. Прочитайте вірш. Знайдіть букви **я, ю, є, ї, ь**. Поясніть їх звукове значення.

Дивлюсь, аж світає,
край неба палає,
соловейко в темнім гаї
сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє,
степи, лани мріють,
між ярами над ставами
верби зеленіють...
І все то те, вся країна,
повита красою,
зеленіє, вмивається
дрібною росою (Т. Шевченко).

Буквосполучення **дж**, **дз** звичайно позначають один звук [дж], [дз]: *джерело* [джерело], *раджу* [раджу], *дзьоб* [дз'об], *гудзик* [гудзик].

Два звуки [д] і [ж], [д] і [з] ці буквосполучення позначають лише тоді, коли префікс закінчується на [д] (**від-**, **під-**, **над-**), а корінь починається на [ж] або [з]: *віджити*, *піджити*, *відзнака*, *надзвичайний*.

Буква **щ** завжди позначає два звуки [шч]: *щедрий* [щедрий], *щука* [щучка].

 Вправа 296. Спишіть, визначте, один чи два звуки позначають буквосполучення **дж**, **дз**.

1. Йду. Гладжу рукою соболину шерсть ячменів (*М. Коцюбинський*). 2. Стояли (монголи) на нагромаджених купках камення (*І. Франко*). 3. Старе відживає, нове народжується (*Народна творчість*). 4. Хлібороби нашого села уже віджнивували (*З газети*).

 Вправа 297. Випишіть у три колонки: 1) слова, у яких звуків і букв порівну; 2) слова, у яких звуків менше, ніж букв; 3) слова, у яких звуків більше, ніж букв.

Явір, огорожений, ходжу, мряка, гребінь, щедрий, малюк, знаємо, сяють, оцінювати.

 Вправа 298. Від наведених слів відкиньте лише один приголосний звук (не букву). Утворені слова запишіть.

Дзвінок, джміль, їду, щадити, щільний, тьохкати, яр.

 Вправа 299. Випишіть виділені слова і напишіть, скільки кожне з них має букв і скільки звуків.

1. Кожна **пісня моя** – віку мого **день** (*І. Франко*). 2. **Пісня і праця** – великі дві сили (*І. Франко*). 3. **Людські пісні** – найглибша мука, **найвища радість** на землі (*М. Рильський*).

Словничок

віджнивувати – a termina seceratul
вік – veac
гребінь – pieptene
дзижчати – a bâzâi
здаватися – a se părea
мріють – viscază
мряка – ceață

палác – răspândește o lumină
світác – se luminează
соболиний – zibelină
тьохкати – a cânta
шерсть – blană
щадити – a ierta
щільний – compact

§ 46. СКЛАД. ОСНОВНІ ПРАВИЛА ПЕРЕНОСУ. ЗВУКОВИЙ ЗАПИС СЛІВ (ТРАНСКРИПЦІЯ). ФОНЕТИЧНИЙ РОЗБІР СЛОВА

Вправа 300. Поділіть перше речення вірша (вправа 295) на склади. Дайте відповіді на запитання:

1. Що таке склад? 2. Як визначити, скільки складів у слові?
3. Які бувають склади?

Вправа 301. Виразно прочитайте слова за складами. Поясніть, чому ви ділите слово так, а не інакше.

Я ненавиджу брехню у всякій одежі (*М. Рильський*).

В українській мові, як і в румунській, слово при вимові ділиться на склади.

Склад (silabă) – це один голосний звук або поєднання голосного з приголосним, що вимовляються одним поштовхом видихуваного повітря: *шко-ла, у-чень*. У слові стільки складів, скільки голосних звуків.

В українській мові є одно-, дво-, три- та багатоскладові слова: *мир, ма-ти, у-чи-тель, ви-ко-ну-ва-ти* тощо.

В українській мові склади бувають відкриті й закриті.

Склад, що закінчується на голосний звук, називають **відкритим** (deschisă): *ру-ка, го-ло-ва*.

Склад, що закінчується на приголосний звук, називають **закритим** (închisă): *ніч, віль-ний*.

Вправа 302. I. Визначте в словах відкриті та закриті склади. Відкриті склади підкресліть однією рисою, закриті – двома.

Раз, нагріте, серце, вік, добром, не прохолоне.

II. Із наведених слів складіть речення-афоризм з творів Тараса Шевченка.

Вправа 303. Чому в словах *раджу, воджу, гудзик* перший склад відкритий? Назвіть звуки в цих словах.

Вправа 304. Відгадайте загадки. Слова-відгадки поділіть на склади. Визначте відкриті та закриті склади.

1. Стоїть завод у полі.
Який? А це секрет.
Працюють в ньому бджоли –
виготовляють мед.

2. Гру цю люблять всі на світі:
і дорослі, і їх діти.
М'яч. Удар. І крики: – Го-ол!
Пречудова гра...

3. З лісу в ліс перелітає,
де не сяде, там співає,
і кладе яєчка
у чужі гніздечка... (І. Січовик).

Слова з рядка в рядок переносять звичайно за складами:
чай-ка, пар-та, гу-дзик, си-джу, бур'-ян, рай-он, низь-ко.

Проте тут є обмеження:

1. Одну букву не залишаємо в попередньому і не переносимо в наступний рядок. Отже, не можна ділити для переносу такі слова, як *оса, яма, Азія*.

2. Із двох однакових букв найчастіше одну залишаємо в попередньому, а другу переносимо в наступний рядок: *від-да-ти, туман-ний*.

3. Не можна ні відривати від префікса, ні залишати при ньому букв, що не становлять складу. Отже, переносимо тільки *ви-йшов, за-йду*, хоч у вимові ці слова діляться на склади так: [вий-шоў], [зай-ду].

4. Скорочення завжди треба залишати з тими словами, яких вони стосуються: *Т.Г. Шевченко, 1996 р., 5 т, 10 см.*

 Вправа 305. Спишіть речення. Покажіть усі можливі переноси. Одне прислів'я вивчіть напам'ять.

1. Книга вчить, як на світі жить. 2. Золото добувають із землі, а знання – з книжок. 3. З книгою подружишся, розуму наберешся (*Народна творчість*).

 Вправа 306. Чому не можна розривати для переносу наведені слова?

В'їзд, овес, юнак, мрія, олія, усміх, огляд.

 Вправа 307. Спишіть слова. Покажіть усі можливі переноси.

Кукурудза, гайок, війна, голка, ялина, аптека, годинник, подзвонити, підвозити, розгрібати.

 Вправа 308. І. Спишіть текст. Стежте за правильністю переносу слів з рядка в рядок.

З дитячих років книжка допомагала вам пізнати себе і зрозуміти світ, що вас оточує. Казки, веселі та сумні вірші, оповідання

про сміливих людей, що боролися за щастя народу, про таємниці природи, про те, як живуть люди в далеких і близьких краях... Про все розповідає книжка. Недарма часто трапляється так, що вчасно прочитаний твір підказує людині вибір життєвого шляху, професії (*З газети*).

II. Перекажіть текст.

 Вправа 309. Розкажіть, які книги ви любите читати. Яка з книг, прочитана останнім часом, вам сподобалась найбільше? Коротко перекажіть її зміст.

 Вправа 310. I. Прочитайте слова. У виділених словах визначте кількість букв, кількість звуків. Що таке звук? Що таке буква?

Краю, ти мій краю, кращого за тебе я в житті не знаю
(*В Сосюра*).

II. Пригадайте, які звуки називаються голосними, а які приголосними. Назвіть голосні та приголосні звуки у слові *краю*. Охарактеризуйте приголосні звуки в цьому слові за м'якістю–твердістю, дзвінкістю–глухістю.

III. Пригадайте, які голосні називаються наголошеними, а які ненаголошеними. Назвіть наголошені та ненаголошені голосні у слові *краю*.

IV. Що таке склад? Які склади називаються відкритими, а які закритими? Охарактеризуйте склади в слові *краю*. Наведіть приклади слів із закритими складами.

Для точного відтворення на письмі усного мовлення (вимоги звуків і фраз), наприклад, при фонетичному розборі слова, використовують спеціальне фонетичне письмо, чи фонетичну транскрипцію.

Фонетична транскрипція має ту особливість, що в ній кожна буква завжди позначає один звук, а кожен звук завжди позначається однією і тією ж буквою.

Текст, слово чи звук, який транскрибують, беруть у квадратні дужки [].

Скісна риска над голосним позначає наголос [водá]. Скісна риска вгорі після приголосного означає його м'якість [ден´], знак апострофа – напівпом'якшення приголосного (переважно перед і) [ж'інка]. Для позначення довготи звука використовують двокрапку [знан:á].

У фонетичній транскрипції переважно використовують букви українського алфавіту, проте не вживають великих літер.

У фонетичному записі літери **я, ю, є** позначають або як сполучення двох звуків: [йа], [йу], [йе], або як голосні з м'якістю попереднього приголосного [’а], [’у], [’е]; **ї** та **щ** завжди позначають два звуки [йі], [шч].

Маленькі літери збоку вгорі після голосного вказують, до якого звука наближена його вимова: [ве^нліка], [зи^ема].

При записі тексту однією скісною рисою / позначають паузи всередині речення, двома скісними рисками // – тривалу паузу на межі речень [йак па́рост’ ви^еногра́дної лози́ / плека́йте мо́ву // піл’но й не^нуста́н:о / політ’ бурйа́н //].

 Вправа 311. Прочитайте порядок усного фонетичного розбору та зразок розбору. За такою ж схемою проаналізуйте слова *кращого* та *знаю*.

Порядок усного фонетичного розбору

1. Кількість складів, відкриті та закриті склади, наголошений склад.
2. Кількість звуків і кількість букв (вимовити звуки, назвати букви).
3. Звуки характеризувати у порядку їх розташування у слові.

Зразок усного фонетичного розбору

Сім’я

1. Два склади: *сім’-я*, перший закритий, другий відкритий, наголошений другий склад.
2. П’ять звуків: [с’], [і], [м], [й], [а]; чотири букви: ес, і, ем, я.
3. Звуки характеризувати у порядку їх розташування у слові, наприклад:
приголосний звук: [с’] глухий, м’який [с’];
голосний звук: [і] – вимовляється виразно, чітко.

 Вправа 312. І. Прочитайте вірш згідно з нормами української літературної вимови.

БУКОВИНО ДОРОГА

Буковино дорога,
моя щира, рідна ненько!
Лиш для тебе я жию,
лиш для тебе б’є серденько!

Все на світі ти мені:
батько, матір і родина!
На сім світі Божий рай,
де край милий, Буковина.
Там, де синій Прут тече,
я на кобзі грав лугами,
думи я співав старі,
умивався і сльозами.

Там спочити я би рад
від роботи, горя, труду...
І в могилі я тебе,
Буковино, не забуду (С. Воробкевич).

II. Яка основна думка вірша? Пригадайте твори румунських та українських письменників на цю ж тему. Прочитайте один з них напам'ять.

Словничок

думи – gânduri

кобза – cobză

одяга (застаріле) – îmbrăcămintă

родина – familie

часто – des

§ 47. ТВІР-РОЗПОВІДЬ НА ОСНОВІ ВЛАСНОГО ДОСВІДУ

Вправа 313. Прочитайте тексти. Відгадайте загадку. Який з текстів є описом, який розповіддю, а який – роздумом? Поясніть, чому ви так думаєте.

1. ЗАГАДКА

Птах великий і красивий,
чорний або сніжно-білий.
Гострий дзьоб, тоненькі ноги,
вернувся з далекої дороги.

2. ЯК ЛЕЛЕКИ ВРЯТУВАЛИ ДІТЕЙ

(Легенда)

Давно це було, коли на українську землю нападали орди кочівників. Налетять і підпалять хати, виженуть худобу, заберуть у полон жінок і дітей. А малюків кидали напризволяще на згарищах. Це побачили лелеки і стукотом дзьобів почали кликати

козаків на допомогу. Але далеко були козаки, не почули. І тоді птахи, підхопивши на крила малюків, піднялися високо-високо над землею. Почули своїх дітей козаки і кинулися наздоганяти ворогів. А лелеки кружляли над ними, вказуючи дорогу. Наздогнали козаки завойовників і порубали. З того часу в Україні лелекам завжди раді.

Є. Столиця. Прилетіли лелеки

3. Лелека біля нашої оселі. Мовби недремна сторожа, стоїть він на своєму шапкастому гнізді. Уважніше пригляньтеся до його лагідних і спокійних очей, стрункої постави і неодмінно помітите одну особливість: ні, він не гість на цьому обійсті, він – господар! Дарма, що наші постійні сусіди вимушені на зиму полишати обжиті місця; весною, як запарує земля, вони неодмінно повернуться, принісши із собою особливий настрій... Лелечина вірність – у буквальному і переносному смислі – стала своєрідним символом любові до рідної землі, на якій вони виростили і яка стала їхнім рідним домом (За В. Скуратівським).

 Вправа 314. І. Прочитайте текст. Визначте його тему й основну думку. Чи можна вважати цей текст розповіддю? Свої висновки аргументуйте.

Якось восени я йшов полем і побачив: на великому лузі зібралось багато лелек. Вони утворили коло, а в колі тім з опущеною головою стояв один, красень, і слухав стрекотливу, тривожну мову своїх побратимів. Була саме пора відльоту лелек. Спочатку я гадав, що в центрі стоїть їхній ватаг, але невдовзі відкинув

цей здогад. За якимось невловимим знаком усі лелеки піднялися, а він залишився. Він навіть побоявся підвести голову. Вони зробили над ним прощальне коло і полетіли.

Він не стрекотав, не бився об землю, не просив прощення чи помилування. Він стояв, убитий горем. Тільки тепер я здогадався, що відбувся лелечий суд – можливо, найсправедливіший і водночас найжорстокіший з усіх судів. Його покинули, йому заборонили летіти з ними, і він залишився в самотині...

Виявляється, він не загинув. Його підібрали діти, не знаючи про те, що він учинив злочин. Відіграли, привчили до іншого життя, назвали Халимоном.

Лелеки щовесни прилітали, виводили діток, знову відлітали, а Халимон усе жив самітником і більше ніколи не піднімався в небо.

Зовсім випадково я довідався, за що покарали лелеку. Може, то просто людська вигадка, а може, й правда – не знаю. Мені розповідали, що того літа в сусідньому селі під час грози блискавка підпалила хату, на якій багато років жили лелеки. Господар хати майже з вогню виніс дітей і дружину. Він же, лелека, рятуючи себе, відразу полетів геть від пожежі, забувши про свою родину. На виручку прилетіли інші лелеки, але вже було пізно – мати з двома маленькими пташенятами, які ще не вміли літати, загинули у вогні. Лелека все літо ховався. А коли настала пора вильоту, тихенько пристав до зграї. Але там його упізнали і осудили на вічну самотність (За В. Земляком).

II. Пригадайте цікаві випадки, свідками яких ви були, та підготуйтеся розповісти про них.

Вправа 315. Напишіть невеликий твір-розповідь на одну з тем.

„Мій день народження”; „Мій робочий день”.

Пишучи твір, пам'ятайте, що зміст твору повинен відповідати темі й основній думці, у творі не повинно бути зайвого, думки потрібно викладати послідовно, використовуючи мовні засоби зв'язку між реченнями в тексті.

Словничок

бліскавка – fulger

грозá – furtună

згáрище – loc de incendiu

злóчин – crimă

кочівнік – nomad

лелéка – barză

напризволяще – fără

supraveghere

полóн – captivitate

самітник – pustnic

§ 48. НАГОЛОС. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ОРФОЕПІЧНИМ СЛОВНИКОМ

 Вправа 316. I. Розставте у вірші (вправа 312) наголоси. Що таке наголос?

II. Скажіть, яка роль наголосу в наведених парах слів:

1. *Коню́* (давальний відмінок однини) і *ко́ню* (кличний відмінок однини); *руки́* (родовий відмінок однини) і *ру́ки* (називний відмінок множини). 2. *Замо́к* (пристрій для замикання ключем) і *за́мок* (фортеця); *мука́* (борошно) і *му́ка* (сильне фізичне або моральне страждання).

 Вправа 317. Прочитайте вголос речення. Чи однаково вимовляються два однаково написаних слова? Який склад розтягується довше, вимовляється з більшою силою голосу в першому з них, а який – у другому?

Навіть роботи заіржавіють без роботи! (П. Ребро).

В українській мові, як і в румунській, один зі складів вимовляється з більшою силою. Посилення голосу на одному зі складів слова називають **наголосом** (accent).

Склад, на який падає наголос, називається **наголошеним** (accentuat). Усі інші склади в слові **ненаголошені** (neaccentuat).

В українській мові, як і в румунській, наголос різномісний і, тобто наголошеним може бути будь-який склад: *па́рта*, *вода́*, *голова́*.

Наголос в українській мові рухомий, тобто при зміні слова він може переміщуватися на інший склад: *вода́* (називний відмінок однини) – *во́ди* (називний відмінок множини).

Увага! Деякі слова можуть мати двоякий наголос. Наприклад: *алфа́віт* або *алфаві́т*.

 Вправа 318. I. Виразно прочитайте слова, визначте в них наголос.

Друзі, подружитися, готувати уроки, гуляти, нерозлучні.

II. Запишіть слова і позначте в них наголос.

III. Складіть зв'язний текст „Друзі”, використовуючи подані слова. Поставте наголос у кожному слові тексту.

 Вправа 319. Вимовте слова, змінюючи місце наголосу в них. Чи при цьому змінюється їх значення? Складіть і запишіть словосполучення з цими словами.

П'ята, сім'я, замок, орган, дорога.

Вправа 320. Доповніть ряди однозвучними словами, але з іншим наголосом, щоб було римування. Поясніть значення слів, що мають різний наголос.

Зіставлення не марне
та й зовсім не складне:
число буває **парне**,
а молоко – ...;
і не важка наука –
різниця ось така:
великий біль – то **мука**,
а борошно –

Як кажуть, це на лобі
нам записати слід:
у колесі є **обід**,
а за столом –
Всі знай у мові **ходи**
і впевнено ...,
пізнай глибини, **броди**,
не навмання ...! (А. Арсірій).

Правильне наголошування слів дуже важливе при спілкуванні, оскільки зміна наголосу в слові інколи призводить до зміни значення слова, наприклад: *замók* (пристрій для замикання чого-небудь ключем) і *зámok* (фортеця).

Якщо ви сумніваєтеся, чи правильно наголошуєте слово, варто звернутися до словників. Словники усіх типів обов'язково подають наголос.

Про нормативне наголошування і правильну вимову слова можна дізнатися зі спеціального орфоепічного словника, у якому всі слова подано фонетичною транскрипцією.

Вправа 321. Візьміть у бібліотеці словники української мови різних типів, зверніть увагу на наголос у словах. Обов'язково ознайомтеся з „Румунсько-українським словником“, яким вам доведеться найчастіше користуватися.

Вправа 322. Перекладіть текст українською мовою. У всіх словах проставте наголос. При потребі користуйтеся перекладним словником.

Ori să tacî, ori să spuî lucruri care preîuiesc mai mult decât tăcerea. Mai degrabă aruncă la întâmplare o piatră decât să foloseşti un cuvânt de prisos sau fără de folos. Nu spuneţi puţin în cuvinte multe, ci spuneţi mult în cuvinte puţine (Пифагор).

Смішинки

П'ЯТІРКА

- Сьогодні ми диктант писали!
- То що ти хочеш цим сказати?
- П'ятірок в нас тепер чимало!
- Напевно, вже і в тебе п'ять?

- Та ні, у мене лиш четвірка...
 – Чому ж не п'ять, скажи, хлопча?
 І тут малий зітхає гірко:
 – П'ятірок всім не вистача... (Г. Бойко).

Словничок

заіржавіти – a rugini
 записати на лобі – a scrie
 pe frunte
 марне – degeaba
 навмання – pe-achipuite,
 la întâmplare

обід – anvelopă
 брід – vad
 парне – care formează
 o pereche
 рóбот – robot
 хід – mers

§ 49. НАГОЛОШЕНІ І НЕНАГОЛОШЕНІ ГОЛОСНІ. ЇХ ВИМОВА І ПОЗНАЧЕННЯ НА ПИСЬМІ

 Вправа 323. Пригадайте, що ви вивчали про вимову наголошених і ненаголошених голосних в українській мові.

У румунській мові всі голосні звуки – наголошені та ненаголошені – вимовляють чітко.

В українській мові голосні звуки [a], [o], [y], [e] [и], [і] вимовляють чітко під наголосом. Звуки [a], [y], [і], [o] вимовляють виразно і в ненаголошених складах.

Звук [e] в ненаголошених складах вимовляють наближено до [и], а звук [и] – наближено до [e], наприклад: *земля* [зе^им-л'а], *зима* [зи^eма].

Звук [o] перед складом з наголошеним [y] вимовляється як [o^y], наприклад: *кожух* [ко^yжух], *голубка* [го^yлубка].

 Вправа 324. І. Виразно прочитайте байку. Зверніть увагу на наголос у словах. Визначте, які голосні вимовляються невиразно.

ЛИСИЦЯ

Лисиця в школу вчитися прийшла.

А як вона ледачою була,
 то, щоб уроки не робити,
 надумала учительку дурити –
 всі правила напише на хвості
 та приклади складніші і прості
 і вгору лапу піднімає:

– Я знаю! Я піду до дошки!
Озветься так, помнеться трошки,
хвоста до носа піднесе
і відчита, як з книги, все...
Отож знання у неї ті
були не в голові, а на хвості!
Учителька помітила це діло –
на хвіст ногою наступила:
– Тепер відповідай!
Лисиця так і сяк –
не зна нічого – й край...
Шановні друзі, учні й учениці,
а поміж вас нема подібної лисиці? (М. Яровий).

II. Перекажіть зміст байки своїми словами.

III. Дайте відповідь на запитання автора.

IV. Що ви думаєте про поведінку таких „лисиць“?

 Вправа 325. Спишіть речення, прокоментуйте вимову ненаголошених голосних.

1. Наближення зими у всьому серце чує: і в шелесті листків, і в вітрі, і в стежках (В. Сосюра). 2. Чарівний світ пливе переді мною: сині води, білі піски, хати на високих берегах (О. Довженко).

 Вправа 326. Прочитайте румунські та українські слова, порівняйте вимову ненаголошених голосних.

Telefón – телефон, cámera – камера, téma – тема, benzínă – бензін, inginer – інженер, gazétă – газета, ciment – цемент, centru – центр.

 Вправа 327. I. Прочитайте прислів'я. Як ви розумієте кожне з них?

1. Птицю пізнати по пір'ю, а людину по мові. 2. Слово – не горобець: вилетить – не впіймаєш. 3. Язик до Києва доведе. 4. Бережи хліб на обід, а слово на відповідь. 5. Слово не стріла, а до серця лине (Народна творчість).

II. Вивчіть напам'ять два прислів'я.

 Вправа 328. I. Прочитайте вірш-пісню, правильно вимовляючи наголошені і ненаголошені голосні. Визначте основну думку вірша.

ЧОМ, ЧОМ, ЧОМ, ЗЕМЛЕ МОЯ

Чом, чом, чом, земле моя,
так люба ти мені,

так люба ти мені?
Чом, чом, чом, земле моя,
чарує так мене
краса твоя?
Чим, чим, чим манить мене
пташні твоєї спів,
пахучий цвіт лісів?
Чим, чим, чим манить мене
вода річок твоїх,
що тут пливе?
Тим, тим, тим, дитино, знай,
що тут ти вперше світ
уздріла в цвіті літ.
Тим, тим, тим, дитино, знай,
що води ті й ліси –
твій рідний край!.. (К. Малицька).

II. Пригадайте вірші-пісні румунською мовою, у яких основна думка була б такою ж.

 Вправа 329. Прочитайте текст. Перекажіть його. Стежте за правильною вимовою звуків.

БУКОВИНА – НАШ РІДНИЙ КРАЙ

Ми живемо в чарівному куточку України – на Буковині. За прекрасні букові та смерекові ліси наш край ще називають зеленою гілкою України.

І. Донченко. Дзвін полонини

На Буковині живуть люди різних національностей: українці, румуни, євреї, росіяни, поляки. Усі вони живуть у мирі й злагоді.

Буковинці – дуже працьовиті люди. Вони вирощують хліб, розводять корів, овець, виготовляють різноманітні промислові товари, будують нові села та міста.

У різний час на Буковині жили видатні письменники: Юрій Федькович, Міхай Емінеску, Ольга Кобилянська, Дмитро Загул, Михайло Івасюк.

Прославили своїм мистецтвом наш рідний край Володимир Івасюк, Іван Миколайчук, Софія Ротару, Дмитро Гнатюк.

Вправа 330. Складіть текст про рідний край. Можете використати такі прислів'я: „Та земля мила, де мати родила”, „Всюди добре, але вдома найкраще”.

У складах із ненаголошеними **е** та **и** пишемо ту саму літеру, що й під наголосом: *велікий, величезний, бо véлич; несú, бо принéсеній.*

Отже, коли виникає сумнів, яку букву писати на місці ненаголошеного голосного звука, змінюємо слово або добираємо до нього споріднене слово так, щоб ненаголошений звук став наголошеним. Наприклад, пишемо *зелéний* – бо *зéлень*; *зимá* – бо *взі́мку*; *голúбка* – бо *гóлуб*.

Правопис слів, у яких написання **е**, **и**, **о** ніяк не перевіряється, треба запам'ятати: *апелъсин, медаль, пенал, кишенья*. У разі потреби звертайтеся за довідкою до орфографічного словника.

Вправа 331. Спишіть текст. Поясніть написання виділених букв, дібравши споріднені слова або змінивши форму слова.

Займався пишний вишневий ранок. Золотий промінь переливався зі сходу на захід, і вершечки синіх хмар займалися червоним полум'ям. Сонце, мов здорова червона діжа, впливало з-за краю землі та обгорталося блискучими хмарами... (*М. Коцюбинський*).

Вправа 332. Спишіть текст, вставляючи пропущені букви **е** та **и**. Поясніть їх написання.

Прокинулася с..ничка вранці. Под..вилася довкола. Сніг л..жить. Але їй в..село. Пурхнула на в..соку берізку. Заспівала в..селу пісню. Скоро в..сна прийде, т..пло прин..се. Знову ліс заз...л..ніє (*За Ю. Ярмишем*).

 Вправа 333. I. Прочитайте вірш. Знайдіть слова з ненаголошеними **е, и**, поясніть їх написання.

Садок вишневий коло хати,
хрущі над вишнями гудуть,
плугатарі з плугами йдуть,
співають ідучи дівчата,
а матері вечерять ждуть.

Сім'я вечерея коло хати,
вечірня зіронька встає.
Дочка вечерять подає,
а мати хоче научати,
та соловейко не дає.

Поклала мати коло хати
маленьких діточок своїх,
сама заснула коло їх.
Затихло все... Тільки дівчата
та соловейко не затих (*Т. Шевченко*).

В. Касіян. Садок вишневий коло хати

II. Як (якими мовними засобами) змалював поет картину весняного вечора?

III. Підготуйте свій опис вечора.

вперше – prima oară
 в цвіті літ – în floarea vieții
 гілка – ramură, creangă
 горобець – vrabie
 діжа – puțină
 злагода – încuviințare
 лінути – a trece
 люба – scumpă
 мánить – ademenește
 научáти – a învăța

пір'я – pene
 плугáтарі – arători, plugari
 пташнія – păsărima
 птіця – pasăre
 стріла – săgeată
 хáща – desigur
 хруці – cărăbuși
 уздріла – a zărit
 чаруе – farmecă
 чом – de ce

§ 50. ВИМОВА І НАПИСАННЯ СЛІВ З НЕНАГОЛОШЕНИМ [А]

В українській літературній мові ненаголошені звуки [а] і [о] вимовляють чітко. Але в декількох словах можливе сплутування їх. Написання цих слів треба запам'ятати.

Вимовляємо і пишемо **а** після **г, к, х** перед складом з наголошеним звуком [а] у словах *гарáзд, гар'ячий, калáч, качáн, хазя́їн, багáто, багáч, багаті́р* (багач).

У таких словах, як *богаті́р* (велетень, силач), *коза́к, корова́й, кропи́ва, крохма́ль, пога́ний, солда́т, слов'я́ни, гонча́р*, у першому складі вимовляємо і пишемо **о**.

Вправа 334. Прочитайте вірш виразно, звертаючи увагу на вимову звуків [а] та [о].

Заєць спати захотів,
 сам постелю постелив,
 сам собі зробив подушку,
 підмостив її під вушко.
 Та у зайця довге вушко –
 все звисає із подушки (*М. Стельмах*).

Вправа 335. I. Спишіть прислів'я, вставляючи пропущені букви **а** або **о**.

1. Не в б..гатстві сила, а в трудових руках. 2. Один с..лдат в полі не воїн. 3. То не к..зак, що ..таманом не думає бути. 4. Раз – та г..разд. 5. Хто б..гато обіцяє, той рідко слово тримає.

II. Вивчіть напам'ять два прислів'я.

Вправа 336. I. Виразно прочитайте текст, звертаючи увагу на правильну вимову ненаголошених [o] та [a].

МІЙ ДІДУСЬ – ГОНЧАР

Влітку мій дідусь майструє в повітці. Там є гончарний круг, корито з розчиненою жовтою або білою глиною. Гончарний круг крутиться, а в руках дідуся народжуються глечик, горщик чи макітра.

Потім дідусь свої вироби просушує в тіні, а тоді покриває емаллю і випалює в гарячій печі. Для нашої школи він подарував кілька глечиків і вазони для квітів.

II. Розкажіть про професію вашого дідуся.

Вправа 337. I. Прочитайте текст, дотримуючись норм української літературної вимови.

МОЛИТВА

Слова О. Кониського

Боже великий, єдиний!
Нам Україну храни,
волі і світла промінням
ти її осіни.

Світлом науки і знання
нас, дітей, просвіти,
в чистій любові до краю
ти нас, Боже, зрости.

Молимося, Боже єдиний,
нам Україну храни,
всі свої ласки, щедроти
ти на люд наш зверни.

Дай йому волю, дай йому долю,
дай доброго світа*,
щастя дай, Боже, народу
і многая, многая літа!

II. Визначте основну думку вірша-молитви.

III. До кого звертається автор?

IV. Чому автор називає Бога великим, єдиним?

V. Як ви розумієте вираз „Світлом науки і знання нас, дітей, просвіти“?

VI. Якими хотів би автор бачити дітей України?

VII. Що просить автор у Бога для свого народу?

VIII. А що б ви попросили в Бога для себе, для своєї мами, своєї сім'ї, всієї України?

IX. Вивчіть молитву напам'ять.

* *Світа* – тут: життя, існування.

вазони – ghivece
 віроби – producție, produse
 в тіні – în umbră
 гарáзд – bine
 глечик – ulcior
 гончár – olar
 гончárний круг – discul olarului
 гóрщик – ulcioraș
 емáль – smalt
 калáч – colac
 качáн – cosean

коровáй – colac pentru nuntă
 кропивá – urzică
 крохмáль – amidon
 лáска – mângâiere
 макітра – oală
 мнóгая літá – la mulți ani
 осіні – luminează-i
 тримáти слóво – a se ține
 de cuvânt
 храніти – a păstra
 щедрóти – dărnicie

§ 51. ВИМОВА ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ І ПОЗНАЧЕННЯ ЇХ НА ПИСЬМІ. УПОДІБНЕННЯ ДЗВІНКІХ І ГЛУХИХ ПРИГОЛОСНИХ

Вправа 338. I. Виразно прочитайте текст, стежте за правильною вимовою приголосних звуків.

Спілкуючись з ким-небудь у товаристві, важливо зосередитися на темі бесіди, взяти в ній участь, підтримати її плавність, зробити розмову цікавою. Розмову треба вести так, щоб усі присутні могли взяти в ній участь.

Співбесіднику можна заперечувати, говорити, що він помиляється, захищати свої погляди, але це треба робити делікатно. Якщо ви в чомусь не впевнені – краще промовчіть. Якщо ви хочете висловити свою думку, зачекайте, доки інший договорить, не перебивайте його.

Не годиться відповідати на запитання лише „так” чи „ні”. Обов’язково треба додати ще кілька слів. Наприклад: „Так, Маріє Іванівно”, „Ні, вибачте”; або ввічливо перепитайте: „Пробачте, що ви сказали?”, чи „Пробачте, я не почула ваших слів”. Зізнатися: „Я не зрозуміла”, „Я не слухала” – було б незручно. Такі вирази, як „Це неправда”, „Це дурниця” – неприпустимі. Треба висловлюватись так: „Мені здається, що ви помиляєтесь”, „Вас, очевидно, неправильно поінформували” і т. ін. (*З журналу*).

II. Вивчіть фрази, якими користуються при перепитуванні, запереченні. Вживайте їх у спілкуванні з людьми.

Вправа 339. Прочитайте вірш, дотримуючись норм вимови. Яка основна думка вірша? Як ви розумієте смисл двох останніх рядків?

Вчіться, діти! Мудра книжка
скаже вам чогось багато
з того, що колись другими
і посіяно, й пожато (*Я. Щоголів*).

Увага! Дзвінкі приголосні в кінці слів в українській мові, як і в румунській, не оглушують.

Вправа 340. I. Прочитайте слова, правильно вимовляючи їх.

Хліб, зуб, сад, ніж, ріж, дід, гриб, голуб.

II. Складіть і запишіть речення з двома словами (за вибором).

Дзвінкі приголосні перед глухими вимовляють дзвінко: *книжка, казка, грядка, стежка*. Виняток становить звук [г], який перед глухими [к], [т] вимовляють, як парний йому глухий [х]: *вогко* [вохко], *легко* [лехко], *нігті* [н'іхт'і]. Також оглушують дзвінкий приголосний [з] у префіксі з- перед наступним глухим: *зсох* [ссох], *зцідити* [сц'ідити].

Глухі приголосні перед дзвінкими вимовляють дзвінко: *вокзал* [вогзал], *якби* [яг'бі], *молотьба* [молод'ба], *косьба* [коз'ба].

Уподібнення приголосних звуків

Уподібнюються	Вимовляємо	Пишемо
1. Глухі до парних їм дзвінких перед дзвінкими	во[г]зал	<i>вокзал</i>
2. Дзвінкі до парних їм глухих перед глухими на початку слова	[сс]ушити	<i>зсушити</i>
3. [г] до [х] в окремих словах	ле[х]ко ні[х]ті во[х]ко	<i>легко</i> <i>нігті</i> <i>вогко</i>
Немає уподібнення	Вимовляємо	Пишемо
1. Дзвінких до парних їм глухих перед глухими в середині слів	яг[д]ка кни[ж]ка	<i>ягідка</i> <i>книжка</i>
2. Глухих до парних їм дзвінких перед [м], [н], [р], [л], [в]	[к]ричати за[п]лив	<i>кричати</i> <i>заплив</i>
3. [г] до [х] у більшості слів перед глухими	допомо[г]ти домі[г]ся	<i>допомогти</i> <i>домігся</i>

Вправа 341. Виразно прочитайте слова. Запишіть їх.

Боротьба, ложка, обхопити, галузка, легко, бабка, вогкий, схід, грядка, безсилий.

Якщо ви сумніваєтесь, чи правильно позначаєте на письмі приголосний звук, змініть слово так, щоб після приголосного з'явився голосний звук: *просьба – просити, кігті – кіготь*.

Деякі слова не можна змінити так, щоб після приголосного стояв голосний звук. Написання таких слів треба запам'ятати або перевірити за словником: *вокзал, рюкзак*.

Вправа 342. Напишіть слова, вставляючи одну з букв. Правильно вимовляйте слова.

Е(г,к)замен, хо(д,т)ьба, боро(д,т)ьба, фу(д,т)бол, рі(з,с)ьба, во(г,к)зал, рю(г,к)зак.

Вправа 343. I. Спишіть, вставляючи пропущені букви. Поясніть вимову і написання цих слів.

1. У роботи гірке коріння, та соло..кий плід. 2. Не могли звабити калачем, а потім тя..ко було відбити бичем. 3. Краще на своїй стороні кістками ля..ти, ніж на чужій слави натя..ти. 4. Не на користь кни..ку читать, коли лише верхки хапать (*Народна творчість*).

II. Вивчіть напам'ять прислів'я (за вибором).

Вправа 344. Виразно прочитайте текст, визначте дзвінки та глухі приголосні у виділених словах.

ГОРОБИНА

Восени горобина особливо гарна. Вона **прикрашає** осінній ліс. Серед жовтого **листя** полум'яніють її червоні кетяги. Шанують люди горобину також за лікувальні **властивості**. Грона горобини зрізають ще до **заморозків**.

 Вправа 345. Прочитайте вірш і випишіть слова, у яких вимова звуків не відповідає написанню.

ДУМИ ПРО БАТЬКІВЩИНУ

Здрастуй, мій сонячний краю,
ти снишся мені і тут,
серцем щодня я літаю
до тебе, за бистрий Прут...
Бачу далекі вершини
в тумани повитих Карпат.
Може, моя то Україна
біліє черідкою хат?.. (О. Гончар).

Смішинки

ЩИРЕ ПОВАЖАННЯ

– Ти з днем народження
мене вітаєш?
Спасибі, донечко!
А що мені бажаєш?
– Бажаю щиро вам,
мій любий татку,
щоб ви
мені купили...
шоколадку! (В. Шаройко).

Словничок

бич – bici

вокзал – gară

галузка – ramură

горобина – scoruș

гроно – strugure

грядка – strat

заморозки – înghețuri

звобити – a ademeni

кэтяг – ciorchine

рюкзак – rucsac

черідка – rânduleț

§ 52. СПРОЩЕННЯ В ГРУПАХ ПРИГОЛОСНИХ

 Вправа 346. Прочитайте текст. Визначте його основну думку.

Українська мова має свою особливу музичальність. Незбагнена душа нашої мови, як золотоносна ріка, виблискує хвилями народної пісні, переливається в душу нації, творить почуттєву

нерозривність українського серця й української землі. Геніальні композитори Моцарт і Бетховен, Глінка й Чайковський, Барток і Стравинський користалися українськими мелодіями у своїй творчості, а це значить, що вони чули вібрацію найвищих небес нашої мови (Д. Павличко).

Українська мова дуже милозвучна.

Іноді при творенні слова або його змінюванні виникає важкий для вимови збіг приголосних. Тоді один із звуків (зазвичай середній) випадає, тобто відбувається спрощення (*reducerea*) у групах приголосних. Це спрощення в українській мові передається також на письмі.

Найпоширеніші випадки спрощення у групах приголосних:

Групи приголосних	Випадний звук	Приклади
-стн-	[т]	<i>радість – радісний</i>
-стл-	[т]	<i>щастя – щасливий</i>
-здн-	[д]	<i>проїзд – проїзний</i>
-ждн-	[д]	<i>тиждень – тижневий</i>

Увага! У словах *зап'ястний, кістлявий, пестливий, хвастливий, хвастнути, шістнадцять* і в прикметниках, утворених від слів іншомовного походження (наприклад, *баластний*), спрощення не відбувається.

 Вправа 347. Прочитайте слова. Випишіть ті, у яких відбулося спрощення. Складіть з ними речення і запишіть.

Чесний, кістлявий, захисник, обласний, контрастний, шістнадцять.

 Вправа 348. Замініть словосполучення прикметниками. Запишіть їх. Чи в усіх прикметниках відбулося спрощення на письмі?

Людина, яка хвалиться; відпустка на тиждень; праця, що приносить користь; людина, яка зазнала щастя.

 Вправа 349. Перепишіть речення, вставляючи, де треба, пропущені букви.

1. Людина не може бути щас..ливою за рахунок чужого щастя (*Л. Первомайський*). 2. Немає в світі нічого радіс..нішого й приємнішого, ніж людська праця (*О. Довженко*). 3. Минув мій рік шіс..надцятий, сімнадцятий починаю (*Марко Вовчок*). 4. Он на стрункій та високій осичині листя пес..ливо тремтить (*М. Старицький*).

 Вправа 350. Чи погоджуєтеся ви з думкою відомого українського письменника та кінорежисера Олександра Довженка (див. друге речення із вправи 349)? А яке місце посідає праця у вашому житті, у житті ваших батьків? Розкажіть.

Словничок

баластний – adjectiv
de la balast

вібрація – vibrație

душá – suflet

зап'ястний – de încheietură

за рахунок – pe contul

золотонóсна рика – râul
purtator de aur

кістлявий – ciolănos

контрастний – contrast

незбагненна – de neînțeles

пестливий – tandru

тремтіти – a tremura

хвастну́ти – a lăuda

хвастливий – lăudăros

§ 53. УДОСКОНАЛЕННЯ НАПИСАНОГО. РОБОТА З ЧЕРНЕТКОЮ

 Вправа 351. Проаналізуйте зауваження учителя до вашого твору-розповіді, зроблені на полях. Внесіть у текст відповідні правки і запишіть його відредагований варіант.

Удосконалюючи вже написане, працюйте у такій послідовності:

1. Уважно прочитайте текст чернетки, звертаючи увагу передусім на точність передачі змісту. виправте виявлені змістові та мовленнєві огріхи.

2. Прочитайте твір ще раз, звертаючи увагу на граматичні, орфографічні та пунктуаційні помилки, виправте їх.

3. Охайно переписіть твір, внісши в остаточний текст усі правки.

 Вправа 352. I. Напишіть чернетку твору-розповіді на одну з тем.

„Мої домашні обов'язки та улюблені заняття”; „Вихідний день моєї родини”; „Мое дозвілля”.

II. Обміняйтеся зошитами з сусідом по парті і перевірте чернетки творів.

III. Проаналізувавши зауваження товариша, відредагуйте чернетку і запишіть остаточний варіант твору.

§ 54. ОСНОВНІ ВИПАДКИ ЧЕРГУВАННЯ [У] З [В], [І] З [Й]

 Вправа 353. Прочитайте вголос речення. Скажіть, які словосполучення легше вимовити – у першому чи другому реченні кожної пари? Чому?

1. Мої зошити Аурел випадково поклав в свій портфель. – Мої зошити Аурел випадково поклав у свій портфель. 2. Вода у озері була холодна і прозора. – Вода в озері була холодна і прозора.

Збіг голосних або приголосних робить мову важкою, немилозвучною. Для української мови характерне уникання збігу кількох голосних або приголосних на межі слів. Цьому сприяють чергування (*alternanța*) звуків [у] – [в], [і] – [й]. Наприклад: *Краще синиця в жмені, ніж журавель у небі (Народна творчість)*. У першій частині вжито прийменник **в**, щоб уникнути збігу голосних, у другій частині – прийменник **у**, щоб не було збігу приголосних.

Чергуються прийменники **у, в**, сполучники **і, й**, початкові звуки [у] та [в], [і] та [й].

У з В чергуються:

1. Між приголосними вимовляємо і пишемо **у**, а між голосними **в**: *жив у Києві, наш учитель, зайшла в аптеку*.

2. Після голосного перед приголосним вимовляємо і пишемо **у** або **в**, але частіше надають перевагу **в**: *живе в Києві* або *живе у Києві*. Однак перед **в** пишеться **у**: *увійшли у ворота*.

3. На початку речення перед приголосним вимовляємо і пишемо **у**, перед голосним – **в**: *У Києві..., В Америці...*

Не чергуються У з В:

а) коли змінюється значення слова: *вправа* (у підручнику, зошиті) – *управа* (у селі, місті), *вступ* (у книзі) – *уступ* (у горах);

б) у словах, що вживаються тільки з **в** або **у**: *влада, увага, умова*;

в) у власних іменах і словах іншомовного походження: *Вдовенко, Удовенко, Владивосток, Угорщина, ультиматум*.

Увага! У поезії вживають дві форми: *Україна* і *Вкраїна*.

За цими ж правилами чергуються **і** з **й**, наприклад: *він ішов, вона йшла*.

Запам'ятайте! На початку речення завжди вимовляємо і пишемо **і**: *І я полину далеко-далеко*.

Вправа 354. Прочитайте речення і поясніть вживання **у – в, і – й** (прийменники, сполучники, початкові ненаголошені звуки).

1. Після вечері Дмитро прощається і йде додому (*М. Стельмах*).
2. Вода в протоках де-не-де почала вже замерзати.
3. Чемність серед людей в усі віки була свята і висока (*О. Іваненко*).
4. Черниш лежав у траві на краю насипу (*О. Гончар*).

Вправа 355. Списуючи речення, поставте замість крапок **і** або **й, у** або **в**.

1. Тінь ..пала ..же на ..сю галявину, терпко запахли квіти, а ... кущах затьохкав соловей.
2. ... пошані той ... нас, хто працює ..міло (*П. Воронько*).
3. Цілий день ..чора проблукав ... полі, з вітром навздогінки бігав навмання (*В. Чумак*).
4. ..вечері пішов дощ, зробилось вогко ... холодно.

Вправа 356. Спишіть слова, добираючи з дужок потрібні букви. Написане прочитайте вголос.

Наш (у,в)читель, наші (у,в) чителі; сказав (у,в)се, сказала (у,в)се; був (у,в) лісі, були (у,в) лісі; сідають (у,в) автобус, сіли (у,в) автобус; хлопець (і,й)шов, хлопці (і,й)шли; час (і,й)ти, пора (і,й)ти.

Вправа 357. Виправте речення, використовуючи на місці збігу голосних і приголосних чергування **у–в, і–й**.

Був в школі. У очах стояли сльози. Хлопець ввійшов в хату. Урок в восьмому класі. Петрусь й Сашко, Василько і Оксанка йшли у ліс.

Смішинки

Працівник звіринця каже Юркові:

- Хлопчику, зараз же відійди від тигра!
- Не бійтеся, дядечку, я йому нічого не зроблю.

* * *

– Що з тобою, Петрику, чому ти сьогодні такий блідий? – занепокоєно запитав учитель.

– А нічого, – відповів Петрик. – Просто сьогодні мене умивала мама.

блідий – palid
 жменя – mǎnunchi
 журавель – cocostârc
 синиця – sticlet

ультиматум – ultimatum
 умова – condiție
 управа – municipalitate
 уступ – cedare

§ 55. ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ ОПИСУ. ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ РОЗПОВІДНОГО ХАРАКТЕРУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПРЕДМЕТА

Вправа 358. I. Прочитайте текст. Про що в ньому розповідається? До якого стилю мовлення він належить? Доведіть правильність вашої думки.

Опис – це один з типів мовлення, за допомогою якого ми характеризуємо предмети, називаючи найважливіші для них ознаки, властивості тощо. Це можуть бути: розмір, колір, смак, запах, форма, призначення та ін.

Описувати можна все, що ми бачимо навколо, з чим ми зустрічаємося в житті: предмети, тварин, людей, різні процеси і явища.

Описом ми користуємося тоді, коли потрібно, щоб людина, до якої ми звертаємося, ніби побачила, впізнала те, про що ми говоримо.

Опис здебільшого складається з трьох частин: у першій передають загальне уявлення від описуваного явища, предмета, тварини та ін., у другій дають опис частин, деталей, говориться про окремі ознаки; у третій – роблять висновки (*Г. Шелехова*).

II. Назвіть основні ознаки опису і наведіть свої приклади.

Увага! Тексти, які б містили лише опис, трапляються дуже рідко. Здебільшого описи вживають для розкриття основної думки у текстах-розповідях і роздумах.

Вправа 359. Прочитайте текст. Визначте його основну думку. До якого типу мовлення він належить і чому? Знайдіть у тексті описи і з'ясуйте їх призначення.

КВІТИ В ЖИТТІ УКРАЇНЦІВ

Споконвіку наші предки з шанобою ставились до рослинного світу, зокрема до квітів.

Квіти використовували не тільки з практичною, лікувальною ціллю, а й задля краси, до якої здавна не були байдужими українці. Квіти зображені на давніх предметах побуту, і це свідчить про те, що красиві квіти вирощували на садибах. Квітник був неодмінною частиною садиби. Він розміщувався неподалік від причілку хати і виходив на вулицю. Іноді квітники обгороджували рядочком квітів чи низькорослих кущів. Такі квітники й зараз прикрашають хати українців у селах і балкони міських жителів.

Які ж квіти найбільше до вподоби українцям?

Чи не найбільш улюбленою й поширеною в Україні є мальва. Розповсюдилася вона по всьому Середземномор'ю, а прийшла до нас із Південної Азії. Відомо понад півтори тисячі різновидів її.

Високі стебла, густо вкриті яскравими ніжними квітками та великими лапатими листками, закривають майже кожну сільську хату. Квіти мальви мають безліч відтінків – від рожевого до густо-червоного, що створює дивовижну веселку навколо оселі.

У лісах, лісосмугах, на узбіччі доріг ростуть так звані дикі мальви. Вони білого або блідо-рожевого кольору, використовуються як лікувальні кормові рослини. З культурних мальв темних кольорів робили природні барвники.

Майже біля кожної хати знаходилося місце і для пахучих яскравих чорнобривців, жовтогарячих нагідок, червоної рути, барвінку, любистку, м'яти, матіоли. Не перелічити нині всіх назв квітів, які прикрашають життя сучасного українця... (За Г. Лозко).

С. Півторак. Мальви край городу

 Вправа 360. Складіть і запишіть докладний переказ тексту „Квіти в житті українців“.

Вправа 361. Напишіть невеликий твір-роздум „Моя улюблена рослина (квітка, дерево)”, використавши при цьому опис предмета, про який пишете. Як зразок при написанні твору можете використати такий текст:

Майже в усіх народів є улюблені рослини-символи. У канадців, скажімо, клен, у росіян – берізка, а в українців – верба і калина. Правду каже прислів'я: без верби й калини нема України. З давніх-давен наш народ опоетизував кущ калини, оспівав у піснях. Чи ж не тому так дбайливо охороняли й доглядали в народі ка-

лину. Наруга над нею вкривала людину ганьбою.

Кущ калини біля матеріної хати. Це не тільки краса, а й глибокий символ, наш духовний світ, наша спадщина (За В. Скуратівським).

Словничок

барвінок – brebenoc, saschiu, cununiță
квітнік – grădină de flori, florărie
любисток – leuștean

м'ята – izmă, mentă
мáльва – malvacee
чорнобрівці – ocheșele

§ 56. ПОЗНАЧЕННЯ М'ЯКОСТІ ПРИГОЛОСНИХ ЗНАКОМ М'ЯКШЕННЯ (Ь). ПРАВИЛА ВЖИВАННЯ ЗНАКА М'ЯКШЕННЯ

Вправа 362. I. Прочитайте речення. Випишіть слова, у яких є м'які приголосні, в першу колонку, а в яких лише тверді приголосні, – у другу.

Білі мухи налетіли –
все подвір'я стало біле,
не злічити білих мух,
що летять неначе пух (М. Рильський).

II. Якими буквами позначають м'якість приголосних в українській мові?

Буква **ь** – це знак м'якшення (м'який знак). Він показує, що попередній приголосний вимовляється м'яко. Наприклад: *дядько, тільки, спить, кінь, дзьоб.*

 Вправа 363. Прочитайте правила. Доберіть свої приклади до кожного з них.

Знак м'якшення пишуть:

1. Після **д, т, з, с, ц, л, н**, що позначають м'які приголосні:
а) в кінці слова та в середині слова перед буквами, що позначають твердий звук: *сіль, тінь, дідусь, пальне, вузький, маленький;*

б) перед **о**: *сьомий, працюючий, польовий, нього.*

2. Після **л**, що позначає м'який, перед наступним м'яким: *сільський, пальці, їдальня.*

3. У суфіксах **-ськ-, -зьк-, -цьк-**: *український, чернівецький.*

4. У сполученнях: **-льч-, -льц-, -ньч-, -ньц-**, що походять з **-льк-, -ньк-**: *Гальчин, Гальці – бо Галька; доньчин, доньці – бо донька.*

5. У дієсловах на **-ть, -ться**: *працюють, миється.*

Знак м'якшення не пишуть:

1. Після **б, п, в, м, ф, г, ґ, к, х, ж, ч, ш, щ, р**: *степ, дуб, голуб, сім, піч, ніж, борці.*

2. Після букв, що позначають м'які приголосні й стоять перед м'якими (пом'якшеними) приголосними: *пісня, щастя, український, дні.*

3. У словах *в'язкий, боязкий, різкий, ковзкий, дерзкий, баский, плоский.*

4. Після **н** перед **ч, ш, щ**: *менший, кінчик, барабанщик.*

5. У сполученнях **-лч-, -лц-, -нч-, -нц-**, що походять з **-лк-, -нк-**: *Наталчин, Наталці, бо Наталка; дівчинці – бо дівчинка.*

 Вправа 364. Прочитайте вірш. Які правила вживання м'якого знака згадано в ньому?

...Хай досить скромний і неговіркий,
та щиро і з віддачею всією
зігріє букві душу знак м'який
хоча б уже присутністю своєю.
Тому до нього тягнуться з давен,
тяжіють в словотворчому пориві
і Л, і С, і Т, і Д, і Н,
а також різні суфікси пестливі.
Стояти поруч в труднощах, біді –
мети у нього іншої немає.
І подобріє слово БІЛЬ тоді,

і слово РАДІСТЬ сонячно засяє.
Втім, не перелічити різних див,
які він творить в добродійстві славнім!
Однак шиплячим він не догодив.
Чи не тому, що не шиплячий сам він?
А букві Р, що вдачею крута,
яка не визнає м'якого серця,
його ласкава, ніжна доброта
доволі безпринципною здається.
Але, добром наповнений ущерть,
готовий все пом'якшувати знову
хіба не Знак М'який у слові ТВЕРДЬ
надійно підпирає всю основу?(А. Бортняк).

 Вправа 365. Прочитайте слова. Поясніть написання чи відсутність знака м'якшення.

Камінь, кобзар, ходять, тулуб, сіль, йорж, стаж, дідусь.

 Вправа 366. Списуючи речення, допишіть, де треба, знак м'якшення.

1. Земля моїх бат..ків прекрасна і родюча (*В. Сосюра*). 2. Не хвали сам себе, нехай інші тебе похвалят... 3. У кого є нен..ка, у того й голівон..ка гладен..ка. 4. Під лежачий камін.. вода не тече. 5. Їж хліб.. з сіллю і водою, живи правдою святою (*Народна творчість*). 6. Леген..кий вітрец.. подихає і скріз.. розносить.. тепло ран..н..ого літ..н..ого ранку (*Панас Мирний*).

 Вправа 367. Порівняйте вимову слів *галка* і *галька*, *булка* і *булька*, *лаз* і *лазь*. Складіть речення з однією парою слів.

 Вправа 368. Складіть і запишіть речення з наведеними словами, поясніть вживання знака м'якшення.

Хлопець, українець, український, козацький, співають.

 Вправа 369. І. Прочитайте текст, дотримуючись норм української вимови.

НАРОДНА ПІСНЯ

На весь світ лунає прекрасна українська народна пісня. У ній говорить палка синівська любов до рідної землі, до батьківщини, вчувається слава подвигів минулих поколінь, дихає козацька вольниця. У народній пісні чути важкий, під'яремний стогін селянина-кріпака, бурлаки, всіма гранями виблискує материнська любов, ясним промінням відсвічує чисте дівоче кохання.

Народній пісні притаманний і сміливий заклик до боротьби за краще життя, і веселий жарт, і висміювання людських недоліків. Пісня навчає, виховує.

II. Випишіть слова зі знаком м'якшення. Поясніть їх правопис.

 Вправа 370. Виразно прочитайте слова. Спишіть їх. Визначте суфікси та буквосполучення, у яких пишемо знак м'якшення.

Маленький, малесенький, малюсінький; тоненько, тонесенько, тонюсінько; добренько, добресенько, добрісінько; гарненький, гарнесенький, гарнісінький, гарнюсінький.

 Увага! В українській мові суфікси **-еньк-**, **-есеньк-**, **-юсіньк-**, **-ісіньк-** завжди пишуть зі знаком м'якшення.

 Вправа 371. Перекладіть слова українською мовою. Поясніть, чому в них пишемо чи не пишемо знак м'якшення.

Astăzi, brutar, bucureștean, calendar, cincizeci, închisoare, inel, noapte, porumbel, sare, secretar, veste.

 Вправа 372. Прочитайте вірш згідно з нормами української вимови.

ЛЕЛІ

Глянь:	лелі,
в лелечій	лелі,
у оселі	леленьки
в білих	малі
льолях	у кубельці,
милі	у теплі (<i>Г. Бойко</i>).

 Вправа 373. Розкажіть про ваше улюблене звірятко чи пташку, використовуючи зменшувально-пестливі суфікси.

Словничок

бу́лка – franzelă	лелечий – de cocostârc
бу́лька – bulină	лелі – cocostârci
бурла́ка – burlac	лунáс – răsună
вчува́ється – se aude	льо́ля – hăinuță
йорж – ghirgoț	осе́ля – așezământ
коза́цька во́льниця – libertatea căzăcească	па́лка – băț
крипа́к – iobag	під'яре́мний – asuprit
лаз – strungă	сто́гін – geamăt
лазь – cațără-te!	ту́луб – trunchi
	у кубе́льці – în cuib

§ 57. ВИМОВА І НАПИСАННЯ СПОЛУЧЕНЬ ЙО, ЇО

Вправа 374. Прочитайте слова. Складіть з ними речення і запишіть їх.

Район, знайомий, льон, мільйон, льотчик.

Буквосполучення **йо** позначає два звуки [й] та [о], його пишуть на початку слова та на початку складу: *Йосип, знайомий.*

Буквосполучення **їо** позначає звук [о] та м'якість попереднього приголосного. Його пишуть усередині складу: *сьогодні, трьох.*

Вправа 375. Спишіть речення. Поясніть уживання буквосполучень **йо** та **їо**.

1. На Йордан ставлять на річці хрест з льоду. 2. Взимку не чути тьохкання соловейка. 3. Мій дідусь дуже працьовитий. 4. По синьому морі плив корабель. 5. У березні святкуємо пам'ять незабутнього поета Тараса Шевченка. 6. Сьогоднішньої роботи на завтра не відкладай.

Вправа 376. Спишіть слова, вставляючи **йо** чи **їо**. Поясніть їх написання.

Л...н, ра...н, бад...рий, сер...зно,д, ма....р.

Вправа 377. Спишіть речення, вставляючи **йо** чи **їо**. Поясніть їх написання.

1. Острів, що славиться своєю мал..вничістю, зараз має похмурий зловісний вигляд (*О. Гончар*). 2. Зна..му пісню нам від берега приніс легенький вітерець (*М. Рильський*). 3. Увечері в приміщенні парламенту відбувався урядовий при..м. 4. ..го засмагле сухорляве обличчя було сер..зним і напруженим (*З газети*).

Вправа 378. Чи бачили ви коли-небудь льон? Опишіть його. Розкажіть, яку користь приносить він людям.

Смішинки

ПОГОДИВСЯ

– Сьогодні надворі
така хуртовина,
що, певно, до школи
не підеш ти, сину!
– Ну що ж, так і бути, –

Петрусь промовляє, –
тоді я, матусю, піду погуляю (Б. Слюсар).

Словничок

бадьобрий – zglobiu
льон – in

серйбзно – serioс
тьобхання – triluri

§ 58. ПРАВИЛА ВЖИВАННЯ АПОСТРОФА. ПРАВИЛЬНА ВИМОВА ТА НАПИСАННЯ СЛІВ З АПОСТРОФОМ

 Вправа 379. I. Уважно прочитайте вірш, який композитор О. Білаш поклав на музику. У виконанні народного артиста України Дмитра Гнатюка ця пісня стала популярною.

ДВА КОЛЬОРИ

Як я малим збирався навесні
піти у світ незаними шляхами,
сорочку мати вишила мені
червоними і чорними нитками.

Два кольори мої, два кольори,
оба на полотні, в душі моїй оба,
два кольори мої, два кольори:
червоне – то любов, а чорне – то журба.

Мене водило в безвісті життя,
та я вертався на свої пороги,
переплелись, як мамине шиття,
мої сумні і радісні дороги.

Мені війнула в очі сивина,
та я нічого не везу додому,
лиш згорточок старого полотна
і вишите моє життя на ньому.

Два кольори мої, два кольори,
оба на полотні, в душі моїй оба.

Два кольори мої, два кольори:
червоне – то любов, а чорне – то журба
(Д. Павличко).

II. Яка основна думка вірша? Що символізують червоний і чорний кольори? Чому саме сорочку, вишиту мамою червоними та

чорними нитками, зберігає автор упродовж всього свого життя? А що для вас є символом рідної хати? Що б ви взяли з собою, вирушаючи з батьківського дому в самостійне життя?

III. Випишіть слова з літерами **я, ю, є, ї**. Підкресліть ці літери і поясніть їх вимову. Пригадайте правила, коли в українській мові **я, ю, є** позначають два звуки, а коли один. Як вимовляються приголосні в словах, де **я, ю, є** позначають один звук, та у словах, де **я, ю, є** позначають два звуки?

 Вправа 380. I. Наведіть п'ять слів, у яких приголосні перед **я, ю, є** пом'якшуються, та п'ять слів, у яких приголосні перед **я, ю, є** вимовляємо твердо. Запишіть їх.

II. Пригадайте інші способи позначення м'якості приголосних на письмі.

 В українській мові, як і в румунській, використовують **апостроф** (apostroful). Він показує, що наступні букви **я, ю, є, ї** позначають два звуки [йа], [йю], [йе], [йї], а попередній приголосний вимовляється твердо.

 Вправа 381. Виразно прочитайте уривок вірша. Поясніть вимову слів з апострофом.

...Поховайте та вставайте,
кайдани порвіте
і вражою злою кров'ю
волю окропіте.
І мене в сім'ї великій,
в сім'ї вольній, новій
не забудьте пом'янути
незлим тихим словом (Т. Шевченко).

Правила вживання апострофа

Ставимо перед я, ю, є, ї	Не ставимо
1. Після б, п, в, м, ф , що позначають губні приголосні, коли чуємо роздільну вимову: <i>б'ються, п'ятий, дев'ять, м'ята</i> .	1. Якщо перед губним приголосним стоїть приголосний (крім р), що належить до кореня слова: <i>свято, мавпячий, тьмянний</i> .
2. Після р , що стоїть наприкінці складу і вимовляється твердо (далі чуємо й): <i>подвір'я, матір'ю</i> .	2. Після р на початку складу, якщо наступні я, ю, є позначають м'якість попереднього приголосного: <i>ряд, рясно, буря, буряк, рюкза́к, Рє́пін</i> .

Ставимо перед <i>я, ю, є, ї</i>	Не ставимо
<p>3. Після префіксів, що закінчуються на приголосний: <i>з'явитися, роз'єднати, об'їзд</i>.</p> <p>4. У складних словах, якщо перша частина закінчується на приголосний: <i>двох'ярусний, дит'ясла, пів'яблука</i>.</p> <p>5. Після <i>к</i> у слові <i>Лук'ян</i> і похідних від нього: <i>Лук'янчук, Лук'янець, Лук'яненко</i>.</p>	<p>3. Після префіксів, які закінчуються на приголосний, перед буквами <i>о, у, і</i>: <i>зорати, зуміти, безіменний</i>.</p> <p>4. Після губних та <i>р</i> перед <i>йо</i>: <i>серйозний, курйоз, Муравйов, Соловйов</i>.</p>

 Вправа 382. Виразно прочитайте слова, поясніть їх вимову та написання. З виділеними словами складіть речення, запишіть їх.

Пам'ять, в'ється, Мар'яна, буря, буряк, зв'язок, солов'ї, свято, від'їзд, черв'як.

 Вправа 383. Спишіть слова, вставляючи, де потрібно, апостроф.

Дерев..яний, п..ятнадцять, різдв..яний, об..їхати, подвір..я, здоров..я, матір..ю, мавп..ячий, бур..я, слов..яни.

 Вправа 384. Спишіть речення, вставляючи, де треба, замість крапок апостроф.

1. Ні б..є, ні лає, та ні про що й не дбає. 2. Ледачому і в будень св..ято. 3. На безриб..ї і рак – риба (*Народна творчість*).

 Вправа 385. Перекладіть українською мовою слова. Поясніть вживання апострофа.

Sfântul, privighetori, interviu, carne, a lega, deplasare, obstacol, buget, birou, sănătate, semințe, minte, constelație, flacăra.

 Вправа 386. Прочитайте вірш. Про кого в ньому розповідається? Яких ви ще знаєте героїв, що загинули за визволення України? Розкажіть про них.

ПАМ'ЯТІ ТРИДЦЯТИ

На Аскольдовій могилі
поховали їх –
тридцять мучнів українців,
славних, молодих...

На Аскольдовій могилі
український цвіт! –
По кривавій по дорозі
нам іти у світ.

На кого посміла знятись
зрадника рука? –
Квітне сонце, грає вітер
і Дніпро-ріка...

На кого завзявся Каїн?
Боже, покарай! –
Понад все вони любили
свій коханий край.

Вмерли в Новім Заповіті
з славою святих.

На Аскольдовій могилі
поховали їх (П. Тичина).

Словничок

Аскольдова могила –
mormântul lui Ascold
бєзвість – fără știre
грає вітер – cântă vântul
згóрточок – mănunchi
зра́дник – trădător
кайдáни – lanțuri
ма́впячий – maimuțesc

мў́чні – martiri, mucenici
незнáні – neștiate
обá – amândoi
полотнó – rânză
пом'яну́ти – a aminti
окропи́те – a stropi
черв'я́к – vierme

§ 59. ПОДВОЄНІ БУКВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПОДОВЖЕНИХ М'ЯКИХ ПРИГОЛОСНИХ І ЗБІГУ ОДНАКОВИХ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

В українській мові подвоєння приголосних буває двох типів: унаслідок збігу приголосних і внаслідок подовження приголосних.

Для румунської мови подвоєння не характерне, хоча в написанні іноді трапляється: înnodate, interregional.

 Вправа 387. I. Визначте префікси і корені в таких словах: *віддати, оббігти, безбройний*. Чому в цих словах пишемо дві однакові літери?

II. Визначте корені та суфікси у словах: *осінній, стінний, лимонний*. Чому в цих словах пишемо дві однакові літери?

 Подвоєння приголосних унаслідок їх збігу відбувається:
на стику префікса і префікса: *возз'єднання*;
на стику префікса і кореня: *беззвучно*;
на стику кореня і суфікса: *корінний*;
на стику кореня і частки *-ся* в дієсловах: *розрісся*;
на стику двох коренів: *військкомат* (військовий комісаріат).

 Вправа 388. Виразно прочитайте слова. Поясніть подвоєння приголосних.

Віддати, вознісся, бетонний, позмінний, беззахисний.

 Вправа 389. До наведених слів допишіть префікс **без-**. Чи завжди подвоюються букви?

Звучний, земельний, жалісний, славний, змінний.

 Вправа 390. I. До основ наведених слів додайте суфікс **-н(ий)**. Запишіть лише ті слова, у яких відбулося подвоєння букв.

День, мідь, чавун, ешелон, істина, школа, оборона, гриб, хвилина.

II. Із двома утвореними словами складіть речення. Запишіть їх.

 Подовжуються м'які приголосні [д'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [л'], [н'], [ж'], [ч'], [ш'], якщо вони стоять між двома голосними.

Подвоєння букв, яке позначає подовження м'яких приголосних, відбувається у таких випадках:

а) в іменниках середнього роду на *-я*: *життя, знання*; але в назвах молодих істот подовження немає: *теля, поросля*;

б) в орудному відмінку однини іменників жіночого роду на приголосний: *сіллю, піччю* (крім тих, основа яких закінчується на губні (**б, п, в, м, ф**), **р** та два приголосні – *любов'ю, юністю*);

в) у словах *Ілля, стаття, суддя, рілля; зрання, навмання, спросоння; ллю, ллеш, лле, ллемо, ллете, ллють*.

Подовження зберігається і в усіх похідних словах: *життєвий, суддівський, наллю*.

 Вправа 391. Виразно прочитайте слова. Визначте їх рід. Між якими звуками стоять подовжені приголосні? Як вимовляємо подовжені приголосні?

Плаття, вугілля, обличчя, взуття, стаття.

 Якщо букви в словах подвоюються внаслідок збігу однакових приголосних, то при перенесенні слів з рядка в рядок з двох однакових букв одну залишаємо в попередньому, а іншу переносимо в наступний: *від-дати, туман-ний*.

Якщо подвоєння відбувається внаслідок подовження м'яких приголосних, то переносити можна так: *жи-ття і жит-тя*.

 Вправа 392. Прочитайте речення. Знайдіть і випишіть спочатку слова, у яких є збіг однакових приголосних, а потім – слова з подовженими м'якими приголосними.

1. Хто знання має, той і мур зламає. 2. За рідний край і життя віддай. 3. За добро добром кожен віддячує. 4. Учення – світ, а невчення – тьма (*Народна творчість*).

 Вправа 393. Спишіть речення. Поясніть подвоєння приголосних.

1. Місяць все щедріше оббризував сяйвом рясні дерева і шлях (*М. Стельмах*). 2. На віддалі чверті кілометра від берега пароплав віддав якір (*М. Трублаїні*). 3. Ліси й садки убрались зеленню, укрились цвітом запашним (*Н. Забіла*). 4. Вугілля потекло з лави, як чорне дорогоцінне каміння (*Ю. Яновський*).

 Вправа 394. Перекладіть слова українською мовою. Поясніть подвоєння приголосних.

Rochie, știință, judecător, desenare, fericire, frunze, semințe, spic, propoziție, ceasul.

 Вправа 395. Спишіть речення, вставляючи, де потрібно, подвоєні букви.

Змалку виховуйте в собі почут..я дбайливого ставлен..я до довкілля. Беріть участ..ь у роботах з відновлен..я лісу, в насаджен..і дерев і кущів у наших садах і парках.

 Вправа 396. Розкажіть про свою участь в охороні довкілля.

Словничок

віддячити – a mulțumi

охорона довкілля – ocrotirea naturii

§ 60. НАПИСАННЯ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

 Вправа 397. Прочитайте текст. Яка його основна думка?

У кожній мові сила-силенна слів-чужинців, давніших і новітніх, усім відомих і маловідомих. І це нормально. Адже жоден народ не живе ізольовано від інших. Пошуки засобів існування або й просто цікавість здавна спонукали людей до походів, мандрів, експедицій. Та й без цього народи постійно спілкувалися між собою, ділячись взаємно своїми здобутками.

Щоразу, потрапляючи до інших країн чи довідуючись про них з книжок, люди знайомились з речами, яких немає вдома, на рідній землі. Кенгуру не водиться в українських степах, банани не ростуть у сибірській тайзі, в Америці ніколи не правили хани і халіфи, жителі екваторіальних країн не носять мокасинів, цунамі не буває в Європі... Проте ті самі назви – і кенгуру, і бананів, і халіфа, і мокасинів, і безліч інших понять – відомі багатьом народам хоча б з книжок та з чуток...

Чужі слова виконували здебільшого почесну місію, збагачуючи ту чи іншу мову новими словами, а культуру іншого народу – новими поняттями. Це підтверджується і складом української лексики, де безліч слів-чужинців, які відображають іноземні культурні впливи в різних ділянках життя. Так, військова справа представлена словами: *тактика, штаб, солдат, штурм, фланг, маневри, партизан, команда, гарнізон*... Мистецтво – словами *театр, оркестр, музика, флейта, мольберт, водевіль, рояль, тембр, роман, мотив*... У системі адміністративного управління вживають запозичені слова *директор, адміністратор, канцелярія, міністр, ревізор, штат, секретар, бюро*... Але найбільше запозичених слів в науці. Відомі зі шкільних підручників слова *граматика, синтаксис, математика, геометрія, фізика, астрономія, атмосфера, центр, цикл, магніт, фаза, мікроскоп, екзамен* тощо не становлять і краплини в морі наукової термінології, куди входять назви хвороб і ліків, видів тварин і рослин, мінералів, хімічних речовин, терміни філології, юриспруденції, астрономії, математики, фізики, біології... (За А. Матвієнко).

 В українській мові, як і у всіх інших мовах, є чимало слів іншомовного походження: *ванна, бензин, ринг, університет, фізика, Африка, Ясси, Антарктида, Грімм*. Написання цих слів в українській мові має певні особливості.

Основними типами орфограм у словах іншомовного походження є написання в них голосних **и** та **і**, вживання апострофа, вживання знака м'якшення, написання подвоєних літер.

Написання **и**, **і** в словах іншомовного походження

Пишемо и	Пишемо і
<p>1. У загальних назвах, а також у географічних назвах, після букв так званої „дев'ятки” (д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р) перед буквами, що позначають приголосні звуки: <i>диван, тигр, позиція, сигнал, цирк, жирафа, шифр, Аргентина, Сирія, Алжир, Вашингтон, Чилі, Рим</i>.</p> <p>2. У географічних назвах з кінцевим -ида, -ика: <i>Флорида, Африка, Корсика, Мексика</i>.</p>	<p>1. Після букв, що не входять у „дев'ятку”: <i>хімія, кіно, бізнес, фінанси, гімн</i>.</p> <p>2. На початку слова та в кінці слова перед я: <i>історія, географія, комісія</i>.</p> <p>3. У кінці незмінних слів: <i>парі, журі, мерсі</i>.</p> <p>4. Перед голосними: <i>чемпіон, фіалка, Лісабон, Ніл</i>.</p>

 Вправа 398. Спишіть, вставляючи пропущені літери **и** чи **і**.

Бенз..н, бр..гада, сант..метр, лог..ка, операц..я, арх..тектор, д..ктант, т..ре, деф..с, ц..фра, х..м..я, ун..верс..тет, кор..дор.

 Вправа 399. **I.** Поясніть, чому в наведених парах слів після однакових літер пишемо різні літери (**и** або **і**).

Таксі – таксист, історія – історик, Сочі – Чилі.

II. Прочитайте. Поясніть, чому в наведених парах слів в однакових суфіксах пишемо різні літери (**и** або **і**).

Гуманізм – патріотизм, хімік – історик, технічний – історичний, банкір – касир, юрист – танкіст.

В іншомовних словах знак м'якшення та апостроф переважно вживають так само, як **і** в словах незапозичених, однак є певні особливості.

У словах іншомовного походження м'якість приголосних **д, т, з, с, ц, л, н** позначають м'яким знаком також перед **й, я, ю, є, ї**: *батальйон, Ньютон, порт'єра, рельєф*.

В іншомовних словах **апостроф** перед **я, ю, є, ї** ставлять не лише після **б, п, в, м, ф і р**, а також після **ж, ч, ш** та **г, к, х**: *комп'ютер, п'єдестал, інтерв'ю, прем'єр, миш'як, Руж'є, Монтеск'є, Х'юстон*.

Увага! Як виняток пишемо апостроф у словах *ад'ютант, ін'єкція, кон'юнктивіт, кон'юнктура*.

Не ставимо апостроф у словах іншомовного походження перед **я, ю**, якщо ці літери позначають м'якість попереднього приголосного (відсутня роздільна вимова): *бюро, бязь, пюре, рюкзак, манікюр*.

При написанні **подвоєних** літер у словах іншомовного походження в українській мові враховують те, власною чи загальною назвою є слово.

Так, подвоєні літери пишуть у власних назвах іншомовного походження відповідно до написання цих слів в іноземних мовах: *Андорра, Голландія, Діккенс, Ватт, Руссо, Шиллер, Одиссей*. Подвоєння зберігається й у словах, похідних від таких власних назв: *Пруссія – прусський, Марокко – марокканський*.

У загальних назвах іншомовного походження приголосні не подвоюють: *група, колектив, каса, маса, сума, шосе, хобі*.

Увага! Як виняток подвоюються приголосні в загальних назвах іншомовного походження: *бонна, брутто, булла, ванна, вілла, манна, мадонна, мотто, нетто, тонна, імміграція* (але *еміграція*), *іраціональний, контрреволюція*.

 Вправа 400. До слів іншомовного походження доберіть українські слова-відповідники (синоніми).

Ландшафт, експорт, імпорт, мітинг, гандбол, голкіпер, хобі, масштаб, горизонт, дефект, арбітр.

 Вправа 401. Доберіть іншомовні слова, що відповідають таким значенням.

1. Неякісна чи зіпсована продукція. 2. Шлях руху небесного тіла чи космічного корабля. 3. Наука про тваринний світ. 4. Дослівний уривок з тексту, усного виступу. 5. Кількість примірників видання.

 Вправа 402. Спишіть, вставляючи на місці крапок, де потрібно, апостроф або знак м'якшення.

Ател..е, бар..ер, бул..йон, міл..ярд, валер..янка, кан..йон, комп..ютер, кур..ер, к..ювет, прем..ера. п..юре.

 Вправа 403. Поясніть правопис слів іншомовного походження і доберіть до них українські відповідники. При потребі використайте „Словник іншомовних слів“.

Аргумент, дискусія, експеримент, дефект.

Вправа 404. Хто більше?

1. Назвіть і правильно запишіть іншомовні слова, які починаються на **ди...**, **де...**, **теле...**
2. Назвіть і правильно запишіть іншомовні слова, які закінчуються на **...грама**, **...фон**.

§ 61. ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ РОЗДУМУ. ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ РОЗПОВІДНОГО ХАРАКТЕРУ З ЕЛЕМЕНТАМИ РОЗДУМУ

Вправа 405. Прочитайте казку. Знайдіть у ній елементи роздуму. Обґрунтуйте ваші висновки.

Вовк та Лисиця побачили Їжака, котрий лежав, згорнувшись у клубок.

Вовк обійшов навколо, подумав і сказав:

– То біда – мати такий вигляд, тому що на весь ліс немає нікого потворнішого. Отже, Їжак – страшило і ганьба для всіх нас.

– То велике щастя – бути таким, як він, бо саме це рятує його від твоїх і моїх зубів, – заперечила Лисиця. – Отже, не в красі щастя.

Роздум – це висловлювання про причини якостей, ознак, подій.

У роздумі обов'язковими є три частини: теза – основне твердження, чітко сформульована думка; докази, аргументи, що підтверджують висунуту тезу; висновок, що впливає з доказів (узагальнення).

Роздум буває розгорнутий (складається з тези, доказу і висновку) і стягнений (складається з тези та доказу).

Вправа 406. Прочитайте байку. Знайдіть у її тексті розгорнутий і стягнутий роздуми, вкажіть їх складові частини.

ОРЕЛ І ЧЕРЕПАХА

На дубі, що похилився до води, сидів Орел. Черепаха говорила своїм сестрам:

– Покійна наша прабаба загинула, тому що почала навчатися в орла літати. Отже, погубило її, бідолашну, літання.

– Слухай-но, Черепахо! – обурився Орел. – Твоя премудра прабаба загинула, тому що взялася не за свою справу (За Г. Сковородою).

 Вправа 407. Прочитайте текст. Знайдіть у ньому елементи роздуму та їх складові частини.

Верба. Здається, звичайне собі дерево, а скільки з ним пов'язано цікавих історій. Вона стала своєрідним символом нашого народу. Не випадково великий Кобзар, перебуваючи на засланні в Орській фортеці, висадив у пустелі саме вербову гілочку, приживив її, виходив. Вона нагадувала йому рідну Україну. В знак великої любові до геніального поета і художника казахський народ любовно оберігає ту символічну реліквію і до сьогодні (В. Скуратівський).

Г. Колісний. Верба біля річки

 Вправа 408. Прочитайте текст. Знайдіть у ньому елементи роздуму та їх складові частини.

Хліб – неодмінний учасник усіх наших звичаїв та обрядів. Хлібом зустрічають гостей, хлібом благословляють молодих, уперше до хати на Україні заходили лише з хлібом. Щойно спеченим хлібом завжди частували родичів і сусідів, перший ритуальний вихід у поле теж робили з хлібом. Чи не тому й діжа,

у якій замішували хліб, була в великій пошані. Її порівнювали із сонцем: за лісом-пралісом золота діжа сходить. Непошану до хліба вважали моральним зубожінням, поведінкою, не гідною людини, і суворо засуджували (За М. Ткачем).

К. Дацук. Хліб

Вправа 409. Складіть плани роздумів, тезами яких є вислови:

1. Хліб – усьому голова. 2. Золото добувають із землі, а знання – із книжок.

Вправа 410. Уявіть ситуацію: ви зустріли знайомого, який не любить спорт. Що ви зможете йому розповісти, щоб переконати у необхідності занять спортом? Спочатку сформулюйте думку про користь спорту. Далі наведіть докази з власного досвіду і з історії людства. Завершіть роздуми висновками про роль спорту в житті людини.

Словничок

верба – salcie, răchită
орёл – vultur

реліквія – relicvă
черепáха – broască țestoasă

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Що вивчає фонетика?
2. Скільки в українській мові голосних? Назвіть їх.
3. Скільки в українській мові приголосних? Назвіть їх.
4. Яка різниця між голосними та приголосними?
5. Які приголосні української мови м'які?
6. Які приголосні української мови тверді?
7. Назвіть пари дзвінких і глухих приголосних української мови.
Який приголосний не має парного дзвінкого?
8. У яких випадках **я**, **ю**, **є** позначають два звуки? Наведіть приклади.
9. Що таке склад? Які склади називають відкритими, а які – закритими?
10. Для чого використовують фонетичну транскрипцію? Які правила запису фонетичною транскрипцією?
11. Що таке наголос? Який наголос в українській мові? Наведіть приклади.
12. Які правила написання ненаголошених **е**, **и**, **о** у коренях слів? Наведіть приклади.
13. Як треба вимовляти й писати слова з ненаголошеним **а**?
14. Що таке уподібнення звуків? Коли воно відбивається на письмі, а коли – тільки у вимові? Наведіть приклади.
15. Що таке спрощення у групах приголосних? Наведіть приклади.
16. Які чергування забезпечують милозвучність української мови? Назвіть правила чергування у та **в**, і та **й**. Наведіть приклади.
17. Які правила вживання знака м'якшення? Наведіть приклади.
18. Які правила вживання апострофа? Наведіть приклади.
19. Коли і чому подвоюються букви? Наведіть приклади.
20. Які існують правила написання іншомовних слів? Наведіть приклади.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО ОЦІНЮВАННЯ

ВАРІАНТ 1

І РІВЕНЬ (3 бали)

1. Позначте рядок, у якому в усіх словах однакова кількість букв і звуків.

- 1) земля, п'ять, веселий;

- 2) лінія, дзвоник, радість;
- 3) осінь, свято, дорога;
- 4) яблуня, весна, сіль.

2. Позначте рядок, у якому правильно написано всі слова іншомовного походження.

- 1) бібліотека, Шиллер, сигнал;
- 2) лимон, каса, сума;
- 3) ванна, деректор, Америка;
- 4) Балтика, прем'єр, Ясси.

3. Позначте рядок, у якому в усіх словах відбувається подвоєння літер внаслідок збігу.

- 1) віддаль, оббити, осінній;
- 2) возз'єднаний, стаття, розрісся;
- 3) сіллю, туманний, віддати;
- 4) життя, знання, юннат.

II РІВЕНЬ (3 бали)

4. Зробіть фонетичний розбір слова *джерельця* за зразком, поданим на с. 143.

5. Прочитайте вірш Г. Чубач (впр. 265). Випишіть з нього слова з вичченими орфограмами. Поясніть написання знака м'якшення у вірші.

III РІВЕНЬ (3 бали)

6. Запишіть текст. Вставте на місці крапок потрібні літери. У першому реченні визначте члени речення.

.. України з давніх-давен віта.. я було ознакою в..хован..сті.
Навіт.. н..зна..ому люд..ну зустрічал.. привітним „Добрий день!”
(За С. Богдан).

IV РІВЕНЬ (3 бали)

7. Напишіть замітку до газети про зимові канікули. У тексті використайте однорідні члени речення.

ВАРІАНТ 2

I РІВЕНЬ (3 бали)

1. Позначте рядок, у якому правильно поділено слова на склади.
 - 1) ки-їв-ський, до-ро-га, Іго-р;
 - 2) ра-нок, ву-ли-ця, біл-ий;
 - 3) рай-он, кни-га, вес-ною;
 - 4) вчи-тель, бе-реза, вер-ба.

2. Позначте рядок, у якому всі слова написано правильно.

- 1) п'ять, св'ято, В'ячеслав;
- 2) Лук'ян, цвях, зв'язок;
- 3) з'єднати, матірю, буря;
- 4) Мар'ян, буряк, пам'ять.

3. Позначте рядок, у якому в усіх словах відбувається подовження приголосного.

- 1) життя, віддаль, тінню;
- 2) роззява, пасся, суддя;
- 3) оббити, ллю, Ілля;
- 4) знання, спросоння, міддю.

II РІВЕНЬ (3 бали)

4. Зробіть фонетичний розбір слова *вчителька* за зразком, поданим на с. 143.

5. З поданих слів відберіть ті, у яких треба ставити апостроф. Назвіть відповідні правила.

Св/ято, р/ядок, п/ять, матір/ю, пів/яблука, бур/ян, роз/яснити, Лук/янівка.

III РІВЕНЬ (3 бали)

6. Запишіть текст, вставивши, де потрібно, пропущені літери, апостроф, знак м'якшення. Поясніть написання.

У своїх пр..казках, прислів..ях наш народ надавав в..ликої ваги людс..кому слову. .. народі вір..ли, що словом можн.. й скарб знаходити, й х..оробу лікувати, і від п..ганої люд..ни оборонитис.. (Б. Антоненко-Давидович).

Напишіть твір-розповідь про українські прислів'я й приказки, використовуючи синоніми та антоніми.

IV РІВЕНЬ (3 бали)

7. Напишіть листа товаришеві про зимові канікули. Використайте звертання та вставні слова.

ВАРІАНТ 3

I РІВЕНЬ (3 бали)

1. Позначте рядок, у якому є помилки у словах з ненаголошеними голосними.

- 1) великий, зима, село;
- 2) глибокий, гулубка, силянин;

3) вечірній, широкий, розумний;

4) хвилина, черговий, серпень.

2. Позначте рядок, у якому всі слова написано правильно.

1) мільон, дідусь, Наталчин;

2) різкий, Гальчин, український;

3) хлопец, камінь, Ігор;

4) звір, степ, доньчин.

3. Позначте рядок, у якому в усіх словах чергуються у з в.

1) вправа, учитель, Угорщина;

2) уступ, вже, Україна;

3) увечері, вся, вмілий;

4) умова, вдача, вдень.

II РІВЕНЬ (3 бали)

4. Зробіть фонетичний розбір слова *п'ятниця* за зразком, поданим на с. 143.

5. Вставте у словах пропущені приголосні. Підберіть такі форми слів, щоб сумнівні приголосні звучали виразно.

Са.., горо.., голу..ка, бері..ка, ле..ко, ни..кий, боро..ьба.

III РІВЕНЬ (3 бали)

6. Запишіть текст, вставивши, де потрібно, пропущені літери. Поясніть написання.

Біля твоєї хати цв..тут.. квіти. Вузька сте..ка в..де до крин..ці. За хат.. цв..тут.. в..шні та ябл..ні. З поля за с..лом в..т..рець.. донос..т.. запах гречк.. .

IV РІВЕНЬ (3 бали)

7. Напишіть твір-роздум: „Для чого люди складають і співають пісні?”. Використайте в тексті складні речення.

БУДОВА СЛОВА. СЛОВОТВІР. ОРФОГРАФІЯ

Розділ мовознавства, який вивчає будову слова, значення найменших значущих частин слова – морфем, називається **морфемікою** (morfemică).

Словотвір (derivația cuvintelor) – це розділ мовознавчої науки, який вивчає способи творення слів.

Орфографія (ortografie) – це система правил про способи передавання на письмі морфем і слів.

§ 62. ОСНОВА СЛОВА І ЗАКІНЧЕННЯ ЗМІННИХ СЛІВ

Вправа 411. Прочитайте. Чи всі слова змінюються? Чи змінюється при цьому їх лексичне значення?

Добре слово	Іду швидко
доброго слова	їдеш швидко
доброму слову	їде швидко
добрим словом	їдемо швидко
(на) добрім слові	їдете швидко

Слова є змінні і незмінні.

Незмінні слова в реченні завжди звучать однаково, тобто мають лише одну форму: *швидко, кіно*. Незмінні слова закінчень не мають.

Змінні слова в реченні змінюють свою форму, зберігаючи при цьому те ж лексичне значення: *добре, доброго, доброму, добрим, (на) добрім; слово, слова, слову, словом, слові; іду, їдеш, їде, їдемо, їдете*. Змінні слова мають закінчення.

Закінченням (terminațiile) називається змінна частина слова.

Частина слова без закінчення називається **основою** (tema).

Щоб правильно виділити закінчення й основу, слово треба змінювати: іменник – за відмінками та числами; прикмет-

ник – за родами, числами й відмінками; дієслово – за особами або родами і числами.

Закінчення графічно позначається □, а основа – ____ .

Наприклад: гарн|□, слов|□, ід|□.

Вправа 412. I. Спишіть прислів'я. Усно визначте змінні та незмінні слова. Доведіть свою думку.

1. Найбільше багатство – здоров'я. 2. Коли люди до тебе добрі, то ти будь ще добріший. 3. Раніше встанеш – більше діла зробиш. 4. Хто не робить, той не помиляється.

II. Вивчіть напам'ять два прислів'я на вибір.

Вправа 413. I. Спишіть слова, виділіть у них основу і закінчення.

Весна, весняний, легенда, пам'ять, батько, зустріч, безмежний, заповіт, земля, дерево, сьомий, мужність, життя, калина.

II. Утворіть по три форми кожного з виділених слів.

III. Складіть з виділеними словами речення.

Вправа 414. Перекладіть українською мовою. В українських словах визначте закінчення та основу.

Alfabet, bunică, veveriță, bibliotecă, frate, dulceață, primăvară, cuier, furculiță, păr, cap, fetiță, drum, problemă, ghicitoare.

§ 63. КОРИНЬ, СУФІКС, ПРЕФІКС, ЗАКІНЧЕННЯ – ЗНАЧУЩІ ЧАСТИНИ СЛОВА

Вправа 415. I. Прочитайте слова і скажіть, що в них спільного.

Школа, школяр, школярка, шкільний, пришкільний, дошкільник, позашкільний.

II. Пригадайте з початкових класів, як називаються такі слова.

Спільна частина споріднених слів називається **коренем** (rădăcina cuvântului): *ліс, лісний, лісник, лісовий, лісовик*. Корінь містить у собі спільне значення всіх споріднених або спільнокореневих слів.

Корінь позначається так: \frown . Наприклад: \frown *школа*. Щоб знайти корінь, треба дібрати й зіставити кілька споріднених слів.

Увага! Не треба плутати слова з коренями, однаковими за звучанням, але різними за лексичним значенням, наприклад: *вода* – *водити*.

Вправа 416. Знайдіть однокореневі слова.

Біля озера щодня
бавить жаба жабеня:
обіймає лапкою,
називає жабкою (*Л. Куліш-Зіньків*).

Слон, слониха й слоненя
йдуть купатися щодня.
Має радість слоненятко,
бо його купає татко (*В. Кравчук*).

Б'є в бокастий барабан
биллом буковим баран.
А в барвистий бубонець
б'є білястий баранець.
Барабанять барани –
барабанщики вони (*Т. Коломієць*).

Вправа 417. Розподіліть слова так, щоб у кожній групі були слова одного кореня:

а) водичка, поводитися, водник, обезводнити, водити, водій, переводити;

б) ніс, носовий, ноша, перенісся, переносити, носоріг, приніс, носик.

Крім кореня в основі слів можуть бути ще й префікси і суфікси.

Частина слова, що стоїть перед коренем, називається **префіксом** (prefix). Префікс позначається —. Наприклад: *пришкільний, дошкільник, позашкільний*.

Вправа 418. Від слів *писати, любити* утворіть нові слова за допомогою префіксів **при-, від-, в-, до-, об-, над-, з-**. Запишіть їх.

Вправа 419. Прочитайте текст. Знайдіть однокореневі слова. Визначте значення префіксів у цих словах.

Кожної осені журавлі відлітають у теплі краї. Їм доводиться перелітати через Чорне море, долати великі відстані. А навесні, як тільки потепліє, вони знову прилітають на батьківщину.

Частина слова, що стоїть після кореня, називається суфіксом (suffix). Графічне позначення суфікса \wedge , наприклад: *школя \wedge р, шкільний \wedge , дошкільний \wedge к*.

Вправа 420. Спишіть слова, позначте в них суфікси.

Білий, білка, білявий, білити, біліти, біленький, білесенький, білюсінський.

Корінь, префікс, суфікс, закінчення – найменші значущі частини слова.

Вправа 421. Згрупуйте споріднені слова й запишіть. Позначте корінь, префікс, суфікс, закінчення.

Холодний, морозець, замерзнути, вітрисько, вітер, холодильник, вітряк, морозний, холоднучий.

Розбір слова за будовою

1. Закінчення та його значення.
2. Основа.
3. Корінь.
4. Префікс і суфікс (якщо можна, їх значення).

Зразок усного розбору

Земля наша прекрасна!

Слово *земля*.

1. Змінюємо: *земля, землі, землею*. Закінчення *-а* (орфографічне *-я*). У цьому реченні іменник стоїть у називному відмінку однини.

2. Основа – земл-

3. Добираємо споріднені слова: *земля, земелька, земляний*.

Корінь – земл-.

Слово *прекрасна*.

1. Змінюємо: *прекрасна, прекрасної*. Закінчення *-а*. У реченні прикметник стоїть у називному відмінку однини.

2. Основа – прекрасн-.

3. Добираємо споріднені слова: *краса, красивий*. Корінь – крас-.

4. Префікс – пре- (має значення збільшеної ознаки), суфікс – -н-.

Зразок письмового розбору

Земля, прекрасний.

Вправа 422. Зробіть усний розбір слів за будовою.

Правдивий, чистота, батьків, школяр, читаю, калиновий, переносу.

Вправа 423. Зробіть письмовий аналіз слів за будовою.

Пришкільний, подорожник, пам'ятний, лісок, молодець, тихо, листки, садівник, радісно, переписує, розмова.

Вправа 424. I. Прочитайте текст. Зробіть усний і письмовий аналіз виділених слів за будовою.

ПОЛОНИНА

Наприкінці **березня** чи на початку квітня снігу вже нема в **Карпатських** горах. Просихають дороги, стежки, що ведуть на полонину. А на початку травня буйна зелень покриває не тільки полонини, а й кичери. Саме на цей час **тваринники** виводять худобу, отари овець на літні пасовища. **Вихід** на полонину вважається великим святом. Про нього сповіщають своєрідною грою трембіти, і їх могутній звук лунає горами, долинами, **відлунює** лісами, **доходить** до **далеких** полонин.

С. Шишко. Полонина

II. Розкажіть про свої враження від Карпатських гір.

 Вправа 425. Перекладіть українською мовою. Графічно позначте значущі частини українських слів.

Orar, denumire, sarcină, cuier, învățătoare, prietenie, prepoziție, întrebare.

Словничок

відстань – distanță
долати – a învinge
жаба – broască
кичера – munte golaș
носоріг – unicorn

отара – turmă
полоніна – imaș de munte, pășune
de munte
трембіта – trâmbiță

§ 64. РОЗДУМИ НА ПІДСТАВІ ВЛАСНОГО ДОСВІДУ

 Вправа 426. Прочитайте вірші. Чому для кожного Батьківщина є різною?

БАТЬКІВЩИНА

„Що це є Батьківщина?” – раз питалась Оля,
а батько радо відповів на це дитині:

„Знай: батьківщина – це ріка, що серед поля
поза селом, ген, попід лісом, тихо плине,
це в саді нашому дерева, зілля, квіти,
це на ланах пшениця золотокоса,
це той, що віє з піль, пахучий теплий вітер,
це на левадах скошена трава в покосах,
це наші всі пісні і молитви щоденні,
це рідна мова – скарб, якого ти не згубиш,
це небо, синє вдень, а серед ночі темне,
це, моя Олю, все, що ти так щиро любиш

(Б.І. Антонич).

БАТЬКІВЩИНА

Знаєш ти,
що таке Батьківщина?
Батьківщина – це ліс осінній,
це домівка твоя, і школа,
і гаряче сонячне коло.

Батьківщина –
це труд і свято,
Батьківщина –
це мама й тато,
це твої найщиріші друзі
і бджола
у веснянім лузі (А. Костецький).

 Вправа 427. Напишіть твір-роздум „Чим є для мене Батьківщина”.

 Вправа 428. Пригадайте випадки з вашого життя, які переконали вас у необхідності поводити себе ввічливо. Напишіть твір-роздум „Що таке вихованість”, використавши як докази ці події.

§ 65. НАЙПОШИРЕНІШІ ВИПАДКИ ЧЕРГУВАННЯ ГОЛОСНИХ У КОРЕНЯХ СЛІВ

 Вправа 429. I. Спишіть слова. Позначте у них корені. Чи можна вважати їх однокореневими?

Школа, шкільний; допомога, допомагати; чотири, четвертий.

II. Підкресліть у коренях слів звуки, що чергуються.

Чергування (alternanță) – це усталені закономірні зміни звуків в одних і тих же частинах слів: *носити – нести – ніс, дубок – дубка, писати – пишу*.

Чергування звуків виникли давно, тому деякі з них властиві крім української й іншим слов'янським мовам.

Дуже давнім є чергування голосних звуків у дієслівних коренях:

[o] // [a] – *котити – кататися, могти – змагання*;

[e] // [i] – *пекти – випікати, текти – витікати*;

[e] // [и] – *стелю – застилати, беру – вибрати* та ін.

Звуки [o], [e] вживають у дієсловах зі значенням короткочасної, обмеженої в часі дії, а [a], [и], [i] вживають у дієсловах зі значенням довготривалої, повторюваної дії перед наголошеним суфіксальним [a]: *ломити – ламати, витирати – витирати*.

Трапляються відхилення від цього правила: *вимовити – вимовляти, простити – прощати, проводити – проважати, замерзнути – замерзати, повернути – повертати*.

Чергування голосних у коренях дієслів

Чергуються голосні	Уживаємо	Умови вживання	Приклади
[o] – [a] [e] – [i] [e] – [и]	[a] [i] [и]	Перед наголошеним суфіксом -а- Перед наголошеними суфіксами -а- і -ува- Перед наголошеним суфіксом -а- у префіксальних дієсловах перед [р], [л]	<i>котитися – кататися</i> <i>берегти – зберігати</i> <i>чесати – зачісувати</i> <i>завмерти – завмирати</i> <i>жертити – пожирати</i>

 Вправа 430. Проставте наголос у словах і замість крапок вставте потрібну букву.

Допом..гти – допом..гати, перем..гти – перем..гати, зах..пити – х..пати, покл..нитися – кл..нятися.

 Вправа 431. Прочитайте слова. До них доберіть спільнокореневі, поясніть вживання **о, а** в коренях слів.

Допомога, ломити, вхопити, скочити, котити.

 Вправа 432. Прочитайте речення. Випишіть слова з кореневими **о, а**, поясніть їх вживання.

1. Мишка раз прийшла до кішки, уклонила кішці в ніжки (Г. Бойко). 2. Жовтень ходить по краю та й виганяє птиць із гаю. 3. Старе дерево ламається, молоде – згинається. 4. Любиш поганяти – люби й коня годувати. 5. Хто знання має, той і мур зламає (Народна творчість).

 Вправа 433. Перекладіть слова українською мовою. Поясніть вживання голосного в корені.

Stăpân, urzică, fierbinte, bogat, rău, mănăstire, bursuc, scrobeală, lopată, slavon, cazac.

 Вправа 434. Прочитайте слова. З них складіть і запишіть речення. Поясніть правопис дієслівних коренів.

1. Гроза, в, поле, хлопчик, зненацька, захопити. 2. Клонити, земля, до, голова, важкий, колос. 3. Гонити, на, хлопчик, поле, корова, стадо. 4. Кожний, тварина, їсти, апетит, трава, свіжий, зелений, з.

Словничок

мишка – șoricel

мур – zid

§ 66. ЧЕРГУВАННЯ О, Е З І

В українській мові [о], [е] чергуються з [і]. Таке чергування поширене як у різних формах одного і того ж слова, так і в спільнокореневих словах: *воза – віз, солі – сіль, печі – піч, осені – осінь; гора – гірський, село – сільський.*

Звуки [о], [е] вживають у відкритому складі (*во-за, со-лі, пе-чі, осе-ні, го-ра, се-ло*), а звук [і] – у закритому (*віз, сіль, піч, осінь, сільський, гірський*).

Не чергуються [о], [е] з [і] у таких випадках:

1. Коли [о], [е] випадні: *день – дня, лісок – ліска.*
2. У звукосполученнях **-оро-, -оло-, -ере-, -еле:** *мороз, колос, зелень, шелест. Але: поріг.*
3. У групах **-ор-, -ер-, -ов-** між приголосними: *горб, шерсть, вовк.*
4. У складних словах зі словотвірними частинами **-вод, -воз, -нос, -роб, -ход** з наголошеним [о]: *діловод, тепловоз, водонос, хлібороб, скороход.*
5. У суфіксах **-очк-, -ечк-, -оньк-, -еньк-, -есеньк-, -енк-, -тель:** *шапочка, кішечка, соколонько, легенький, тихесенький, Грінченко, вихователь.*
6. У деяких книжних словах: *закон, народ, вирок.*
7. У словах іншомовного походження: *атом, альбом, шофер.*

 Вправа 435. Змініть слово чи доберіть спільнокореневі слова, щоб звуки [о], [е] чергувались з [і]. Запишіть їх.

1. Дорога – доріг, доріжка; голова, борода, борона, береза, гора, нога, щока, сльоза. 2. Везти – віз; нести, рости, пекти, вести, перенести, перевезти, вивозити, привозити, плести, допомогти, перемогти. 3. Мужність – мужності; хоробрість, кмітливість, чесність, порядність, радість, молодість, старість.

 Вправа 436. I. Знайдіть слова, у яких [о], [е] може чергуватися з [і], а в яких – ні.

Ножа, дзвін, хвіст, книжок, день, чверть, жовтий, семи, принести, пирога, збоку, бджола, вітер, ниточка, голубонька, компот.

II. Уведіть у речення п'ять слів на вибір.

 Вправа 437. Переписуючи речення, поставте замість крапок, де треба, **о, е** чи **і**.

1. Розлилась річка, переливаючи білу хвилю з кам(е,і)ня на кам(е,і)нь (*І. Нечуй-Левицький*). 2. Від того пташиного клек(о,і)

ту Зоя прокинулась (*О. Гончар*). 3. Пішов шел(е,і)ст по діброві, шепчуть густі лози (*Т. Шевченко*). 4. Із р(о,і)ду в р(о,і)д. Із р(о,і)ду в р(о,і)д судився пісні цей пох(о,і)д. За р(о,і)ком р(о,і)к. За р(о,і)ком р(о,і)к. Людське життя – гірський пот(о,і)к (*Р. Братунь*).

 Вправа 438. Спишіть слова. Вставте пропущені букви.

С..ло, ос..ні, кам..ня, с..льський, шк..льний, г..рський, веч..р, в..льний, сх..дний, ос..нне, кам..нний, шк..ла, г..ра, веч..ра.

Словничок

вірок – sentință
діловод – secretar

сороход – persoană ce merge repede
тепловоз – locomotivă

§ 67. ЧЕРГУВАННЯ Е З О ПІСЛЯ Ж, Ч, Ш, Й

При зміні й творенні багатьох слів в українській мові [е] чергується з [о] після [ж], [ч], [ш], [й], наприклад: *четвертий – чотири, шести – шостий, вечерея – вечоріти, пшениця – пшоно*. Однак у більшості коренів вживається тільки [е] або [о]: *жертва, честь, шепіт, жовтий, чоловік*.

 Вправа 439. I. Випишіть окремо слова зі звуком [о] та зі звуком [е] після [ж], [ч], [ш].

Чернетка, шовк, пшениця, вчорашній, щока, чомусь, шестиденка, женити, жонатий, черниця, чорниця.

II. З'ясуйте значення слів *чорниця, черниця*. Який корінь у цих словах? Які особливості його звукового складу?

 Вправа 440. Спишіть загадки, відгадайте їх. Знайдіть слова, у яких [е] може чергуватися з [о] після шиплячих.

1. Без вікон, без дверей живе шестеро людей. 2. Удень у небі гуляє, а ввечері на землю сідає. 3. Звечора одна ходить краля чарівна.

 Вправа 441. Перекладіть слова українською мовою. Поясніть вживання голосних після шиплячих.

Șerdeală, albină, ieri, de serviciu, tare (pâine), grâu, mei, căsătorit, Șer-nauți.

 Вправа 442. I. Прочитайте вірш.

ШЕВЧЕНКОВА ЗОРЯ

Я знову буду зустрічати
зорю, що сяє з небокраю...
„Садок вишневий коло хати”, –
Шевченка вірші я читаю.

Вони завжди, щодня зі мною,
як про Дніпро – жадана пісня.
Я знаю, нене, що з весною
поет великий народився
(*М. Сингаївський*).

II. Які ви знаєте вірші Т. Шевченка напам'ять? Прочитайте їх.

III. Розкажіть, що ви знаєте про життя Т. Шевченка.

Словничок

жертва – jertfă, victimă
крáля – fetișcană
небокράй – orizont
черніця – călugăriță

чорніця – afină
шелест – foșnet
шепіт – șoaptă

§ 68. ЧЕРГУВАННЯ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

Найпоширеніші чергування приголосних в українській мові:

1. Чергування у коренях іменників під час їх відмінювання:

[г] – [ж] – [з']: *нога – ніжка – (на) нозі;*

[к] – [ч] – [ц']: *рука – ручка – (на) руці;*

[х] – [ш] – [с']: *вухо – вушко – (у) вусі.*

2. Чергування у коренях дієслів під час утворення форми

1-ї особи однини та деяких інших форм і похідних від них:

[д] – [дж]: *ходитьи – ходжу;*

[с] – [ш]: *носити – ношу, ноша;*

[т] – [ч]: *летіти – лечу;*

[з] – [ж]: *казати – кажу;*

[б] – [бл']: *любити – люблю, люблять;*

[п] – [пл']: *ліпити – ліплю, ліплять;*

[в] – [вл]: *ловити – ловлю, ловлять;*

[м] – [мл]: *гриміти – гримлю, гримлять;*

[ф] – [фл']: *графіти – графлю, графлять і под.*

За збігу приголосних спостерігаємо подвійне чергування:

[ст] (с – ш, т – ч) – [шч]: *мостити – мощу;*

[зд] (з – ж, д – дж) – [ждж]: *їздити – їжджу.*

Вправа 443. Доберіть по п'ять власних прикладів до чергувань приголосних у коренях іменників. Запишіть їх.

Вправа 444. Доберіть до кожного дієслова форму 1-ї особи однини. Підкресліть звуки, що чергуються в коренях дієслів.

Садити, будити, лагодити, мастити, чесати, городити, косити, робити, терпіти, чистити, лазити.

Вправа 445. Знайдіть випадки чергувань приголосних, вписавши подану в тексті форму та іншу форму, у якій відбулося чергування. Зверніть увагу, коли [г], [к], [х] не чергуються.

1. Не плач, хлопчику. 2. Приємно знайти у траві пташине гніздо. 3. Ото ж кажу, міркуючи собі в човні на кожусі, поволі затулив я очі. 4. Багата й трудна душа народна. 5. Ні, я не забуду тебе, моя дорога дружино (*Із творів О. Довженка*).

Вправа 446. У реченнях відшукайте випадки чергування приголосних у дієслівних формах, поясніть ці чергування.

1. Коли ми тут сваримось і миримось, у ворота хтось возом уїжджає. 2. Ось я тобі службу нараджу (*Марко Вовчок*). 3. Соловейку сизокрилий, скажи правду, де мій милий. 4. Ой, у полі вітер дише, билину колише; козаченько до милої чотири листи пише. 5. Вода все виполоще, тільки злого слова ніколи. 6. Уперта праця все переможе (*Народна творчість*).

Словничок

виполоскати – a spăla,
a clăti, a limpezi
графіти – a linia, a trage linia

кожух – сојос
ліпіти – a modela, a face
упертый – încăpățânat

**§ 69. ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ ХУДОЖНЬОГО
І НАУКОВОГО ОПИСІВ.
ОПИС ПРЕДМЕТА В ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ**

 Вправа 447. Порівняйте тексти. Що в них описано? Чи є відмінності в описах і чим вони зумовлені (при відповіді користуйтеся матеріалом з § 19).

1. Родина барвінкові. Барвінок малий (*Vinca minor* L.). Напівкущик із пагонами, що вкорінюються. Листки супротивні, еліптичні, цілокраї, голі, шкарубкі, вічнозелені. Квітки одиничні в пазухах листків...

Росте в лісах, на узліссях, у садах. Звичайно розповсюджена по всій території України, але переважає в лісових і лісостепових районах. Культивується як декоративна рослина, трапляється здичавіло. Рослина лікарська, декоративна. Потребує охорони (*З визначника рослин*).

2. Барвінок оспіваний у багатьох піснях нашого народу й у віршах багатьох поетів. Він супроводив наших з вами предків від колиски й до могили. У барвінку купали немовлят, щоб вони росли гарними й здоровими. Барвінкові вінки носили дівчата: адже він ріс коло кожної криниці і завжди був під рукою.

Про лікувальну силу барвінку знали ще в Стародавньому світі. У часи середньовіччя темні люди приписували цій рослині надприродну силу. Вони вважали, що барвінок може захистити людину (*За А. Коваль*).

3. На кожному крилі городу росли кущі барвінку. Коли повітря ставало по-материнськи м'яким і лагідним, то барвінок зацвітав так, наче небо бризнуло на землю живою своєю блакиттю, зацвітав так, немов дитячі очі землі дивились на тебе довірливо (*За Є. Гуцалом*).

 Вправа 448. Опишіть вашу улюблену річ чи предмет у художньому стилі.

§ 70. ОСНОВНІ СПОСОБИ СЛОВОТВОРЕННЯ: ПРЕФІКСАЛЬНИЙ, СУФІКСАЛЬНИЙ, ПРЕФІКСАЛЬНО-СУФІКСАЛЬНИЙ, ОСНОВОСКЛАДАННЯ

 Вправа 449. Прочитайте текст. Сформулюйте його основну думку.

Словниковий склад мови не лишається незмінним. Слова живуть у мові упродовж сторіч і переходять від одного покоління до наступного. Вони можуть набувати нових значень, а головне – давати життя новим словам, що утворюються від них за допомогою префіксів, суфіксів, слово- та основоскладання (Н. Клименко).

Одним зі шляхів поповнення мови новими словами є творення слів на основі тих, що існують.

Слово, від якого утворюють нове слово, називається **твірним** (*suvinte de bază*). Частину твірного слова, що увійшла в нове слово, називають **твірною основою** (*tema de bază*). Так, слово *вчитель* утворене від дієслова *вчити*. Отже, *вчити* – твірне слово для *вчитель*, а твірною основою є *вчи-*.

Іноколи новоутворене слово стає твірним для наступного нового слова: *вчитель* → *вчителька*.

Найчастіше нові слова творять за допомогою префіксів (*дід* → *прадід*, *нести* → *принести*) та суфіксів (*школа* → *шкільний*, *ліс* → *лісок*).

 Вправа 450. Розгляньте таблицю. Наведіть свої приклади різних способів творення слова.

Спосіб словотворення	Як утворюються слова	Приклади
Префіксальний (prefixal)	За допомогою префіксів	<i>ліс</i> → <i>праліс</i>
Суфіксальний (sufixal)	За допомогою суфіксів	<i>сад</i> → <i>садок</i> <i>весна</i> → <i>весняний</i>
Префіксально-суфіксальний (prefixal-sufixal)	За допомогою префіксів і суфіксів одночасно	<i>кордон</i> → <i>прикордонник</i> <i>берег</i> → <i>прибережний</i>
Безсуфіксний (neafixal)	Відкиданням значущих частин	<i>зелений</i> → <i>зелень</i> <i>перекладати</i> → <i>переклад</i>

Спосіб словотворення	Як утворюються слова	Приклади
Складання (compunere)	Поєднанням двох і більше основ або їх частин	<i>листя падає</i> → <i>листопад</i> <i>кіно театр</i> → <i>кінотеатр</i> <i>сільська рада</i> → <i>сільрада</i>
Перехід однієї частини мови в іншу (schimbarea valorii gramaticale)	Переходом однієї частини мови в іншу	<i>черговий учень</i> → <i>черговий</i> (втирає дошку)

 Вправа 451. Пригадайте способи словотворення, властиві румунській мові. Чим подібні та чим різняться способи словотворення в українській і румунській мовах? Наведіть приклади.

 Вправа 452. Поясніть утворення слів.

Комбайнер, тракторист, весняний, веснянка, квітковий, веснувати.

 Вправа 453. I. Прочитайте слова. Порівняйте їх значення.

Дуб – дубок, син – синок, рука – ручка – рученька, сонце – сонечко, малий – маленький – малесенький.

II. Якого відтінку значенню надають суфікси?

 Вправа 454. Прочитайте уривки з книги „У світі граматики”. Випишіть слова із суфіксами зменшувально-пестливого значення.

1. Розпочнемо мову про найдорожче серцю слово – матір. Від Шевченка українська поезія упродовж віків співала і співає величальну пісню матері... У кожної людини стоїть вона початком життєвого шляху, початком доброти і совісті. Перше слово людської чистоти, яке ми вимовляємо, – мати. Вона подарувала нам життя, навчила говорити і запалила в серці вічне світло пісні. Тому з образом матері пов’язане все найдорожче нашої душі. Це рідний дім, яблуні і вишні у цвіту, журлива річечка, запашний луг – усе те, що зветься Батьківщиною. Народ опоетизував матір у словах *мама, мамонька, мамочка, мамуня, мамуся, мамусечка, матінка, матіночка, матуся, матусечка...* 2. Від материнської

Н. Курій-Максимів.
Богородиця

любові, ніжності та доброти народилися зменшувально-пестливі слова *дитинка, дитинька, дитиночка, дитятко, дитяточко, дітки, дітоньки, діточки; доня, донька, доненька, донечка, доця, дочечка; синок, синочок, синочечок, синуньо, сионько, синятко, синеня, синенятко*. Ну що б, здавалося, суфікс. А як він змінює тональність слова, забарвлює його емоційним змістом, надає йому поетичного звучання. 3. За допомогою пестливих суфіксів можна утворювати синонімічні форми від багатьох-багатьох іменників – назв істот і назв неістот: *татко, татусь, татонько, таточко, татуцько, татуньо, татунько, татусенько; бабуня, бабуся, ба-*

бусенька, бабусечка; дідунь, дідуньо, дідусь; коник, коничок; корівка, корівонька, корівочка; киця, киценька, кицюня, кицюнька; вербиця, вербичка, вербиченька; берізка, берізочка, берізонька; дубок, дубочок; криничка, криничечка, криниченька; водиця, водичка, водиченька та інші (І. Вихованець).

 Вправа 455. Розкажіть про своїх рідних, використовуючи слова зі зменшувально-пестливими суфіксами.

 Вправа 456. Порівняйте пари слів, визначте, яке зі слів є твірним, а яке похідним. За допомогою чого утворилося нове слово?

Превеликий – великий, побілити – білити, малювати – намалювати, летіти – відлетіти, праліс – ліс.

 Вправа 457. Утворіть нові слова за допомогою префіксів **в-, роз-, від-, до-, з- (с-, зі-), пере-, над-**. Пригадайте правопис префіксів.

Бити, в'янути, писати, скочити, чистити, бігти.

 Вправа 458. Знайдіть твірні слова до наведених слів. Визначте спосіб творення похідних.

Підліток, навушники, перелісок, розбігтися, заземлити.

матусям усе, що заздалегідь самі приготували – квіти, малюнки, вишивки, різблення, вручали листи-сповіді. По обіді йшли до церкви, де славили матір земну і ту, котра подарувала світові Сина Божого. Потім починалися гуляння. Усі, від малого до старого, співали, танцювали під тріости музики. Раділи, славили життя (*Н. Руденко*).

 В оповіданні йдеться про якийсь випадок з життя героїв. Звичайно оповідання складається з трьох частин: **зав'язки**, **кульмінації**, **розв'язки**.

 Вправа 465. I. Прочитайте текст. Чи можна його назвати оповіданням? Для підтвердження своєї думки визначте тип мовлення, покладений в основу тексту, стиль висловлювання. Визначте зав'язку, кульмінацію та розв'язку.

ЯК МИКОЛА СТАВ ХОРОБРИМ

Першокласник Микола прийшов сьогодні до школи дуже рано. На лавці під високою тополею сиділо двоє дівчаток. Вони дивились на дерево. Щось зацікавило їх там, в очах у дівчаток хлопчик помітив тривогу.

Раптом над великою тополиною гілкою знялася пташка, захищала тривожно. І в ту ж мить біля лавки впало маленьке пташеня.

Микола зрозумів, що пташеня випало з гнізда, а мати його – в розпачі.

Одна з дівчаток взяла пташеня й сказала:

– Якби ж це хто сміливий був зараз у школі... він би поліз на дерево й поклав пташеня в гніздо.

Микола був дуже боязким. Але слова дівчинки вразили його. Невже вона вважає його боягузом?

– Я полізу, – сказав Микола.

– Ти? – запитали дівчатка й з подивом подивились на хлопчика.

Микола поклав пташеня за пазуху й поліз на тополь. Від страху в нього тремтіли руки й ноги, але він ліз і ліз все вище й вище. Поклавши пташеня в гніздо, Микола зліз на землю.

Дівчатка дивились на нього з захопленням (*В. Сухомлинський*).

II. Напишіть невелике оповідання про випадок, який суттєво вплинув на формування вашого характеру.

§ 72. ПЕРЕХІД СЛІВ З ОДНІЄЇ ЧАСТИНИ МОВИ В ІНШУ

Вправа 466. Прочитайте речення. На які запитання відповідають виділені слова? До якої частини мови вони належать? У якому реченні виділене слово виступає в основній своїй функції?

1. На призьбі, затиснувши бородою скрипку, сидів **старий** циган (*О. Гончар*). 2. **Старий** згадав свою Волинь святую і волю молодую (*Т. Шевченко*). 3. Чудувались свіжим **слідом** на снігу. 4. Блискавка розколола хмару, **слідом** ударив грім (*Ю. Яновський*).

Вправа 467. Доберіть якомога більше спільнокореневих слів до *ліс, сад, село, учити*. Запишіть їх у порядку творення. Поясніть спосіб словотвору.

Вправа 468. I. Прочитайте текст. Поясніть способи творення та правопис виділених слів.

Люди сіють хліб. **Щедро** оспівана ця праця людська.

Зерно для людини і досі залишається земним дивом. Воно **безсмертне**. Кинуте в землю, стає колоском. Наливається соками землі й сонця. **Красується**. Радує урожаєм.

Нелегко дається хліб.

Справжню ціну йому складають **хлібороби**, ті, хто до землі найближче. Хто від **засіву** до жнив живе сподіваннями й турботами **хлібної** ниви. У кого в душі вміщується весь **колосковий** лан (*М. Сингаївський*).

М. Савицький. Хліб

II. Складіть невеликий твір про одну з поширених професій (учителя, лікаря, шофера тощо), вживаючи слова різних способів творення.

 Вправа 471. Обміняйтеся зошитамі з товаришем (подругою), сусідом по парті. Перевірте переклади і, спільно обговоривши виявлені помилки, запропонуйте остаточний варіант.

§ 74. ЗМІНИ ПРИГОЛОСНИХ ПРИ СЛОВОТВОРЕННІ

 При утворенні іменників жіночого роду із суфіксом **-к(а)** та іменників чоловічого роду з суфіксом **-ок(-ек)**, прикметників із суфіксом **-н(ий)**, присвійних прикметників на **-ин**, у дієсловах-інфінітивах на **-и(ти)**, **-а(ти)** відбуваються чергування кінцевих приголосних кореня (основи) **[г]** – **[ж]**: *книга – книжка, берег – бережок; друг – дружний – дружити; Ольга – Ольжин; [к] – [ч]: земляк – землячка, знак – значок; наука – навчати; Савка – Савчин; [х] – [ш]: муха – мушка, міх – мішок; сміх – смішний – смішити.*

 Вправа 472. Утворіть від наведених слів, де це можливо, іменники жіночого роду із суфіксом **-к(а)**, іменники чоловічого роду з суфіксом **-ок(-ек)**, прикметники на **-н(ий)** та **-ий**, присвійні прикметники на **-ин**, дієслова. Які чергування при цьому відбулися?

Сніг, нога, стіг, поріг, дорога, рука, гріх, Солоха, Лука, Одарка.

 При творенні від прикметників іменників з суфіксом **-ин(а)** звукосполучення **[ц'к]** змінюється на **[чч]**: *вижницький – Вижниччина*, а **[с'к]** – на **[шч]**: *хотинський – Хотинщина*.

 Вправа 473. Утворіть від прикметників іменники з суфіксом **-ин(а)**. Запишіть їх.

Чернівецький, прилуцький, львівський, вінницький, одеський, пutilьський, сторожинецький, херсонський.

 При творенні прикметників з суфіксом **-н-** приголосні **[к]**, **[ц']** змінюються на **[ч]**: *рік – річний, вулиця – вуличний*. Сполучення звуків **[чн]** передається буквосполученням **-чн-**. Виняток становлять іменники *рушник, рушниця, мірошник, дворушник, соняшник*, прикметники *торішній* та *вчорашній* і под., у яких потрібно писати **-шн-**.

 Вправа 474. Від наведених слів утворіть прикметники і запишіть їх. Які зміни приголосних при цьому відбулися?

Аптека, звук, електрика, пшениця, математика, молоко, смак, столиця, мука, лексика, яйце.

При творенні іменників жіночого роду від відповідних іменників чоловічого роду, що закінчуються на **-ник**, кінцевий **[к]** змінюється на **[ц']**: *робітник – робітниця, перевізник – перевізниця*.

Вправа 475. Від іменників чоловічого роду утворіть назви осіб жіночого роду і введіть їх у речення.

Відмінник, порушник, прогульник.

В українській мові дуже часто при творенні прикметників за допомогою суфікса **-ськ(ий)** кінцеві приголосні основи змінюються. Схематично це можна позначити так:

[г], [ж], [з] + -ськ(ий) → -зьк(ий): *Прага – пражський, Париж – паризький, Кавказ – кавказький;*

[к], [ч], [ц] + -ськ(ий) → -цьк(ий): *козак – козацький, ткач – ткацький, молодець – молодецький;*

[х], [ш], [с] + -ськ(ий) → -ськ(ий): *чех – чеський, товариш – товариський, Одеса – одеський.*

Такі ж зміни відбуваються при творенні іменників за допомогою суфікса **-ств(о)**: *убогий – убогство, козак – козацтво, птах – птаство.*

Інші приголосні, зокрема **[д], [т]**, перед суфіксами **-ськ-, -ств-** у вимові також змінюються або випадають, проте на письмі ці зміни не позначаються: *студент – студентський, солдат – солдатський, громада – громадський, люди – людський, людство.*

Вправа 476. I. Утворіть прикметники за допомогою суфікса **-ськ(ий)** від іменників.

Читач, товариш, Брест, Кременчук, француз, Гадяч, чумак, брат.

II. Подумайте, чи від усіх наведених іменників можна утворити іменники з суфіксом **-ств(о)**. Чому? Запишіть іменники з цим суфіксом, які ви змогли утворити. Поясніть правопис.

Вправа 477. Знайдіть слова, у яких відбулися або можуть відбутися перед суфіксами зміни приголосних, і слова, у яких зміни не відбуваються.

1. Після подорожі по Карпатських і Кавказьких горах, після відвідання південних степів України, після ознайомлення з новобудовами Запорізької і Кіровоградської областей ми знову ступили на землю Буковини (*З газети*). 2. Але життя людське – не простий, рівний, гладенький шлях (*Марко Вовчок*).

Вправа 478. Спишіть речення, вставляючи пропущені букви. Поясніть правопис.

1. Тарас Шевченко піднявся з моря україн..ких пісень, чума..ких переказів, коза..ких літописів, гайдама..кого епосу.
2. Т.Г. Шевченко – великий україн..кий поет – оспівував героїчну боротьбу запорі..кого коза..тва проти туре..кого поневолення (*О. Гончар*).
3. Без думки про все лю..тво, про його долю не був би таким повним і довершеним поетичний подвиг Шевченка (*М. Тихонов*).

Вправа 479. I. Прочитайте текст. Зверніть увагу на правильну вимову суфіксів.

Румунські народні казки дуже багаті і вражають своєрідністю. Це виявляється в казках побутових і жартівливих, де розповідається про звичаї й народні традиції, що склалися упродовж багатьох століть. Чимало самотнього, властивого лише румунській казці, бачимо і в казках героїчних, у яких прославляються подвиги хоробрих витязів.

Фет-Фрумос, наприклад, відважно виходить на бій з цілим військом і перемагає. Тож не дивно, що Фет-Фрумос став улюбленим героєм румунських дітей – так само, як, скажімо, Котигорошко українських (*Б. П'янов*).

II. Казки яких народів ви ще читали? Розкажіть про головних героїв цих казок.

Вправа 480. Назвіть районні центри Чернівецької області. Утворіть від цих іменників відносні прикметники з суфіксом **-ськ(ий)**. Запишіть їх, поясніть чергування звуків, якщо воно є.

Вправа 481. Напишіть невеликий твір про походження назви вашого села, селища, міста. У своєму творі можете використати і легенди, і наукові гіпотези. Уживайте в тексті прикметники із суфіксом **-ськ(ий)**.

Словничок

мірбшник – morar

понево́лення – asuprire

§ 75. СПОЛУЧНІ О, Е В СКЛАДНИХ СЛОВАХ. НАПИСАННЯ РАЗОМ І ЧЕРЕЗ ДЕФІС СЛІВ З ПІВ-

 Вправа 482. I. Спишіть речення. Знайдіть корені в словах, позначте їх.

Словом можна вбити й оживити, поранити йвилікувати, посіяти тривогу й безнадію і одухотворити... (В. Сухомлинський).

II. Чим останнє слово відрізняється від усіх решти з погляду будови слова?

Слова, що мають два й більше коренів, називають **складними** (cuvintele compuse).

Складні слова в українській мові найчастіше утворюють за допомогою сполучних голосних [о], [е], які на письмі передають буквами **о, е, є**: *лісовоз, землероб, життєлюб*.

Однак є й складні слова, які утворюють без сполучного голосного. Це слова з першою частиною **пів-**: *півхліба, півлимона*.

Іменники з першою частиною **пів-** пишемо разом (якщо потрібно, ставимо апостроф), лише слова з другою частиною – власною назвою пишемо через дефіс: *піввідра, пів'яблука*, але *пів-Європи*.

 Вправа 483. Спишіть слова, вставляючи пропущені букви. Поясніть їх написання.

Земл..мір, дощ..мір, прац..любний, вод..спад, біл..крилий, кон..ферма, житт..пис.

 Вправа 484. Поясніть написання слів. З трьома з них складіть речення.

Півроку, півметра, пів-Азії, пів'яру, піввідра, півкавуна, півострова.

 Вправа 485. Утворіть складні іменники з першою частиною **пів-** від наведених слів. Поясніть їх правопис.

Аркуш, апельсин, Львів, день, місяць, ящик, життя, кілометр, Харків.

 Вправа 486. Прочитайте речення. Знайдіть складні слова. Поясніть, як вони утворені.

1. Зорі котились небозводом і падали в море (О. Донченко).
2. Зникає сніг, як зорепад, вже весна синіє (А. Малишко).
3. Птиці криють півнеба, півобрію криють під крила, на лугах, на озерах знялись акварельні вітрила (А. Малишко).

 Вправа 487. I. Прочитайте усмішки. Знайдіть у них складні слова. Поясніть їх творення та правопис.

Смішинки

ЧУВ ДЗВІН

Починається навчальний рік. Син збирається до школи.

– Мамо, зараз я першокласник, а наступного року буду другорічником!

РАДІСТЬ

Батько привіз шоколадку й каже синові:

– Дай половину брату. Розділена радість – це подвійна радість.

– Але ж поділена шоколадка – це півшоколадки.

II. Розкажіть, як ви ділитесь зі своїми братиками і сестричками, товаришами.

Словничок

акварельний – de acuarelă

обрій – orizont

§ 76. НАПИСАННЯ СКЛАДНИХ СЛІВ РАЗОМ І ЧЕРЕЗ ДЕФІС

Увага! Складні слова в українській мові пишуть разом або через дефіс.

Разом пишуть:

1. Усі складноскорочені слова й похідні від них: *міськрада, профспілка, профспілковий*.

2. Складні слова, утворені від словосполучення, що складається з головного і залежного слів, основи яких поєднані сполучними голосними [o], [e]: *водовоз, землемір*.

3. Слова з першою частиною **кіно-**, **фото-**, **авіа-** та іншими: *кінозірка, фотолюбитель, авіарейс, автобаза*.

Через дефіс пишуть:

1. Складні слова, утворені поєднанням незалежних слів: *школа-інтернат, румуно-український*.

2. Слова, утворені повторенням того самого слова (*писав-писав*), поєднанням синонімічних слів (*тишком-нишком*), антонімічних (*більш-менш*), слів, близьких за значенням (*хліб-сіль*).

Вправа 488. Спишіть слова. Поясніть їх написання.

Вертоліт, носоріг, купівля-продаж, західноукраїнський, жовтий-жовтий, чорнозем, фізик-учитель, сільськогосподарський.

Вправа 489. Прочитайте речення. Знайдіть складні слова. Поясніть їх правопис.

1. А живу я у матері, в старій-престарій селянській хаті з призьбою (*С. Васильченко*). 2. Через степ той шлях-дорога геть десь простяглася (*А. Малишко*). 3. Андрійко був у мене повновидий, ясноокий, кучерявий (*Марко Вовчок*). 4. Берези милі, білокорі чекають райдугу свою (*А. Малишко*).

Вправа 490. Спишіть речення, замість крапок, де треба, поставте в складних словах дефіс.

1. Дальня дорога в'ється за обрій, мчать поїзди, як завжди, буйно..гриві (*А. Малишко*). 2. Рано.. пораненько він виїхав і довго їхав усе полем (*Марко Вовчок*). 3. І вечори прозоро..сині дзвенять підківками чобіт біля засніжених воріт. 4. Його мені подарувала мати, щоб я не смів ту землю забувати, де їв хліб... сіль і знав солоний піт (*А. Малишко*).

Вправа 491. Прочитайте вірш. Визначте його основну думку. Поясніть способи творення та правопис похідних слів.

НАЙКРАЩА В ЦІЛІМ СВІТІ

Люблю я в рідному краю
веселі співанки пташині,
і річки бистру течію,
і руту-м'яту при долині;
пропахлі вітром колоски,
гінке, гінке безмежне поле,
і мамин хліб, і ті стежки,
якими вранці йду до школи;
і перші проліски в гаю,
і щедре сонечко в блакиті...

Люблю Вітчизну я свою,
вона – найкраща в цілім світі! (*В. Коломієць*).

Словничок

гінкий – czengi
призьба – priszǎ

пролісок – ghiocel
співанка – melodii

§ 77. ВИМОВА І НАПИСАННЯ ПРЕФІКСІВ З-(ЗІ-, С-), РОЗ-, БЕЗ-, ЧЕРЕЗ-

 Вправа 492. I. Спишіть слова. Виділіть у них префікси.

Роздати, розпитати, безбарвний, безпека, збирати, списати, зібрати.

II. Пригадайте, що ви вчили у початкових класах про правопис і вимову цих префіксів.

Префікс з- перед дзвінкими приголосними вимовляємо дзвінко, виразно і пишемо літеру з: *зберегти, зв'язати, зробити*.

Перед глухими приголосними префікс з- вимовляємо глухо, однак пишемо літеру з, наприклад: *зсадити, зшити*. Лише перед літерами **к, п, т, ф, х** пишемо літеру с: *скинути, спалити, стерти, сфотографувати, схопити*.

Якщо корінь починається з кількох приголосних, для поліпшення вимови використовуємо префікс зі-: *зігнути, зібрати, зіграти, зіскочити*.

 Вправа 493. Правильно прочитайте і запишіть слова.

Зварити, схвилювати, здерти, зігнути, зняти, зіпхнути, схвилювати, зчистити, зсікти, зберегти, сформувати, зцідити, сплатити, зруйнувати, з'єднати.

 Вправа 494. До наведених слів додайте префікс з-(с-, зі-).

Вити, писати, казати, бігати, сипати, копати, кинути, гріти, рвати.

 Вправа 495. Спишіть речення, вставляючи пропущені букви (префікси з-(с-, зі-)).

1. У темнім лісі, за горами, ..бравсь усякий звір (*Л. Глібов*).
2. Захід ..гасає, мов скалка червона, – і наостанку в Дніпро загляда (*В. Ткаченко*).
3. Тихесенький вечір на землю ..падає, і сонце сідає в темнесенький гай (*В. Самійленко*).

 Увага! Не плутайте на письмі префікси з-, зі- з прийменниками з, зі: *злізти – з лісу, зігнути – зі мною*.

 Вправа 496. Уведіть у речення такі слова та словосполучення: *зігріти, зістрибнути, згорнути, звечора, зі сходу, зі школи, з вулиці, з вечора*.

Префікси **роз-**, **без-** завжди пишуться з літерою **з**, наприклад: *розплутати, безсмертний*.

Вправа 497. Спишіть речення, вставляючи пропущені букви.

1. Буйно ро..рослися трави й кущі, потемнішало листя на деревах (*О. Донченко*). 2. Це все – мій рідний край з бе..межними полями, земля моїх батьків (*В. Сосюра*). 3. Слава не поляже, а про себе ро..каже (*Народна творчість*).

Словничок

буйно – dezordonat
зцідіти – a scurge

наостánку – la sfârșit
ска́лка – așchie

§ 78. ВИМОВА І НАПИСАННЯ ПРЕФІКСІВ ПІД-, ВІД-, НАД-, ПРЕ-, ПРИ-, ПРИ-

Вправа 498. Прочитайте слова. Виділіть префікси. Пригадайте, як вимовляються дзвінки приголосні перед глухими в середині слова.

Підбігти, підписати, віддати, відкинути, відтягнути, надбити, надписати.

У префіксах **під-**, **від-**, **над-** приголосний [д] вимовляємо виразно, наприклад: *підказати, відписати, надтріснутий*.

Вправа 499. Запишіть слова. Виділіть у них префікси, подумайте, яке вони мають значення.

Предобрий, пречудовий, премудрий, претихий, приклеїти, прилягти, прийти, прибити, пришкільний, прибережний, придністерський.

Префікс **пре-** вказує на збільшену ознаку: *предобрий, премудрий*.

Префікс **при-** означає наближення, приєднання та неповну дію: *пришкільний, приклеїти, пригнути*.

Префікс **прі-** вживається лише в словах *прізвище, прізвисько, прірва*.

Вправа 500. Спишіть речення, вставляючи пропущені букви.

1. Видиш, брате мій, товаришу мій, ві..літають сірим шнурком журавлі у вирій (*Б. Лепкий*). 2. Кожне слово – це ніби діамантова намистинка на величезному разку нашої пр..багатої мови (*І. Цюпа*). 3. Ліс пр..брався в іній та ожеледь (*Г. Тютюнник*).

Вправа 501. Від наведених слів утворіть нові слова за допомогою префіксів **пре-, при-**.

Бігти, милий, будувати, сісти, їхати, зелений, дивитись, гарний, міський, дорого.

Вправа 502. Замініть слова і словосполучення словами з префіксами **при-** або **пре-**.

1. Невеликий мороз. 2. Дуже поганий. 3. Лягти на кілька хвилин. 4. Місцевість біля Карпат. 5. Дуже високий. 6. Посадка на землю. 7. Дуже великий. 8. Дуже глибокий. 9. Повернення птахів.

Вправа 503. I. Прочитайте текст. Знайдіть слова з префіксами, поясніть правопис і вимову префіксів.

ОСІННІ СНИ КЛЕНА

Ми пішли до лісу подивитися на осіннє вбрання дерев. Зупинились біля високого клена. Посідали. Яка краса відкрилася перед нами! Стоїть клен у яскравому барвистому вбранні, а листочки ж ні затремтять, ні зашепотять.

Дивіться діти: клен спить. І сниться йому все, що бачив од весни до осені. Ось жовтий листок – мов золота кульбабка. Весною клен був зачарований її красою. Запамятав. А як заснув, то й пригадав весну – листочок його пожовтів.

А там, бачите, листочок – мов ранкова зоря – рожевий і ласкавий. А цей – як вечірня заграва на вітряний день. На цій гілочці – яскравий і красивий, немов крило вивільги. Мабуть, сиділа колись тут вивільга, а зараз приснилося кленові її крило.

Ми принишкли й милувалися красою. Усі наче боялися потривожити чарівний сон клена.

II. Складіть невелике оповідання про якесь явище природи.

Словничок

бру́нька – mugure
відіти (бачити) – a vedea
о́желедь – ghețuș

разо́к – fir
стрічка – lentiță
шну́ро́к – ațișoară

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Що вивчає морфеміка?
2. Що вивчає словотвір?
3. Що таке основа слова? Наведіть приклади.
4. Що таке закінчення? Для чого служить закінчення у слові? Чи всі слова мають закінчення?
5. Які ви знаєте значущі частини слова? Як їх треба позначати?
6. Які слова називають спільнокореневими?
7. Які найпоширеніші випадки чергувань голосних у коренях слів? Наведіть приклади.
8. Які умови чергування **о**, **е** з **і**? У яких випадках чергування не відбувається?
9. Які найпоширеніші випадки чергування приголосних в українській мові? Наведіть приклади.
10. Назвіть основні способи словотворення і наведіть приклади.
11. Які найважливіші зміни приголосних відбуваються при словотворенні? Наведіть приклади.
12. Які правила написання слів з **пів**-? Наведіть приклади.
13. Назвіть найважливіші правила написання складних слів разом і через дефіс. Наведіть приклади.
14. Які особливості вимови і написання префіксів **з**-(**зі**-, **с**-)? Наведіть приклади.
15. Які особливості вимови і написання префіксів **роз**-, **без**-, **через**-? Наведіть приклади.
16. Які особливості вимови і написання префіксів **під**-, **від**-, **над**-, **пре**-, **при**-, **прі**-? Наведіть приклади.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО ОЦІНЮВАННЯ

ВАРІАНТ 1

I РІВЕНЬ (3 бали)

1. Позначте рядок, у якому всі слова є спільнокореневими.
 - 1) весна, весняний, веснувати;
 - 2) вода, підвода, водити;
 - 3) носик, носити, носоріг;
 - 4) сорока, сорочка, сорок.

2. Перед якими приголосними пишемо префікс с-?

- 1) б, п, в, м, ф;
- 2) ж, ш, з, ц, к;
- 3) р, б, ч, п, д;
- 4) к, п, т, ф, х.

3. Позначте рядок, у якому всі слова – прийменники.

- 1) на, але, під;
- 2) про, з, в;
- 3) і, та, перед;
- 4) за, ой, би.

II РІВЕНЬ (3 бали)

4. Позначте суфікси і префікси в поданих словах. Виділені слова введіть у речення.

Пролісок, пришкільний, підготовка, розподілити.

5. Запишіть слова, які б відповідали таким схемам:

— ◡ ◡ ◡ ◡ ◡, — ◡ ◡ ◡ ◡ ◡.

III РІВЕНЬ (3 бали)

6. З тексту впр. 468 виписіть слова, до складу яких входять префікси. Поясніть, де потрібно, правопис префіксів.

IV РІВЕНЬ (3 бали)

7. Напишіть твір „Цікавий випадок на прогулянці”.

ВАРІАНТ 2

I РІВЕНЬ (3 бали)

1. Позначте рядок, у якому всі слова з двома префіксами.

- 1) написати, розбити, прадід;
- 2) переробити, вибір, предобрий;
- 3) возз'єднання, розподіл, прапрадід;
- 4) розписати, відсунути, пришкільний.

2. Позначте рядок, у якому є помилка в написанні префіксів.

- 1) розбити, зшити, безпека;
- 2) списати, сказати, росписати;
- 3) спитати, зробити, безмежний;
- 4) стерти, розмовляти, безсилля.

3. Позначте рядок, у якому всі слова – прийменники.

- 1) на, але, під;
- 2) про, з, в;
- 3) і, та, перед;
- 4) за, ой, би.

II РІВЕНЬ (3 бали)

4. Подані слова розберіть за будовою, користуючись зразком, поданим на с. 190.

Возз'єднаний, хлібороб, перерва.

5. Запишіть слова, які б відповідали таким схемам:

— — — — —
— — — — —
— — — — —
□, □, □.

III РІВЕНЬ (3 бали)

6. Запишіть текст, вставляючи, де потрібно, пропущені літери. Визначте будову виділених слів.

Україн..с..ка пісня! Хто не був **зачарований** нею? Хто не згадує її, як своє чисте, прозоре **дитинство**? Вона в..кл..кає найскладніші, найтон..ші, найгли..ші почуття. Українська пісня – це бездон..а душа **українського** народу.

IV РІВЕНЬ (3 бали)

7. Напишіть художній опис квітки, яка подобається.

ВАРІАНТ 3

I РІВЕНЬ (3 бали)

1. Позначте рядок, у якому всі слова мають суфікси.

- 1) садок, шкільний, дід;
- 2) написала, радість, дідусь;
- 3) книжка, дорога, сільський;
- 4) весело, осінній, стіл.

2. Позначте рядок, у якому в усіх словах треба писати префікс **пре-**.

- 1) пр...бути, пр...славний;
- 2) пр...мудрий, пр...високо;
- 3) пр...звисько, пр...краса;
- 4) Пр...карпаття, пр...старий.

3. Позначте рядок, у якому всі слова – прийменники.

- 1) на, але, під;
- 2) про, з, в;
- 3) і, та, перед;
- 4) за, ой, би.

II РІВЕНЬ (3 бали)

4. Подані слова розберіть за будовою, користуючись зразком, поданим на с. 190.

Учень, осінній, прикордонник.

5. З тексту впр. 468 виписіть слова, до складу яких входять префікси. Поясніть, де потрібно, правопис префіксів.

Запишіть слова, які б відповідали таким схемам:

— ◡ ^ □, — ◡ □.

III РІВЕНЬ (3 бали)

6. Запишіть текст, вставляючи пропущені літери. Визначте будову виділених слів.

Мій **брат..к** Іванко ще зовсім **малесенький** та дуже смішний. Він уже багато р..**зуміє**, до всього **пр..д..вляється**, до всього хоч..**доторкнутися**. А я став набагато дорослішим, бо відчуваю відповідальність за братика. Тому намагаюся бути для нього прикладомсьому.

IV РІВЕНЬ

7. Напишіть невелику розповідь про своє улюблене заняття у вільний час.

ВПРАВИ ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО. ЗАВДАННЯ ПІДВИЩЕНОЇ СКЛАДНОСТІ ТА ІГРИ

 Вправа 504. Прочитайте вірш. Перекажіть його зміст. У виділених словах охарактеризуйте звуки за дзвінкістю–глухістю.

ПАЛЯНИЦЯ

У жнива, у день **жаркий**
після косовиці,
ми збирали колоски
стиглої пшениці.
Похвалили нас батьки:
– Добре потрудились!
То ж не просто колоски –
булки погубились.
Потім ми на тік прийшли
й понесли пшеницю.
Кажуть, в **полі** ми знайшли
цілу паляницю (*В. Шевчук*).

 Вправа 505. Прочитайте вірш. Визначте тверді та м'які приголосні.

Покинута, занедбана на лузі,
зеленіє капустонька на снігу,
а до неї стежечку не одну
протоптали ніженьки по лану.
Догадайтесь, дітоньки, ви самі,
хто ці робить стежечки узимі.
Я вам в цьому віршику не скажу,
бо сам ще раз подивитись побіжу (*О. Олесь*).

 Вправа 506. Відгадайте загадки.

1. З **І** – лежу я на дивані,
з **И** – пливу я в океані.
2. З **І** – в історії відома
на українській я землі,
з **И** – сиджу до ночі вдома
у затишному дуплі (*І. Січовик*).

Вправа 518. У яких словах української мови один звук позначають три літери?

Вправа 519. Прочитайте текст. Поясніть вживання у – в, і – й.

За лісом зійшов повновидий місяць, увесь обтиканий огняними сріблястими голками і гачками. Ті голки ніби скочили в небо, розтяглися вгору, мов довгі срібні струни, і зазвучала вечірня музика (За І. Нечуєм-Левицьким).

І. Марчук. Чари місячної ночі

Вправа 520. Яким фонетичним явищем скористався поет для написання віршів?

ВАТРА

Овець отара з мряки вплива,
з обох боків бреде пастуша варта.
Довкіл ТРАВА – тра – ва, тра – ва, тра – ва...
Ще б тільки дров – і запалає ВАТРА.

СТАДО

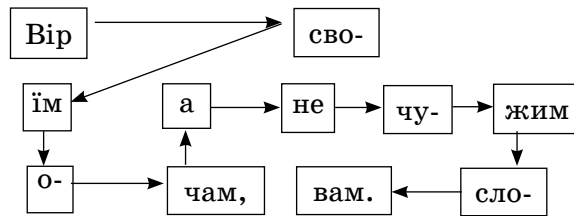
На луках, де трава густа,
щодня телят лічу я радо,
все хочу долічить ДО СТА:
до ста, до ста, до ста, до ста...
до ста лічу – виходить СТАДО (Б. Стельмах).

Вправа 521. Спишіть вірш. Поділіть усі слова на склади. Підкресліть двома рисками закриті склади.

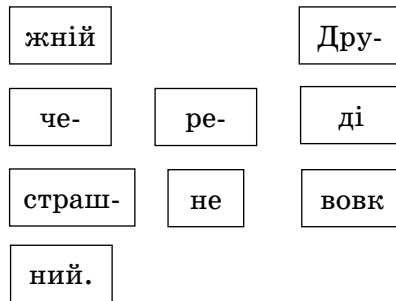
НАЙРІДНІША

Батьківщино, земле рідна,
земле сонячна і хлібна,
ти навек у нас одна.
Ти, як мати, найрідніша,
ти з дитинства наймиліша,
ти і взимку найтепліша –
наша отча сторона (М. Сингаївський).

Вправа 522. Прочитайте прислів'я, уважно придивляючись до напрямку стрілки, що йде від складу до складу.

Вправа 523. Встановіть напрямок читання прислів'я і намалюйте стрілки від складу до складу.

Вправа 524. Гра „Десять слів на одну літеру“.

У цю гру краще грати декільком учасникам. Приготуйте аркуші паперу із записами, наведеними нижче. Один з гравців читає напам'ять алфавіт. Його в будь-який момент зупиняє інший гравець. Тепер усі придумують слова на літеру, на якій він зупинився, щоб заповнити пропущені місця у записах. Хто перший заповнить пропущені слова (кожен на своєму аркуші), той виграє.

а малює. 4. Летить орлиця по синьому небу, крила розкрила, сонце закрила.

Вправа 529. Випишіть окремо пари словосполучень, у яких вжито:
а) омоніми; б) синоніми; в) антоніми.

1. Ясний день, безхмарний день. 2. Стара сосна, молода сосна.
3. Веселий настрій, сумний настрій. 4. Важливий захід, південний захід.
5. Літня жара, літня спека. 6. Великий сміливець, великий боягуз.
7. Новий рік, багато глибоких рік. 8. Щирий друг, щирий приятель.
9. Добрий початок, добрий кінець. 10. Гостра коса, заплетена коса.

Вправа 530. Прочитайте вірш. Поясніть, яке мовне явище тут використано.

Мешкає в дереві наша Сова,
чув я від неї кумедні слова:
– Замок замкнула я на замок,
дощик пішов, і замок мій замок.
В замок не втраплю – заржавів замок,
бо він під дощиком дуже замок
(А. Мілн).

Вправа 531. Укладіть слова в антонімічні пари, визначте лексичну спільність кожної пари слів.

Низ, ненависть, працює, любов, молодіє, слабість, тепло, верх,
ніч, старіє, сильний, день, холодно, слабкий, сила, відпочиває.

Вправа 532. Слово *великий* у всіх словосполученнях замініть синонімами відповідно до його конкретного значення. Запишіть.

Великий вітер, велика гора, велика прірва, велике подвір'я,
великий урожай, великий натовп, велика сім'я, великі діти,
велика людина, велика піч.

Слова для добору: високий, глибокий, сильний, багатий,
просторий, численний, багатолюдний, видатний, дорослий,
довгий.

Вправа 533. Доберіть і запишіть синоніми до слів *хоробрий, працюючий, ввічливий, щирий*.

Слова для добору: привітний, відважний, відвертий,
роботящий, чемний, сміливий, безстрашний, нелукавий, працелюбний,
правдивий, гречний, делікатний, мужній, прямодушний.

 Вправа 534. Гра „Знаходимо синоніми й антоніми“.

Усі учасники повинні розділити свій аркуш паперу на три частини. У центрі пишуть задані слова, ліворуч – синоніми до них, а праворуч – антоніми.

Хто зможе дібрати більше синонімів і антонімів до заданих слів, той виграє.

Зразок

Синонім	Задане слово	Антонім
Ворог, недруг	Противник	Друг, приятель

Можна задати такі слова: *правда, сум, повільно, хворий, робота, великий, худий.*

 Вправа 535. Прочитайте текст „Розплутайте“ слова.

ХТО Ж РОЗПЛУТАЄ СЛОВА?

За струмком дзюрчить село, небо в сонечку зійшло, вистрибнув на півня пліт, кукурікнув сірий кіт,	квітка сіла на бджолу, дуб старий спиляв пилу... Хто ж розплутає слова?! Ви не зможете, бува? (В. Шаройко).
--	--

 Вправа 536. Прочитайте вірш. Поясніть значення виділених висловів. Скажіть, чому не розумів онук діда.

ВЕРЕМІЙ

Це дідусь хороший мій,
звуть його так – Веремій.
Так він дивно розмовляє,
що попробуй – зрозумій!

В цирку був я з дідусем –
ми там бачили усе:
і жонглера, і ведмедя
на швидкім велосипеді...

Я крутивсь, дідусь спитав:
– Ти прийшов **ловити гав?**

Аж піднявся я із лави:
та які ж у цирку гави?

Ну й дідусь мій, Веремій!
Що він каже? Зрозумій.
Грались ми з Рябком кудлатим –
посварилися із братом.

Брат мовчав і я мовчав,
А дідусь обох повчав:
– Так до бійки недалеко!
Що це ви **розбили** глека?..

Братик, плачучи, сказав:
– Глека я не розбивав!..
Ну й дідусь мій Веремій!
Що він каже, зрозумій (Г. Бойко).

Вправа 537. У клітинки впишіть слова-синоніми до наведених фразеологізмів.

1. Ярмо на шию.
2. Давати драла.
3. З дорогою душею.
4. Кусати губи.
5. Має кебету.
6. Показати, де раки зимують.
7. Червоного півня пустити.
8. Воду варити.
9. Класти на лопатки.
10. Обламати роги.
11. Звалитися з ніг.
12. Як грім серед ясного неба.
13. Нагострити вуха.
14. Ставати поперек дороги.

1.	К									
2.	Т									
3.	З									
4.	З									
5.	Р									
6.	П									
7.	П									
8.	В									
9.	П									
10.	П									
11.	З									
12.	Н									
13.	П									
14.	П									

V. Знайдіть слова із двома однаковими літерами. Поясніть їх правопис.

VI. Зробіть морфемний аналіз слів *неповторний, особистості*.

VII. Поясніть творення слів *залишають, пам'ять, формування, світогляд*.

VIII. Які слова тексту вжиті в переносному значенні?

IX. Які синоніми до слова *праця* ви знаєте?

X. Ще раз прочитайте текст. Чи погоджуєтеся ви з думкою автора? Подумайте, а чим ви особисто завдячуєте школі?

ВІДПОВІДІ ДО ВПРАВ

Вправа 27. 4. Осінь. 5. Холод.

Вправа 34. 1. Людина. 2. Пальці.

Вправа 44. 1. Ями. 2. Мити. 3. Вимиті.

Вправа 45. 1. Дорога. 2. Яма. 3. М'яч.

Вправа 47. Книжка. Дієслова в неозначеній формі: *бачить, чути*. Дієслова у формі теперішнього часу: *бачить, чує, говорить, мудрує, навчає, бреше, звеселяє*. Дієслово у формі майбутнього часу: *захоче*.

Вправа 56. Правильні варіанти: 1) брати участь; 2) дякувати братові; 3) п'ятдесятиріччя школи; 4) відпросився у вчителя; 5) учора я був у кіно; 6) народився у травні; 7) даси мені книжку; 8) найкращий учень.

Вправа 57. 1. У кінотеатрі вони зустріли Олю, Миколку та Оксанку. 2. Ми вивчаємо географію рідного краю. 3. Гостям подарували сувеніри. 4. Костянтин є найкращим учнем класу.

Вправа 115. Святвечір – вечір 24 грудня за старим стилем напередодні Різдва. З ним було пов'язано багато звичаїв і обрядів.

24 грудня нічого не їли до вечора, поки не з'являлася перша зоря на небі. Саме в цей час, як записано у святих книгах, народився Ісус Христос. Підготовка до святкової вечері відбувалася дуже урочисто і розгорталася у справжнє ритуальне дійство.

На покуті під образами розстеляли чисте сіно. На сіно ставили горщики з кутею та узваром. При цьому господиня наслідувала квоктання курей – це мало забезпечити їх високу несучість наступного року. Якщо у господарстві були бджоли, то господар, несучи кутю, гудів, як бджола.

На Святий вечір було прийнято вшановувати померлих і живих родичів. Для перших залишали рештки їжі на столі. До живих посилали дітей зі святковими стравами.

Вправа 118. I. Головні члени речення.

Вправа 185. 1. Абзац. 2. Актор. 3. Діалог. 4. Гість. 5. Спів.

Вправа 227. 1. Відлітають журавлі у вирій. 2. У нашій місцевості багато лісів. 3. Лісник жив у кінці села. 4. Вода полилася

через вінця склянки. 5. Добре грають наші футболісти, особливо права сторона. 6. Повернувся на батьківщину.

Вправа 242. 1. З великої хмари малий дощ. 2. Менше говори, а більше роби. 3. Праця чоловіка годує, а лінь марнує. 4. Краще гірка правда, ніж солодка брехня. 5. Де багато слів, там мало діла.

Вправа 248. 1. Добре сміється той, хто сміється останній. 2. Скільки голів, стільки умів. 3. Вік живи, вік учись. 4. Немає диму без вогню. 5. Краще пізно, ніж ніколи. 6. Краще синиця в руках, ніж журавель у небі. 7. За двома зайцями поженешся – жодного не впіймаєш. 8. Друзі пізнаються в біді.

Вправа 266. 1. Шаль, п'ять, красень, сіль, ляк, ряса. 2. Ліс, дім, тінь.

Вправа 273. Тон, літ, шапка, терти, п'ять, серп.

Вправа 275. 1. Горобець. 2. Веселка.

Вправа 277. 1. Береги. 2. Гриб.

Вправа 291. І. Літери алфавіту.

Вправа 298. Вінок, міль, іду, чадити, чільний, охкати, ар.

Вправа 302. І. Раз добром нагріте серце вік не прохолоне (Т. Шевченко).

Вправа 304. 1. Вулик. 2. Футбол. 3. Зозуля.

Вправа 348. Хвастлива людина, тижнева відпустка, корисна праця, щаслива людина.

Вправа 400. Краєвид, вивезення, ввезення, збори, ручний м'яч, воротар, захоплення, мірило, небокрай, недолік, суддя.

Вправа 401. 1. Брак. 2. Орбіта. 3. Зоологія. 4. Цитата. 5. Тираж.

Вправа 403. Доказ, суперечка, дослід, недолік.

Вправа 417. а) водичка, водник, обезводнити; поводитися, водити, водій, переводити; б) ніс, носовий, перенісся, носоріг, носик; (він) ніс, ноша, (він) перенісся, переносити, приніс.

Вправа 434. 1. Гроза зненацька захопила хлопчика в полі. 2. Важкий колос голову до землі клонить. 3. Хлопчик гонить на

поле стадо корів. 4. Кожна тварина з апетитом їсть свіжу зелену траву.

Вправа 440. 1. Яблуко з насінням. 2. Сонце. 3. Вечірня зоря.

Вправа 459. 1. Десять → десятка → десятковий. 2. Багатий → багатіти → розбагатіти → розбагатілий.

зернина

↑

3. Зерно → зернята → зернятко → зернятковий.

↓

зернистий

4. Батько → батьків → батьківський → по-батьківськи.

Вправа 502. 1. Приморозок. 2. Препоганий. 3. Прилягти. 4. Прикарпаття. 5. Превисокий. 6. Приземлення. 7. Превеликий. 8. Преглибокий. 9. Приліт.

Вправа 506. 1. Кіт – кит. 2. Січ – сич.

Вправа 507. 1. Том, кран, ти, борона, пеньок, твір, мова. 2. Горн, електрик.

Вправа 508. 1. Рік – рак. 2. Річка – ручка. 3. Пиріг – поріг. 4. Булка – білка.

Вправа 510. 1. Сніг, півень. 2. Білка, річка. 3. Цибуля, гриб. 4. Равлик, кавун.

Вправа 513. 1. Арка, лин, мова, рід, рак. 2. Коза, лис, казка, коло, жар, земля.

Вправа 514. 1. Колосок – колобок. 2. Чуб – дуб. 3. Дріт – кріт. 4. Дід – лід. 5. Коза – коса.

Вправа 516. Осел – орел.

Вправа 518. Дзьоб, гедзь.

Вправа 522. Вір своїм очам, а не чужим словам.

Вправа 523. Дружній череді вовк не страшний.

Вправа 528. 1. Грім. 2. Книжка. 3. Мороз. 4. Хмара.

Вправа 537. 1. Клопіт. 2. Тікати. 3. Залюбки. 4. Злитись. 5. Розумний. 6. Провчити. 7. Підпалити. 8. Вередувати. 9. Перемагати. 10. Приборкати. 11. Знесилитися. 12. Несподівано. 13. Прислухатися. 14. Перешкоджати.

11. 1. Як з гуски вода. Водю не розіллеш. Як у воду опущений. Води чимало утекло. Як вода змила. Вивести на чисту воду. Як риба у воді. Виходити сухим з води. Як дві краплі води. Товкти воду в ступі. Лити воду на чийсь млин. За холодну воду не візьметься. І кінці в воду. Рости, як із води.

2. Права рука. Взяти себе в руки. Рукою подати. Вмити руки. Чужими руками жар загібати. Має руку. Своя рука – владика. Рука руку миє. Рука в руку. Гріти руки. Майстер на всі руки. На швидку руку. Голими руками не візьмеш. Подати руку допомоги.

3. Берегти як зіницю ока. Глянути в очі. Говорити в очі. Потрапити на очі. Хоч око виколи. Міряти на око. Піти світ за очі. Бачити на власні очі. Замилювати очі. Про людське око. Як сіль в оці. Позичати в Сірка очей.

Зміст

ВСТУП	6
§ 1. Значення мови в житті людини і суспільства. Українська мова – державна мова України.	6
§ 2. Загальне уявлення про спілкування і мовлення: адресат мовлення, основні правила спілкування	11
ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	14
§ 3. Частини мови, основні способи їх розрізнення. Іменник. Голосні у відмінкових закінченнях	14
§ 4. Тема й основна думка висловлювання.	18
§ 5. Прикметник. Голосні у відмінкових закінченнях. Числівник	22
§ 6. Вимоги до мовлення: змістовність, послідовність, правильність, точність, багатство, виразність, доречність	24
§ 7. Займенник. Особові займенники.	27
§ 8. Дієслово. Неозначена форма дієслова. Правопис <i>не</i> з дієсловами. Правопис особових закінчень дієслів	29
§ 9. Види помилок. Робота над виправленням помилок, допущених у переказі чи творі	32
§ 10. Прислівник. Правопис вивчених прислівників.	34
§ 11. Прийменник. Написання прийменників окремо з іншими частинами мови	35
§ 12. Сполучник. Уживання сполучників <i>і, та, а, але</i> для зв'язку слів у реченні. Кома перед сполучниками <i>а, але</i>	38
Запитання і завдання для самоперевірки.	40
Завдання для підсумкового оцінювання	41
ВІДОМОСТІ З СИНТАКСИСУ І ПУНКТУАЦІЇ	44
§ 13. Словосполучення. Головне та залежне слова у словосполученні	44
§ 14. Поняття про текст і поділ тексту на абзаци. Простий план готового тексту	46
§ 15. Речення, його граматична основа	50
§ 16. Види речень за метою висловлювання (розповідні, питальні, спонукальні). Окличні речення. Розділові знаки в кінці речень	53
§ 17. Мовні засоби зв'язку речень у тексті.	56
§ 18. Головні члени речення: підмет і присудок	59
§ 19. Загальне уявлення про стилі мовлення. Поняття про розмовний, науковий і художній стилі.	61
§ 20. Другорядні члени речення: додаток, означення, обставина	63

§ 21. Докладний переказ тексту наукового стилю.	66
§ 22. Речення з однорідними членами. Сполучники при однорідних членах речення	68
§ 23. Звертання. Розділові знаки при звертанні. Використання звертань у розмовному і художньому стилях мовлення	71
§ 24. Поняття про типи мовлення: розповідь, опис, роздум	74
§ 25. Складні речення. Кома у складному реченні	75
§ 26. Пряма мова. Розділові знаки при прямій мові	77
§ 27. Діалог. Розділові знаки при діалозі	79
§ 28. Розмовний стиль. Складання діалогів	81
Запитання і завдання для самоперевірки.	86
Завдання для підсумкового оцінювання	86
ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ	90
§ 29. Слово. Лексичне значення слова.	90
§ 30. Однозначні і багатозначні слова	92
§ 31. Уживання багатозначних слів у прямому та переносному значеннях	94
§ 32. Власне українська та запозичена лексика. Ознайомлення з тлумачним і перекладними (українсько-румунським і румунсько-українським) словниками	99
§ 33. Слова, які звучать і пишуться однаково (омоніми)	105
§ 34. Слова, близькі за значенням (синоніми). Використання синонімів для запобігання невиправданих повторів слів	107
§ 35. Слова, протилежні за значенням (антоніми).	110
§ 36. Докладний переказ тексту-розповіді	113
§ 37. Фразеологізми. Ознайомлення з фразеологічним словником	115
Запитання і завдання для самоперевірки.	117
Завдання для підсумкового оцінювання	117
ФОНЕТИКА. ОРФОЕПІЯ. ГРАФІКА. ОРФОГРАФІЯ	120
§ 38. Поняття про фонетику. Звуки мовлення. Звуки голосні та приголосні	120
§ 39. Замітка в газету (зі шкільного життя).	124
§ 40. Приголосні тверді та м'які.	125
§ 41. Приголосні дзвінки та глухі	128
§ 42. Вимова звуків, що позначаються буквами <i>г</i> і <i>г</i>	129
§ 43. Написання листа, адреси	131
§ 44. Знаки письма. Алфавіт	134
§ 45. Звукове значення букв <i>я</i> , <i>ю</i> , <i>є</i> , <i>ї</i> . Правильна їх вимова	138

§ 46. Склад. Основні правила переносу. Звуковий запис слів (транскрипція). Фонетичний розбір слова	140
§ 47. Твір-розповідь на основі власного досвіду	144
§ 48. Наголос. Ознайомлення з орфоепічним словником	147
§ 49. Наголошені і ненаголошені голосні. Їх вимова і позначення на письмі.	149
§ 50. Вимова і написання слів з ненаголошеним [а]	154
§ 51. Вимова приголосних звуків і позначення їх на письмі. Уподібнення дзвінких і глухих приголосних	156
§ 52. Спрощення в групах приголосних.	159
§ 53. Удосконалення написаного. Робота з чернеткою.	161
§ 54. Основні випадки чергування [у] з [в], [і] з [й].	162
§ 55. Особливості побудови опису. Переказ тексту розповідного характеру з елементами опису предмета	164
§ 56. Позначення м'якості приголосних знаком м'якшення (ь). Правила вживання знака м'якшення	166
§ 57. Вимова і написання сполучень <i>йо,ьо</i>	170
§ 58. Правила вживання апострофа. Правильна вимова та написання слів з апострофом	171
§ 59. Подвоєні букви на позначення подовжених м'яких приголосних і збігу однакових приголосних звуків	174
§ 60. Написання слів іншомовного походження	177
§ 61. Особливості побудови роздуму. Докладний переказ тексту розповідного характеру з елементами роздуму.	180
Запитання і завдання для самоперевірки.	183
Завдання для підсумкового оцінювання	183
БУДОВА СЛОВА. СЛОВОТВІР. ОРФОГРАФІЯ.	187
§ 62. Основа слова і закінчення змінних слів.	187
§ 63. Корінь, суфікс, префікс, закінчення – значущі частини слова	188
§ 64. Роздуми на підставі власного досвіду	192
§ 65. Найпоширеніші випадки чергування голосних у коренях слів	193
§ 66. Чергування <i>о, е з і</i>	195
§ 67. Чергування <i>е з о</i> після <i>ж, ч, ш, й</i>	196
§ 68. Чергування приголосних звуків	197
§ 69. Особливості побудови художнього і наукового описів. Опис предмета в художньому стилі.	199
§ 70. Основні способи словотворення: префіксальний, суфіксальний, префіксально-суфіксальний, основоскладання	200
§ 71. Оповідання про випадок із життя	203
§ 72. Перехід слів з однієї частини мови в іншу	205

§ 73. Переклад з румунської мови невеликих текстів розповідного характеру з елементами опису і роздуму206
§ 74. Зміни приголосних при словотворенні207
§ 75. Сполучні <i>o, e</i> в складних словах. Написання разом і через дефіс слів з <i>niv-</i>210
§ 76. Написання складних слів разом і через дефіс.211
§ 77. Вимова і написання префіксів <i>z-(zi-, c-), roz-, bez-, через-</i>213
§ 78. Вимова і написання префіксів <i>pid-, vid-, nad-, pre-, pri-, pri-</i>214
Запитання і завдання для самоперевірки.216
Завдання для підсумкового оцінювання216
ВПРАВИ ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО. ЗАВДАННЯ ПІДВИЩЕНОЇ СКЛАДНОСТІ ТА ІГРИ.220
Відповіді до вправ.231

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Марія Скаб,
Мар'ян Скаб

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 5 класу
загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням румунською мовою

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки,
молоді та спорту України*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Редактор	<i>Любов КИРІЄНКО</i>
Художник	<i>Марина ШУТУРМА</i>
Художній редактор	<i>Ігор ШУТУРМА</i>
Коректор	<i>Ольга ТРОСТЯНЧИН</i>

Формат 70 x 100¹/₁₆, Ум. друк. арк. 20,09.
Обл.-вид. арк. 18,8. Тираж 2003 пр. Зам. № 91-13.

Державне підприємство
„Всеукраїнське спеціалізоване видавництво „Світ”
79008 Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2980 від 19.09.2007
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк на ПРАТ „Львівська книжкова фабрика „Атлас”
79005 Львів, вул. Зелена, 20
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1110 від 08.11.2002